

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**VÂCİP KAVRAMI BAĞLAMINDA CESSÂS'IN
EL-FUSÛL'Ü VE AHKÂMU'L-KUR'ÂN'INDA
USÛL-FÜRÛ TUTARLILIĞI**

Yüksek Lisans Tezi

Abdulğani AKYÜREK

Danışman
Doç. Dr. Ayhan AK

SAMSUN
2021

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

VÂCİP KAVRAMI BAĞLAMINDA CESSÂS'IN
EL-FUSÛL'Ü VE AHKÂMU'L-KUR'ÂN'INDA
USÛL-FÜRÛ TUTARLILIĞI

Yüksek Lisans Tezi

Abdulğani AKYÜREK

Danışman

Doç. Dr. Ayhan AK

SAMSUN
2021

TEZ KABUL VE ONAYI

Abdulğani AKYÜREK tarafından, Doç. Dr. Ayhan AK danışmanlığında hazırlanan “Vâcip Kavramı Bağlamında Cessâs’ın el-Fusûl’ü ve Ahkâmu’l-Kur’ân’ında Usûl-Fürû Tutarlılığı” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 4.1.2021 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	İmza	Sonuç
Başkan	Prof. Dr. Osman ŞAHİN Ondokuz Mayıs Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı		☐ Kabul ☐ Ret
Üye (Danışman)	Doç. Dr. Ayhan AK Ondokuz Mayıs Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı		☐ Kabul ☐ Ret
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Hasan ŞAHİN Sinop Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı		☐ Kabul ☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

ONAY

... / ... / ...

Prof. Dr. Ali BOLAT
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım yüksek lisans/doktora/sanatta yeterlik tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

İmza

25/01/ 2021

Abdulğani AKYÜREK

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı: Vâcip Kavramı Bağlamında Cessâs'ın el-Fusûl'ü ve Ahkâmı'l-Kur'ân'ında Usûl-Fürû Tutarlılığı

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 20/12/2020 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı :%21

Tek kaynak oranı : % 4 çıkmıştır.

İmza

25/01/ 2021

Doç. Dr. Ayhan AK

ÖZET

VÂCİP KAVRAMI BAĞLAMINDA CESSÂS'IN EL-FUSÛL'Ü VE AHKÂMU'L-KUR'ÂN'INDA USÛL-FÜRÛ TUTARLILIĞI

Abdulğani AKYÜREK

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans, Ocak/2021

Danışman: Doç. Dr. Ayhan AK

Çalışmada Cessâs'ın *el-Fusûl* ve *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ında vâcip bağlamında usûl-fürû tutarlılığı araştırılmıştır. Genelde telif edilen usûl eserleri ve fûrû kitaplarının tutarlılık noktasında eksik olduğu iddia edilir. Bu çalışmada usûl ve fûrûa dair iki eserde vâcibe dair yer alan bilgiler sunulmuş, bilgiler usûl-fürû bağlamında mukayese edilerek değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.

Araştırma üç bölümden teşekkül etmekte olup; birinci bölüm Cessâs'ın hayatı ve eserlerini, ikinci bölüm; genel olarak vâcip kavramını ve *el-Fusûl*'de vâcip kavramını, üçüncü bölüm ise *Ahkâmu'l-Kur'ân*'da vâcibi ve *el-Fusûl* ve *Ahkâmu'l-Kur'ân*'daki verilerin usûl-fürû tutarlılık analizini kapsamaktadır.

el-Fusûl ve *Ahkâmu'l-Kur'ân*'da yer alan; sünnetten kaynaklanan vâcip, emir-vücûb ilişkisi, müvessâ, muvakkat ve muhayyer vâcip gibi konulara ilişkin verilerin birbirine muvâfık olduğu, eserler arasında tutarlılığın bulunduğu, doğrudan ya da dolaylı biçimde çelişki olarak nitelendirilebilecek bir durumun bulunmadığı görülmektedir.

Cessâs'ın *el-Fusûl* ve *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ında vâcip bağlamında usûl-fürû tutarlılığı isabetli biçimde yansıtıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Emir, Hüküm, Vücûbiyet

ABSTRACT

VÂCİP KAVRAMI BAĞLAMINDA CESSÂS'IN EL-FUSÛL'Ü VE AHKÂMU'L-KUR'ÂN'INDA USÛL-FÜRÛ TUTARLILIĞI

Abdulğani AKYÜREK

Ondokuz Mayıs University

Institute of Graduate Studies

Department of Basic Islamic Sciences

Master, January/2021

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Ayhan AK

The study focuses on the consistency of usl-fiqh methods in the context of vacib *al-Fusul* of Jasas and *Ahkamu'l-Qur'an*. Generally, it is claimed that copyrighted faith methods works and fiqh methods books have a lack of consistency. In this study, information about vacib from two works on usl and fiqh was presented, and the information in the context of usl-fiqh methods evaluated by comparing.

The study composed of three parts; the first part is the life and works of Jasas, the second part; the concept of vacip and the concept of vacib in accordance with *al-Fusul* in general, and the third part contains the consistency analysis of the vacibi in *Ahkamu'l-Quran* and the data in *al-Fusul* and *Ahkamu'l-Qur'an*.

When the data on issues such as vacib generating from the sunnah in *al-Fusul* and *Ahkamu'l-Qur'an*, the relationship between the order and the wajib, the muwessa, interim and consignment vacib are evaluated, it is obviously seen that the issues are eligible each other, there is a consistency between them, and there is no situation that can be directly or indirectly defined as a contradiction. It is confirmed that the consistency of usl-fiqh in the context of vacib in *al-Fusul* and *Ahkamu'l-Quran* of Jasas is incisively reflected.

Keywords: Order, Decision, Necessity

ÖNSÖZ

Bizlere bilmediğimizi öğreten, dünya hayatının nizam ve ahkâmını en güzel şekilde ulaştıran Yüce Rabbimize hamdolsun. Âlemlere rahmet ve hidayet rehberi olarak gönderilen, iki cihan serveri Hz. Peygamber'e salât ve selam olsun.

Yüce Allah, insanı belli amaç ve hedefler doğrultusunda dünya hayatına göndermiştir. Bu hayatı anlamlandırmak, fitrata uygun amel icra etmek, güzel ahlâkı öğretmek, dünya ve ahiret saadetine ulaştırmak için Yüce Rabbimiz, birtakım hükümler vaz etmiş ve doğru yolu göstermiştir. Hükümler, Yüce Allah'ın kullarından yerine getirmelerini veya sakınmalarını istemesi ya da bir fiilin ifası hususunda serbest bırakmasıdır. Bu çalışmada hüküm bağlamında vâcip konusu etraflıca yansıtılmaya çalışılmış ve Cessâs'ın vacibe ilişkin açıklamaları çerçevesinde usûl-fürû tutarlılığı araştırılmıştır. Bazı âlimler, Hanefî fıkıh doktrininin fukahâ metoduyla gelişmiş olmasının fukahâ metodunun metekellümîn metoduna kıyasla birtakım handikaplar barındırdığını iddia etmektedirler. Bu iddilar çerçevesinde Cessâs özelinden Hanefî metodunun usûl ve fûrû tutarlılığını tespit etmek önem arz etmektedir. Cessâs ve eserleri gerek usûl gerek fûrû noktasında ülkemizde ve yurtdışında birçok araştırmaya konu olmasına rağmen usûl-fürû noktasında çalışma bulunmamaktadır. Bu tez çalışmasıyla alandaki eksekliğin giderilmesi ve boşluğun doldurulması hedeflenmiştir. Vâcip bağlamında ele aldığımız araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Cessâs'ın hayatı ve eserlerini, ikinci bölüm; genel olarak vâcip kavramını ve *el-Fusûl*'de vâcip kavramını, üçüncü bölüm ise *Ahkâmu'l-Kur'ân*'da vâcibi ve *el-Fusûl* ve *Ahkâmu'l-Kur'ân*'daki verilerin usûl-fürû tutarlılık analizini kapsamaktadır.

Yüce Rabbimden bizleri doğru yoldan ayırmamasını temenni ederek, hayat boyu üzerimde çok emeği bulunan başta anne babama, tez danışman hocam Doç. Dr. Ayhan AK'a, Dr. Öğr. Üyesi Hasan ŞAHİN'e, Prof. Dr. Osman ŞAHİN hocama ve üzerimizde hakkı olan tüm hocalarıma, Bilal AKYÜREK'e ve Tülay AKYÜREK'e teşekkür ederim.

Abdulğani AKYÜREK

SAMSUN

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
3. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi	1
4. Araştırmanın Kaynakları	2
1. BÖLÜM: CESSÂS'IN HAYATI VE ESERLERİ	4
1.2. Cessâs'ın Yaşadığı Dönem	4
1.2.1. Siyasi Durum	4
1.2.2. Sosyal Durum	4
1.2.3. İlmî ve Kültürel Durum	5
1.2. Cessâs'ın Hayatı	6
1.3. Hocaları ve Öğrencileri	7
1.3.1. Hocaları	7
1.3.2. Öğrencileri	8
1.4. İlmî Kişiliği	8
1.5. Cessâs'ın Eserleri	9
1.5.1. <i>el-Fusûl fi'l-Usûl</i>	9
1.5.2. <i>Ahkâmu'l-Ku'rân</i>	10
1.5.3. Diğer Eserler	11
2. BÖLÜM: EL-FUSÛL'DE VÂCİP KAVRAMI	12
2.1. Genel Olarak Vâcip Kavramı	12
2.1.1. Hüküm	12

2.1.1. Vaz'î Hükümler	12
2.1.2. Teklîfi Hükümler	14
2.2. <i>el-Fusûl</i> 'de Vâcip Kavramı	18
2.2.1. Emir ve Hükümleri	18
2.2.1.1. Vücûb.....	18
2.2.1.2. Nedb.....	18
2.2.1.3. İbâha	19
2.2.1.4. İrşâd	19
2.2.1.5. Tehdît ve Yıldırma.....	19
2.2.2. Emir-Vâcip İlişkisi.....	19
2.2.2.1. Vâcip'te İbâha ve İlzâm.....	21
2.2.2.2. Vâcibin Tekrarı	22
2.2.2.3. Kâfirlerin Vâciplerden Sorumluluğu	23
2.2.3. Vâcip'in Çeşitleri.....	24
2.2.3.1. Muvakkat Vâcip.....	24
2.2.3.2. Muayyen Vâcip.....	25
2.2.3.3. Muhayyer Vâcip	26
2.2.3.4. Kifâi Vâcip.....	27
2.2.4. Sünnetin Vâciplere Etkisi	28
3. BÖLÜM: AHKÂMU'L-KURÂN'DA VÂCİP	32
3.1. Temizlik.....	32
3.1.1. Abdest	32
3.1.2. Teyemmüm	33
3.2. İbâdetlerde Vâcip.....	34
3.2.1. Namaz	34
3.2.1.1. Namazın Vücûbiyeti	34
3.2.1.2. Namazda Allah'ın Adının Anılması	35
3.2.1.3. Fâtiha Sûresi'nin Okunması	36
3.2.1.4. Vitir Namazı	39
3.2.1.5. Tilâvet Secdesi.....	40
3.2.1.6. Sehiv Secdesi	41
3.2.1.7. Namazı Tertip Üzere Kılmanın Hükümü	41

3.2.2. Oruç	44
3.2.2.1. Orucun Vücûbiyeti.....	45
3.2.2.2. Niyet	45
3.2.2.3. Farz Orucun Kazası	46
3.2.2.4. Nâfile Orucun Kazası	47
3.2.3. Zekât	49
3.2.3.1. Zekâtın Vücûbiyeti	49
3.2.3.2. Fıtır Sadakası	50
3.2.4. Hacc	51
3.2.4.1. Haccın Vücûbiyeti	51
3.2.4.2. İhrâm.....	52
3.2.4.3. Ziyâret Tavafı	53
3.2.4.4. Arafat Vakfesi.....	54
3.2.4.5. Müzelif Vakfesi	55
3.2.4.6. Sa'y	56
3.2.5. Kurban	58
3.2.6. Adak ve Yeminler.....	60
3.2.7. Allah Yolunda Cihat Etmek.....	61
3.2.8. İyiliği Tavsiye Edip Kötülükten Sakındırmak	62
3.3. Aile Hukukunda Vâcip: Mehir	63
3.4. Miras Hukukunda Vâcip.....	64
3.4.1. Miras Payları.....	64
3.4.2. Vasiyet	66
3.5. Ceza Hukukunda Vâcip	67
3.5.1. Kısas	67
3.5.2. İffete İftira Suçu (Kazif)	69
3.6. <i>el-Fusûl ve Ahkâmu'l-Kur'ân</i> 'daki Verilerin Usûl-Fürû Tutarlılık Analizi.....	69
3.6.1. Sünnetten Kaynaklanan Vâcipler	70
3.6.2. Emir Vücûp İlişkisi.....	71
3.6.3. Müvassâ Vâcip.....	75
3.6.4. Muvakkat Vâcip.....	75

3.6.5. Muhayyer Vâcip	76
3.6.6. Kâfirlerin Vâciplerden Sorumluluğu	76
SONUÇ	78
KAYNAKÇA.....	80
ÖZGEÇMİŞ	83

KISALTMALAR

b. : Bin, ibn

bkz. : Bakınız

Çev. : Çeviren

DİA. : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı

Ed. : Editör

Fak. : Fakülte

H. : Hicri

Nşr: Neşreden

Haz. : Hazırlayan

H.z. : Hazreti

İA: İslâm Ansiklopedisi

Ö. : Ölümü

r.a.: Rayallahü Anhü

s. : Sayfa

S. : Sayı

s.a.s. : Sallallahu Aleyhi ve Sellem

TDV. :Türk Diyanet Vakfı

Tah. :Tahriç

Üni. : Üniversite

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Vâcip, bütün mezheplerin kullandığı ancak teknik anlamda farklılıkların olduğu hükümdür. Hanefiler dışındaki âlimler, vâcibi farzla eşdeğer olarak kullanırlarken Hanefiler vâcibi farklı bir kategoride değerlendirmişlerdir.

Çalışmanın temel konusu vâcip kavramı ekseninde Cessâs'ın *Ahkâmü'l-Kur'ân* ve *el-Fusûl* isimli eserlerindeki bilgilerin karşılaştırılması, fûrû ve usûle dair yazmış olduğu eserler arasındaki tutarlılığı araştırmaktır. Bu kapsamda tamamlayıcı olmak üzere Cessâs'ın hayatı ve eserleri ile hükümlerin genel özellikleri ve çeşitlerine de yer verilmiştir.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmanın temel amacı, telif edilen usûl eserleri ile bu eserlerdeki prensiplerin uygulama alanı mesabesindeki fûrû eserleri arasındaki tutarlılık ya da tutarsızlığı tespit etmektir.

Bazı âlimler, Hanefî fıkıh doktrininin fukahâ metoduyla gelişmiş olmasının fukahâ metodunun metekellümîn metoduna kıyasla bir takım handikaplar barındırdığını iddia etmektedirler. Bu iddialar çerçevesinde Cessâs özelinden Hanefî metodunun usûl ve fûrû tutarlılığını tespit etmek önem arz etmektedir. Vâcip kavramı ekseninde Cessâs'ın eserleri üzerinde ortaya konan böyle bir çalışma, başka kavramlar ve eserler esas alınarak bu tarz yeni çalışmaların yapılmasına zemin hazırlayabilecek, örnek teşkil edebilecektir. Akademik çalışmalar için yeni bir mecrâyâ ışık tutması, araştırmanın önemini artırmaktadır.

3. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Çalışmamızın başlangıcında Cessâs'ın yaşadığı dönem; siyasi, sosyal, ilmi ve kültürel açılarından incelenmiş ve Cessâs'ın yaşamış olduğu toplum yapısı yansıtılmaya çalışılmıştır. Akabinde Cessâs'ın hayatı, ilmi kişiliği, kişiliğini etkileyen durum ve olaylar, hocaları, talebeleri ve eserleri hakkında bilgi verilmiş ve çalışmanın temelini oluşturan *el-Fusûl* ve *Ahkâmü'l-Kur'ân* hakkında muhtasar bilgiler aktarılmış ve eserlerin önemi yansıtılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın ikinci bölümünde vâciple ilgili temel kavram ve terimlere yer verilmiş, *el-Fusûl*'de vâcip kavramına dair bilgiler aktarılmış, üçüncü bölümde ise

Ahkâmu'l-Kur'an'da vâciplere dair yer verilen bilgiler tespit edilmiş, sonrasında bu bilgilerin usûl-fürû tutarlılığı karşılaştırılarak çalışma tamamlanmıştır.

Usûl-fürû tutarlılığını araştırmak bakımından gerek konu gerekse eser seçiminde mukâyeseli bir yöntem benimsenmiş, Hanefîlerin özel olarak tanımladıkları bir kavram olan vâcip, yine Hanefî literatüründe özel öneme sahip iki eser ekseninde ele alınmış, öncelikle usûl ve fûrûda verilen bilgiler tespit edilmiş, ardından elde edilen bilgilerin tutarlılığı karşılaştırma yöntemiyle araştırılmıştır.

4. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmada birçok klasik ve modern kaynaklara yer verilmiştir. Özellikle çalışmanın temelini oluşturan *el-Fusûl*'de en-Neşimi'nin tahkiki, *Ahkâmu'l-Kur'an*'da ise el-Kamhâvî'nin neşri tercih edilmiştir. *Ahkâmu'l-Kur'an*'da vâcibe ilişkin veriler aktarılırken bazı konuların daha iyi anlaşılması ve zihinlerde tam yerleşmesi açısından Cessâs'ın şerh düştüğü *Şerhu Muhtasaru't-Tahavî* eserinden büyük ölçüde istifade edilmiştir.

Temel kavram ve tanımlarda birçok klasik kayanağın yanı sıra büyük oranda Serahsî'nin *el-Usûl* adlı eseri esas alınmıştır.

Çalışmada klasik eserlerin yanında Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisinin; “Abbasiler”, “Emeviler”, “Ahkâm” ve “Cessâs” maddeleri gibi güncel çalışmalardan da istifâde edilmiştir.

Cessâs'la ilgili kaynak teşkil etmesi itibariyle ifade edilebilecek diğer güncel çalışmalar şunlardır:

Hakkı Aydın, *Cessâs'ın Kitabı Usulî'l-fıkhi ile Debûsî'nin Takvimü'l-edille'sinin Karşılaştırmalı Olarak Tanıtılması*; Soner Duman, *Cessâs'ın el-Fusûl fi'l-usûl Adlı Eserinde İlet Kavramı*; Ayşe Küsmez, *Cessâs'ın İcmâ Anlayışı*; Ali Can, *Cessâs'ın el-Fusul fi'l-usûl Adlı Eserinde İcma Kavramı*; Mustafa Gınbıroğlu, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Âhâd Haber ve Cessâs'ın Âhâd Habere Yaklaşımı*; Emine Yazıcıoğlu, *Klasikleşme Sürecinde Hanefî Fıkıh Usûlünde Akıl-Vahiy İlişkisi (Cessâs ve Debusî Örneği)*; Tayip Nacar, *Cessâs'ın el-Fusûl Adlı Eserindeki Asılların Tespiti*; Mustafa Çil, *İctihadda Hata-İsabet Tartışması (Cessâs'ın el-Fusul fi'l-usul Adlı Eseri Ekseninde)*.

Saïdullah el-Kâdî, *el-Fusûl fî'l-Usûl: Ebvâbü'l-ictihâd ve'l-kıyâs*; Semîh Ahmed Hâlid Es'ad, *Tahkiku Usûli'l-Cessâs min bâbi'l-icmâ' ilâ nihâyeti bâbi'l-kıyâs*; Züheyr Şefik el-Kübbî, *Ebû Bekir el-Cessâs, el-İcmâ'*: *Dirâse fî fikretihi min hilâli tahkiki bâbi'l-icmâ'*.

1. BÖLÜM: CESSÂS'IN HAYATI VE ESERLERİ

1.2. Cessâs'ın Yaşadığı Dönem

Bu başlık altında Cessâs'ın yaşadığı dönemin siyasi, sosyal, ilmi ve kültürel görünümü ele alınacaktır.

1.2.1. Siyasi Durum

Cessâs, Abbâsilerin hüküm sürdüğü siyasal anlamda karmaşık bir dönemde yaşamıştır. Bu zaman dilimi, Müslümanların merkezi yönetimden uzak kaldığı, birçok hilâfet merkezinin Müslümanlar üzerinde otorite kurmak istediği bir dönemdir.¹

Abbâsiler, Hz. Peygamber'in torunları olmaları hasebiyle hilafet makamına kendilerini daha lâyük görerek yönetimi ele geçirmek istemiş,² Emevilerle girdikleri iktidar mücadelesini kazanmış ve Abbâsi devletini kurmuşlardır.³

Cessâs'ın yaşadığı devirde Sünni-Şîî çatışması yaşanmaktaydı. Bu devirde birden çok halife zuhur etmiş, halifeler arasında üstünlük ve hak mücadelesi ortaya çıkmıştı.⁴

Cessâs bu olayların gölgesinde, siyasete bulaşmayı reddetmiş ve kendini bu siyasi çalkantılardan uzak tutmuştur.⁵

1.2.2. Sosyal Durum

Abbâsi toplum yapısı, havas ve âvam olmak üzere iki temel yapıya bölünmüştü.⁶ Havas sınıfı; halife, yöneticiler, Abbâsi hanedanı ve eşrâftan, âvam sınıfı ise sıradan insanlardan teşekkül etmekteydi. Âvam sınıfındakiler, sanat işleriyle uğraşan, ticaret erbabı ve çiftçilerin oluşturduğu kimseler olarak farklı meslekler icra etmekteydiler.⁷

Geniş coğrafyaya yayılmış olan Abbâsi devleti, başta Araplar, İranlılar ve Türkler olmak üzere çeşitli milletlerden teşekkül etmekteydi.⁸ Abbâsi toplum yapısı

¹ Nahide Bozkurt, "Abbâsiler", *İslâm Tarihi*, ed. Eyüp Baş, Grafiker Yayınları, İstanbul 2013, s. 487.

² Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. I, İstanbul 1988, s. 31.

³ Bozkurt, "Abbâsiler", s. 487.

⁴ Mevlüt Güngör, *Cessâs ve Ahkâmü'l-Kur'ân'ı*, Fecr Yayınları, Ankara 1989, s.3

⁵ Bozkurt, "Abbâsiler", s. 488.

⁶ Yıldız, "Abbâsiler", s. 46.

⁷ Bozkurt, "Abbâsiler", s. 501.

⁸ Bozkurt, "Abbâsiler", s. 501.

bu milletlerle sınırlı olmayıp, bünyesinde farklı etnik yapıları, dinleri ve mezhepleri barındırmaktaydı.⁹

Abbâsi toplumunda, farklı ırk ve dine mensup insanlar beraber yaşamışlardır. Toplumda Müslümanlar başta olmak üzere Hıristiyanlar, Yahudiler ve Mecûsiler bulunmaktaydı. Yahudi ve Hıristiyanlar, Abbâsi döneminde dinlerini özgürce yaşamış ve ibâdetlerini hürce yerine getirme imkânına sahip olmuş ve kimileri ibâdethaneler imar etmişlerdir. Gayrı müslimler, cizye mükellefiyetlerini yerine getirerek hayatlarını devlet himayesinde sürdürmüşlerdir.¹⁰

Abbâsilerde refahın artmasıyla başta yöneticiler olmak üzere halkın lüks ve konfora rağbetleri artmış, ihtişamlı köşkler ve saraylarda, eğlence ve musiki tertip edilmeye başlanmış ve dini hassasiyetler bakımından zafiyet ortaya çıkmıştır.¹¹

1.2.3. İlmî ve Kültürel Durum

750-1258 yılları arasında hüküm süren Abbâsiler, İslâm tarihinde Osmanlılardan sonra en çok hüküm sürmüş hanedandır. İslâm medeniyeti, ilmi anlamda en parlak dönemini bu hanedan devrinde yaşamıştır.¹²

Abbâsiler döneminde İslâmî ilimler ve kültürel gelişmeler en zengin seviyeye erişmiştir. Abbasiler, ilk dönemden itibaren oluşan ilmi birikimi ve Emevilerle birlikte gelişen medeniyeti daha yükseklerle taşımışlardır. Abbâsiler döneminde medrese ve camilerde İslâmî ilimlerin yanında farklı ilimler de okutulmuştur. Basra Camii'nde bir tarafta dini konular münazara edilirken diğer tarafta şiir ve edebiyatla iştigal edenler olmuştur.¹³

Abbâsilerde tercüme ve telif hareketleri çoğalmış, buna bağlı olarak kâğıt sanayisi, kırtasiyecilik, kütüphaneler ve ilmi tartışmaların yapıldığı mekânlar artmıştır.¹⁴

Abbasiler döneminde ilmi çalışmaları en çok destekleyen, Me'mun olmuş, onun döneminde ilmi münazaralara çokça ehemmiyet verilmiştir. Bizzat halifenin huzurunda hatta halifenin de dâhil olduğu ilmi münazaralar gerçekleştirilmiş,

⁹ Yıldız, "Abbâsiler", s. 46.

¹⁰ Bozkurt, "Abbâsiler", s. 501.

¹¹ Yıldız, "Abbâsiler", s. 46.

¹² Yıldız, "Abbâsiler", s. 37.

¹³ Bozkurt, "Abbâsiler", s. 508.

¹⁴ Bozkurt, "Abbâsiler", s. 508.

Me'mun farklı mezhep ve görüşlere sahip âlimleri huzurunda toplayıp tartışma ortamları oluşturmuştur.¹⁵

İlmi gelişmeler, Abbâsi halifesi Harun Reşit döneminde de devam etmiş, bu dönemde “Beytü'l-Hikme” kurulmuştur. Bağdat'ta kurulan ve hikmet evi anlamına gelen bu yer, tercüme merkezi olarak faaliyet göstermiş, ilerleyen dönemlerde sadece tercüme merkezi olarak kalmamış, insanlara daha geniş hizmet sunmak maksadıyla kütüphaneye dönüştürülmüştür.¹⁶

Abbâsiler dönemi, özellikle hicri ikinci asrın sonlarından dördüncü asrın başlarına kadar olan dönem, İslâmi ilimlerin gelişmesi noktasında Müslümanların altın çağı olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde İslâmi ilimlerin yanı sıra edebiyatta ve pozitif ilimlerde de büyük gelişmeler ortaya çıkmıştır.¹⁷

Bu dönemde kıraât, tefsir, hadis, fıkıh, kelam ve tasavvufta önemli gelişmeler kaydedilmiş, mezhep imamı Ebû Hanife (ö.150), Mâlik (ö. 179), Şâfiî (ö. 204) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241) bu dönemde yaşamışlardır. Ebû Yusuf, Abbâsilerin ilk dönemlerinde kadılık, Harun Reşit döneminde kâdî'l-kudâtlık görevini üstlenmiştir.¹⁸

1.2. Cessâs'ın Hayatı

Müellifin tam ismi; Ebûbekir Ahmet b. Ali er-Râzi el-Cessâs, künyesi, Ebûbekir, lakâbı el-Cessâs olup;¹⁹ Hanefî literatüründe “el-Cessâs”, “er-Râzi el-Cessâs”, “Ebûbekir er-Râzi”, “Ebûbekir er-Râzi el-Cessâs”, “Ebûbekir er-Râzi el-Hanefî”, “Ahmet b. Ali” gibi farklı isim ve ünvanlarla anılmış,²⁰ kireç ustası olması hasebiyle kendisine el-Cessâs denilmiştir.²¹

Kaynaklarda Cessâs'ın 305 yılında doğduğu, 370 yılının bir pazartesi günü 65 yaşında vefât ettiği, cenaze namazını öğrencisi Ebûbekir el-Havârezmî'nin kıldırıldığı belirtilmiştir.²²

¹⁵ Bozkurt, “Abbâsiler”, s. 509.

¹⁶ Bozkurt, “Abbâsiler”, s. 510.

¹⁷ Bozkurt, “Abbâsiler” s. 513.

¹⁸ Yıldız, “Abbâsiler”, s. 42.

¹⁹ Ebû Bekr er-Râzi el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, C. I, Mektebetü'l-İrşâd, İstanbul 1994, s. 7.

²⁰ “Hülâsa”nın yazarı diyet ve şirketler bölümünde “el-Cessâs”, “Hidaye”nin yazarı el-Cessâs”, “Mizan”ın yazarı “Ebû Bekr el-Cessâs” olarak zikretmişlerdir. Bazı âlimler ise kitaplarında “er-Râzi el-Cessâs” ismini tercih etmişlerdir.

²¹ Cessâs, *el-Fusûl*, C. I, s. 9.

²² Cessâs, *el-Fusûl*, C. I, s. 10.

Cessâs, karakterinin oluşmasında önemli bir yere sahip olan Rey şehrinde doğmuş, bu sebeple kendisine er-Râzî denilmiştir.²³

İlk ilmi yolculuğunu 325 yılında 20 yaşında iken Rey'den Bağdat'a yapan Cessâs, ilmi hayatına büyük katkı sağlayan hocası Kerhî ile tanışmış, sonra Bağdat'tan Ahvaz'a gitmiş, bir süre sonra Bağdat'a tekrar dönmüş,²⁴ Kerhî'nin 340 senesinde vefatından sonra 344'te Rey şehrine dönmüş ve ders meclisinde hocasının yerini almıştır.²⁵

1.3. Hocaları ve Öğrencileri

1.3.1. Hocaları

Cessâs, Ebu'l-Hasan el-Kerhî (ö. 340)'den fıkıh ve usûl; Hâkim en-Nisaburi (ö. 405), Abdulbâki el-Kânî (ö. 351), Taberânî (ö. 360), Da'lec (ö. 351) ve Ebû Abbâs (ö. 346)'tan hadis; Ebû Sehl ez-Zeccâc (ö. 311), Ebû Ali el-Fârisî (ö.377) ve Muhammed Gulâm (ö. 345)'dan Arapça dersleri almıştır.²⁶

Cessâs, hocalarından aldığı ilmi birikimi özellikle *el-Fusûl* eserinde geniş bir biçimde kullanmış, aklî melekesi, geniş kavrama gücü ve üstün zekâsıyla kendisini ilmi anlamda daha da ileri taşımış, bazen hocalarının görüşlerini delillendirmek sûretiyle savunmuş, bazen de onlara muhâlif davranmıştır.²⁷

Cessâs, kitaplarında görüşlerine çokça yer verdiği ve kendisinden etkilendiği Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189)'nin *el-Câmiu'l-Kebîr* isimli eserini şerhetmiş ve bu eseri hocası Ebû Ali el-Fârisî (ö.377)'ye okumuştur.²⁸

Cessâs'ın fıkıh usûlü alanında Kerhî'den sonra en çok etkilendiği hocası İsâ b. Ebân (ö. 221)'dir. Onun kitaplarına vâkıf olup bazı görüşlerini eserlerine taşıyan Cessâs, birçok konuda Osman el-Bettî (ö. 143)'den de nakiller yapmış, bazen Bettî'nin görüşlerine karşı çıkmıştır.²⁹

²³ Şehrin ismi Rey olmasına karşın Cessâs'ın, er-Râzi olarak nispet alması başta tuhaf karşılansada konuyla ilgili rivâyetmeseleye açıklık getirmektedir. Rivâyet odur ki Rey şehrini, iki kardeş olan Rey ve Râzi kardeşler imar etmişler. Şehri imar ettikten sonra iki kardeşte şehrin ismi kendi adlarına nispetle anılsın istemiş. İsim konusunda anlayamayan kardeşler, şehrin önde gelenleriyle fikir alışverişi yapmışlar ve sonunda şehrin ismine Rey, bu şehirde yaşayanlar için de Râzî demeye karar vermişler.

²⁴ Cessâs, *el-Fusûl*, C. I, s. 14.

²⁵ Cessâs, *el-Fusûl*, C. I, s. 14.

²⁶ Cessâs, *el-Fusûl*, C. I, s. 23.

²⁷ Cessâs, *el-Fusûl*, C. I, s. 23.

²⁸ Cessâs, *el-Fusûl*, C. I, s. 25.

²⁹ Cessâs, *el-Fusûl*, C. I, s. 25.

1.3.2. Öğrencileri

Cessâs, hocası Kerhî'nin vefatından sonra onun ilim kürsüsüne geçmiş, hocalarından aldığı birikimi aktarmış, önemli talebeler yetiştirmiş, Cessâs'ın ve hocasının ilim mirası, talebe ve eserleriyle günümüze kadar taşınmıştır.³⁰

Kudûrî (ö. 428)'nin hocası, Ebû Muhammed b. Yahya el-Cürcânî (ö. 398), Ebû Câ'fer Muhammed b. Ahmed en-Neseî (ö. 414), Ebu'l-Hasan Muhammed ez-Za'ferânî (ö. 394) ve Ebû Câ'fer b. Abdillâh el-Ustruşenî (ö. 400) onun meşhur öğrencilerinden bazılarıdır.³¹

1.4. İlmî Kişiliği

Cessâs, her ne kadar mutlak anlamda müçtehit olmasa da usûl alanındaki yetkinliği, tercihlerindeki isabetli görüşleri sebebiyle ashab-ı tahriç tabakasının en üst düzeyde bulunan müçtehitlerinden kabul edilir.³² Bu konuda Muhammed Ebû Zehra (ö.1974) ve Ömer Nasuhi Bilmen (ö.1971) gibi âlimler Cessâs'ın dördüncü tabakada değil Serahsî gibi meselede müçtehit olarak isimlendirilen üçüncü tabakada bulunduğunu savunmuşlardır.³³

Cessâs, *el-Fusûl* isimli eserinde Kitap, sünnet ve icmâdan sonra dördüncü aslî kaynağın kıyâs olduğunu belirtmiş, dört aslî delilden sonra akla (rey) büyük önem atfetmiş ve akıl için "hüccetullâh" ifadesini kullanmıştır.³⁴ O, aklın güzel gördüğü şeyi güzel, çirkin gördüğü şeyi çirkin olarak değerlendirmiş ve nassların hüccetullah olduğu gibi aklında öyle olduğunu, birbirini nefyeteceğini savunmuştur.³⁵

Cessâs, eserlerinde bir meseleyi işlerken konuyla ilgili Ebû Hanife'nin görüşü varsa ona muhâlif düşecek fikirlerden uzak durmuş ve onu tenkit etmekten sakınmış, Ebû Hanife'nin konuyla ilgili bir görüşü yoksa diğer âlimlerin görüşlerinden nakiller yapmış, onların bazı görüşlerini almış bazı görüşlerini tenkit etmiştir.³⁶

³⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, DİB Yayınları, Ankara 1962, C. I, s. 214; Ahmed Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Genç Büro Matbaası, Ankara 1990, s. 36.

³¹ Bilmen, *Tefsir Tarihi*, C. I, s. 214; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 36.

³² Cessâs, *el-Fusûl*, C. I, s. 21.

³³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1985 C. I, s. 370; Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, çev. Osman Keskiöglü, Can Kitapevi, Konya 1989, s. 443.

³⁴ Cessâs, *el-Fusûl*, C. I, s.100.

³⁵ Cessâs, *el-Fusûl*, C. I, s.100.

³⁶ Aydın, "Cessâs ve Debûsi'nin Usûlleri", s. 34.

Cessâs, Şâfiî'yi eserlerinde sert biçimde eleştirirken, ehli sünnetten olmayan mezhep müntesiplerini kafasız ve câhil, bunların fikirleri için, bâtil ve fâsit olarak nitelendirmiştir.³⁷

1.5. Cessâs'ın Eserleri

1.5.1. *el-Fusûl fi'l-Usûl*

Cessâs, tercih edilen görüşe göre son kitabı *Ahkâmu'l-Ku'rân*'ı yazmadan önce *el-Fusûl* eserini kaleme almış, bu kitabı, *Ahkâmu'l-Ku'rân*'ın mukaddimesi olarak târif etmiştir. Bu bakımından iki eseri bir kitap olarak değerlendirmek mümkündür.³⁸

Mezhebin usûl sahasında tam teşekküllü ve asrımıza kadar ulaşan ilk eseri olması sebebiyle Hanefiler, bu esere büyük önem atfetmiş ve kendisinden sonraki âlimlerin çoğu kaleme aldıkları usûl kitaplarında *el-Fusûl*'e atıflarda bulunmuşlardır.³⁹

Cessâs, eserde konuları genişçe izâh etmiş, örneklendirmiş ve delillendirmiş, farklı mezhep görüşlerine, özellikle Şâfiî'nin görüşlerine yer vermiş, bu sebeple *el-Fusûl*, ilm-i hilâf sahasında da örnek eserlerden biri olarak gösterilmiştir.⁴⁰

Eserde ele alınan konular, usûl ile sınırlı kalmamış fûrûdan da geniş örneklendirmelere yer verilmiş, meselelerle ilgili takdiri suâller sorulmuş, bu suâller çerçevesinde cevaplandırmalara gidilmiş, muhtemel itirazlar ele alınmış ve tartışma ortamı oluşturulmuştur.⁴¹

Birinci ciltte temel usûl kaideleri işlenmiş, ana metne “âmm” bölümüyle başlanmış, ikinci ciltte beyân, emir, nehy, ve nâsîh-mensuh; üçüncü ciltte önceki ümmetlerin şeriâtlerinin bağlayıcılığı, haber-i vâhit, icmâ, içtihadın gerekliliği ve taklidin zemmedilmesi konularına; son cilt ise kıyâs, içtihadın hükmü ve içtihad tartışmalarına yer verilmiştir.⁴²

Cessâs, bir meseleyi ele aldığı anda öncelikle konuyla ilgili âyet, hadis ve sünnetten deliller getirmiş, görüşlerine delil olarak sunduğu âyetleri tefsir etmiş ve

³⁷ Aydın, “Cessâs ve Debûsi'nin Usûlleri”, s. 36.

³⁸ Cessâs, *el-Fusûl*, C. I, s. 23.

³⁹ Cessâs, *el-Fusûl*, C. I, s. 23.

⁴⁰ Güngör, *Cessâs ve Ahkâmu'l-Kur'ân*'ı, s. 2.

⁴¹ Cessâs, *el-Fusûl*, C. I, s. 30.

⁴² Güngör, *Cessâs ve Ahkâmu'l-Kur'ân*'ı, s. 44.

kendi düşüncesine temel oluşturmuştur.⁴³ Nassta meseleyle ilgili hüküm yoksa icmâ ve kıyâs yoluyla konuyu delillendirmeye çalışmış ve konuyla ilgili aklî delilleri sıralamıştır. İcmâ için “icmâ-ı ümmet” veya “ümmetin ittifâkı” ifadelerini kullanarak icmâ'nın gücüne vurgu yapmış ve istihsân dışındaki tâli delillere pek yer vermemiştir.⁴⁴

1.5.2. *Ahkâmu'l-Ku'rân*

Âlimler, âhkâm tefsirlerine ehemmiyet göstermiş, bu alanda Şâfiî'den başlamak üzere ilk dönemden itibaren eserler yazmışlardır.⁴⁵

Ahkâmu'l-Ku'rân'da sûreler, Kur'ân'daki tertibe göre ele alınmış ancak sûrenin bütünü değil, ahkâmı ilgili âyetler tefsir edilmiş, ahkâm âyeti bulunmayan sûrelere yer verilmemiş, klasik fıkıh kitaplarında olduğu gibi meseleler, bâblara göre tasnif edilerek aktarılmıştır.⁴⁶

Müellif, ahkâm âyetlerini tefsir ederken usûl ve furû meselelerine, bunlarla ilgili sahâbe⁴⁷ ve tâbiîn görüşlerine,⁴⁸ mezhep ihtilâflarına,⁴⁹ tarafların delillerine⁵⁰ geniş ölçüde yer vermiş⁵¹ ve meselenin sonunda kendi yaklaşımını naklî ve aklî delillerle savunmuştur.⁵²

Birçok kütüphanede yazma nüshası bulunan *Ahkâmu'l-Ku'rân*, ilk defa Kilisli Rıfat ve Karahisar meb'usu Kâmil Efendi tarafından İstanbul Kütüphanesi'ndeki yazma eser esas alınarak üç cilt halinde yayınlanmış, daha sonra 1347 yılında Kâhire'de Muhammed Sâdık Kamhâvî tarafından tahkikle neşredilmiştir.⁵³

⁴³ Aydın, “Cessâs ve Debûsi'nin Usûlleri”, s. 29.

⁴⁴ Aydın, “Cessâs ve Debûsi'nin Usûlleri”, s. 29.

⁴⁵ Ebû Abdullah Bedre'd-in Muhammed b. Abdullah b. Bahâdır Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, C. II, Thk. Muhammed Ebû Fadl İbrahim, Dâru İhyâi'l-Kutub, Beyrût 1376, s. 3.

⁴⁶ Yunus Vehbi Yavuz, “Ahkâmu'l-Ku'rân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. I, İstanbul 1988, s. 553.

⁴⁷ Ahmed b.Ali Ebû Bekr er-Râzî el-Cessâs el-Hanefî, *Ahkâmu'l-Ku'rân*, Muhammed Sâdık el-Kamhâvî, C. I, Dâru İhyau't-Türâs el-Arabî, Beyrût 1405, s. 20.

⁴⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Ku'rân*, C. I, s. 21.

⁴⁹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Ku'rân*, C. V, s. 50.

⁵⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Ku'rân*, C. V, s. 50.

⁵¹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Ku'rân*, C. V, s. 85.

⁵² Yavuz, “Ahkâmu'l-Ku'rân”, C. I, s. 553.

⁵³ Yavuz, “Ahkâmu'l-Ku'rân”, C. I, s. 553.

1.5.3. Diğer Eserler

Cessâs'ın kaleme aldığı kitaplar, şerhler ve muhtasarlar Hanefî sistematiği üzerine yazılmış eserlerdir.⁵⁴ Mezhebin derin meselelerine vâkıf, usûl ve fûrûa hâkim bir âlimin ele alabileceği nitelikteki eserleri şerh eden Cessâs, kaleme aldığı diğer eserlerden bazıları şunlardır: *Şerhu Câmii'l-Kebîr li Muhammed b. Hasan eş-Şeybâni*, *Şerhu Câmii's-Sagîr li Muhammed b. Hasan eş-Şeybâni*, *Şerhu'l-Menâsiki li Muhammed b. Hasan eş-Şeybâni*, *Şerhu Muhtasari'l-fikh li't-Tahavi*, *Şerhu Âsâri't-Tahavi*, *Şerhu İhtilâfi'l-Fukahâ li't-Tahavi*, *Şerhu Edebi'l-Kâdi li'l-Hassâf*, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, *Şerhu'l-Esmâi'l-Hüsnâ* ve *Cevâbetu'l-Mesâil*.

⁵⁴ Cessâs, *el-Fusûl*, C. I, s. 21.

2. BÖLÜM: EL-FUSÛL'DE VÂCİP KAVRAMI

Bu bölümde genel olarak şer'î hükümlere yer verildikten sonra vâcip kavramı ana hatlarıyla ele alınacak akabinden Cessâs'ın *el-Fusûl* eserinde tespit edilen vâcip kavramına dair veriler aktarılacaktır.

2.1. Genel Olarak Vâcip Kavramı

Bu bölümde genel olarak şer'î hükümlere yer verildikten sonra vâcip kavramı ana hatlarıyla ele alınacaktır.

2.1.1. Hüküm

Hüküm, karar, yargı, ilim ve anlayış anlamlarına gelmektedir⁵⁵ Hüküm, teklîfi ve vaz'î olarak iki kısma ayrılmakta olup,⁵⁶ mütekellimîn ulemâsı ve Hanefiler tarafından hükmün kaynağı ve mükellefin fiilleri esas alınarak farklı şekillerde tanımlanmıştır.⁵⁷ Kaynağını esas olarak tanımlayan mütekellimîn ulemâsına göre hüküm, Allah'ın, iktizâ veya tahyîr ya da vâ'z yönüyle mükelleflerin fiillerine ilişkin hitâbıdır.⁵⁸ Mükellefin fiilini esas olarak hükmü tanımlayan Hanefî ulemâsına göre ise hüküm, Allah'ın, iktizâ veya tahyîr ya da vâ'z yönüyle mükelleflerin fiillerine ilişkin hitâbının sonucudur.⁵⁹

2.1.1.Vaz'î Hükümler

Mütekellimîn ulemâsına göre vaz'î hüküm, Şâri'in, bir şeyi, başka bir şey için sebep, şart veya mâni kılması yönüyle mükelleflerin fiillerine ilişkin hitâp

⁵⁵ Muhammed b. Mukerrem b. Ali Ebu'l-Fadl Cemele'd-Din İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab el-Garîb ve'l-Mu'âcem ve'l-Luğa el-Fıkh*, C. III, Dâr Sâdır, Beyrût 1414, s. 232.

⁵⁶ Abdullah Kahraman, "Şer'î Deliller", *İslâm Hukuku*, ed.Tâlip Türcan, Grafiker Yayınları, Ankara 2013, s. 83; Abdulvahhab Hallâf, *Ulumu Usûlu'l-Fıkh*, Müessesetu'r-Risâle, Dîmeşk, s. 86; Ayhan Ak, *İbn Rüşd'e Kadar İslam Hukuku'nda Farz ve Vâcip Kavramlarının Gelişimi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s.45; Ali Bardakoğlu, *İslami Kavramlar*, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 56; Osman Keskiöğlü, *Fıkh Tarihi ve İslâm Hukuku*, DİB Yayınları, Ankara 1984, s. 15; Saffet Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2013, s. 34.

⁵⁷ Vehbe Zühaylî, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Fıkr, Dîmeşk 1419, s.121.

⁵⁸ Nihat Dalgın, "Hüküm, Hükmün Konusu ve Hükmün Muhatabı" *Fıkh Usûlü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013, s. 194; Fahrettin, Atar, *Fıkh Usûlü*, İFAV Yayınları, İstanbul 2013, s. 55; Hasan Karakaya, *Fıkh Usûlü*, Bekâ Yayınevi, İstanbul 2013, s. 179; Ayhan Ak, "İbn Hazm'ın Teklîfi Hüküm Anlayışı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. XII, S.II, s.32.

⁵⁹ Hallâf, *Usûlu'l-Fıkh*, s. 86.

biçimidir.⁶⁰ Hanefî ulemâsına göre ise vaz'î hüküm, Şâri'in iradesine bağlı olarak bir şeyin başka bir şey için sebep, şart veya mâni oluşturmasıdır.⁶¹

Vaz'i hükümler; illet, sebep, rükün, şart, mâni, sihhât, fesât, butlân, azîmet ve ruhsattır.

İllet, varlığı hükmün varlığına, yokluğu da hükmün yokluğuna alâmet kılınan durumdur. İllete etki eden durum ile hükmün vâ'z edilmesi arasında açık bir uygunluk vardır.⁶² Örneğin, Şârî, sarhoş etme özelliğinden dolayı şarap içmeyi haram kılmıştır.⁶³ Şarabın sarhoş etme özelliği ile şarap içmenin haram olma hükmü arasında açık bir uygunluk olup; sarhoş edicilik haramlığın illetidir.⁶⁴

Sebepe, varlığı hükmün varlığına, yokluğu da hükmün yokluğuna bağlıdır. Sebebe etki eden durum ve hükmün vâ'z edilmesi arasında aklen bir uygunluk yoktur.⁶⁵ Örneğin, Şârî, fecrin doğuşunu sabah namazının, güneşin batışını da akşam namazının vâcip olması için sebep kılmıştır.⁶⁶ Fecrin doğuşu ile sabah namazının vâcip olması arasında aklen kavranabilecek bir uygunluk yoktur.⁶⁷

Rükün, bir şeyin varlığı kendi varlığına bağlı olan ve onun yapısından bir parça oluşturan unsurdur.⁶⁸ Örneğin, kıyam, kıraat, rükû ve secde birer rükündür.⁶⁹ Namazın varlığı bu rükünlerin bulunmasına bağlıdır.⁷⁰

Şart, bir şeyin varlığı, kendi varlığına bağlı olmakla birlikte o şeyin yapısından bir parça olmayan unsurdur.⁷¹ Örneğin, abdest namazın şartı olup; namazın varlığı, bu şartın varlığına bağlıdır.⁷²

Mâni, varlığı, sebebe hüküm bağlanmaması veya sebebin gerçekleşmemesi sonucunu doğuran durumdur. Başka bir ifadeyle sebebi veya şartı bulunduğu halde

⁶⁰ Dalgın, *Fıkıh Usûlü*, s. 222.

⁶¹ Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsâ ed-Debûsî, *Takvîmu'l-Edille fî Usûlu'l-Fıkh*, C. I, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 2001, s. 371.

⁶² Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, C. I, s. 294.

⁶³ Cessâs, *el-Fusûl*, C. IV, s. 88.

⁶⁴ Cessâs, *el-Fusûl*, C. IV, s. 88.

⁶⁵ Muhammed b. Ahmed b. Ali Sehl Şemsu'l-eimme es-Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, C. II, Daru'l-Ma'rife, Beyrût 1372, s. 101.

⁶⁶ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, C. I, s. 21.

⁶⁷ Serahsî, *Usûl*, C. I, s. 101.

⁶⁸ Hallâf, *Usûlu'l-Fıkh*, s. 105.

⁶⁹ Serahsî, *Usûl*, C. I, s. 36.

⁷⁰ Serahsî, *Usûl*, C. I, s.36.

⁷¹ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, C. I, s. 65.

⁷² Serahsî, *Usûl*, C. I, s.105.

sebebe hüküm bağlanmasını engelleyen durumdur.⁷³ Vârisin mûrisini kasten öldürmesi, miras hükmünün doğmasına engel teşkil etmektedir.⁷⁴

Sihhât, ister ibadetlerde ister muâmelatta olsun, şer'an belirlenmiş rükünleri veya şartları ihtiva eden ve Şâri'in emrine uygun olan fiil demektir. Böyle bir fiille, kendisi ile elde edilmek istenen bütün şer'i sonuçlar hasıl olur.⁷⁵

Fesât veya butlân, fiile bağlı bir eksiklik, ister rükünlerde ister şartlarda olsun, Şâri'in emrine aykırı olan fiil, bâtıl veya fâsit olarak nitelenir.⁷⁶ Örneğin, secdesiz bir namazda rükün, abdestsiz kılınan bir namazda şart eksik kalmış ve böyle bir durumda namaz bâtıl veya fâsit olmuştur.⁷⁷

Azîmet ve ruhsat, konulan hükmün aslî ya da geçici olması açısından yapılmış bir ayırım olup; azîmet, mükelleflerin özürlerine bağlı olmaksızın genel geçer olmak üzere ilkten konulmuş aslî hükümdür.⁷⁸ Ruhsatlar ise kulların özürlerine bağlı olarak ve geçici olmak üzere konulmuş istisnâî hükümlerdir.⁷⁹

2.1.2. Teklîfî Hükümler

Mütekellimîn ulemâsına göre teklîfî hüküm, Allah'ın mükelleften bir fiili yapmasını veya yapmamasını istemesi ya da bir fiili yapıp yapmama hususunda mükellefi serbest bırakması ile ilgili hitâbıdır.⁸⁰

Şâri'in mükelleften bir fiili yapmasını, kesin bir şekilde istemesine ilişkin hitâbı, "îcâb"; yapmasını, kesin olmayan bir şekilde istemesine ilişkin hitâbı, "nedb"; bir fiili kesin bir şekilde yapmamasını istemesine yönelik hitâbı, "tahrîm"; yapmamasını kesin olmayan şekilde istemesine ilişkin hitâbı, "kerâhe"; mükellefi yapıp yapmama konusunda serbest bırakmasına ilişkin hitâbı, "ibâha"dır.⁸¹

Hanefî âlimlere göre ise teklîfî hüküm, Şâri'in, mükelleften bir fiili yapmasını veya yapmamasını istemesi ya da bir fiili yapıp yapmamakta serbest bırakması ile

⁷³ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, C. I, s. 334.

⁷⁴ Serahsî, *Usûl*, C. I, s. 109.

⁷⁵ Hallâf, *Usûlu'l-Fıkh*, s. 110.

⁷⁶ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 243.

⁷⁷ Şâban, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 270.

⁷⁸ Serahsî, *Usûl*, C. I, s.117.

⁷⁹ Serahsî, *Usûl*, C. I, s.117.

⁸⁰ Hallâf, *Usûlu'l-Fıkh*, s.87.

⁸¹ Zühaylî, *el-Vecîz*, s.121.

ilgili hitâbın sonucudur. Başka bir ifadeyle Hanefilere göre hüküm, hitâbın kendisi değil, mükellefin fiiline ilişkin sonucudur.⁸²

Farz, kat'i deliller neticesinde Şâri'in mutlak sûrette yerine getirilmesini istediği, gerek sübût gerek delâlet açısından asla şek ve şüphe kabul etmeyen fiillerdir.⁸³ Vâcip ise sübût veya delâletinde zannîlik bulunan bir nassla Şâri'in yapılmasını kesin ve bağlayıcı bir şekilde mükelleflerden istediği fiildir.⁸⁴ Örneğin, kurban kesmek, Safâ ve Merve arasında sa'y yapmak, Müzdelife'de vakfe yapmak âyetlerde bahsi geçmektedir. Ancak âyetlerin işâret ettiği anlamların kesin olmaması ve birden çok anlama delâlet etmesi sebebiyle Hanefilere göre vâcip, diğer mezheplere göre ise sünnet olarak nitelendirilmiştir.⁸⁵

Vâcip, delâleti ve işâret ettiği anlam kesin olmakla birlikte bazı durumlarda sübût açısından kat'î olmayan ahat haberlere dayanabilmektedir. Bizâtihi ahat haberlerin zannî delil olması, buna dayalı kesin ve bağlayıcı talepleri farz olarak nitelendirmeye mâni görülmüştür.⁸⁶

Farz ve vâcip pratikte de birtakım farklılıklar barındırmakta olup; farzı inkâr eden kimse dinden çıkmış olur. Buna mukâbil vâcibi inkâr eden kişi dinden çıkmamakla birlikte fâsık addedilir.⁸⁷ Farz'ın telafisi hiçbir sûrette mümkün değilken vâcip'in telafisi mümkün olabilmektedir. Namazda Fâtiha Sûresi'nin unutulması, tâ'dili erkânın bozulması gibi durumlarda sehiv secdesi ile telafi mümkündür.⁸⁸

Diğer mezhepler, farz-vâcip ayırımı yapmamış, farz ve vâcibi aynı kavramlar olarak değerlendirmişlerdir. Nitekim Şâfiî'ye göre bir hükmün delili ister âyet, ister hadis olsun, kesin bilgi ifade ediyorsa o hükmü vâcip veya aynı anlama gelmek üzere farz denir. Yani farz ve vâcip, Şâfiî'ye göre aynı hükmü ifade etmektedir. Ona göre Kitap ve sahih sünnet delil olma yönünden aynı mertebededir.⁸⁹

Vâcip, edâ edileceği vakit açısından mutlak ve mukayyet vâcip; mukayyet vâcip de kendi içinde, muvassâ', mudayyak ve zü's-şebeyn olarak üç kısma

⁸² Şâban, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 227.

⁸³ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, C. I, s. 77.

⁸⁴ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, C. I, s. 77.

⁸⁵ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. II, s. 368.

⁸⁶ Serahsî, *Usûl*, C.I, s.111.

⁸⁷ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, C. I, s. 78.

⁸⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. II, s. 368.

⁸⁹ Abdulkadir, Şener, "Dini Konularda Toplumun Aydınlatılması ve Dinin Farklı yorumlanmasından Kaynaklanan Problemler ve Çözüm Yolları", *DİB II. Din Şurası*, Ankara, 23-27 Kasım 1998, s. 291.

ayrılmıştır. Vâcip, miktarının belirli olup olmamasına göre de muhadded ve gayr-ı muhadded, îfa etmesi istenen kişi açısından aynî ve kifâî; İstenen fiilin tam olarak belirlenmiş olup olmaması açısından; muayyen ve muhayyer vâcip olarak tasnif edilmiştir.⁹⁰

Sünnet, mendûp kapsamında değerlendirilen bir kavram olup; sözlükte, ister iyi ister kötü olsun takip edilen yolu; şer’i ıstılahta ise hüküm kaynağı olarak dinde takip edilen yöntem ve uygulamaları ifade eder. Kaynak değeri yanında neticeye etki eden hükmî değeri bulunan Sünnet, Kur’ân-ı Kerîm’den sonra İslâm âlimlerinin ittifâk ettiği ikinci kaynaktır.⁹¹

Hanefilere göre sünnet, Hz. Peygamber’in ve sahabenin uygulamalarıdır. Şâfiî ise sünneti Hz. Peygamber’in fiil ve uygulamalarıyla sınırlı tutarak, sahabenin uygulamalarının sünnetin kapsamına dâhil edilmesini uygun bulmamış, sahabenin fiillerine ve görüşlerine değil, dayandıkları delillere uyulması gerektiğini savunmuştur.⁹²

Hüküm olarak sünnet, Hz. Peygamberin söz, fiil ve takrirlerinden oluşmakta, yapıldığında sevap kazanılan, terk edildiğinde ceza gerekmeyen davranışlardır.⁹³ Sünnetler farzların ve haramların etrafına yerleştirilmiş tamamlayıcı ve pekiştirici özellikte dini tavsiyeler olarak nitelenmiştir. Hz. Peygamber’in devamlı yerine getirdiği davranışlara müekket sünnet; bazen yaptığı bazen terk ettiği devamlı olmayan fiillere gayrı müekket sünnet; yemek yemesi, su içmesi, hâcet gidermesi gibi örf âdet olarak nitelenebilecek davranışlara zevâit denilmektedir. Sünnetin farklı bağlayıcılık düzeylerinden ya da farklı ilim çevrelerinden kaynaklanmak üzere mendûp, müstehap, ihsân ve nâfile kavramlarıyla da ifade edildiği görülmektedir.⁹⁴

Mendûp kapsamında yer alan bir diğer kavram olan nâfile, sözlükte ziyâdelik, fazlalık gibi anlamlara gelmektedir. Nâfile ibâdetler, gönüllü olarak yapılan ameller

⁹⁰ Zühaylî, *el-Vecîz*, s. 125.

⁹¹ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, C. I, s. 77.

⁹² Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, C. I, s. 78.

⁹³ Geniş bilgi için bkn: Yusuf el-Karadavî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, çev. Bünyamin Erul, 3. Basım, Nida Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 28; İsmail Lütfü Çakan, *Hadislerle Gerçekler*, 7. Basım, İFAV Yayınları, İstanbul 2017, s. 67.

⁹⁴ Muhammed Ebu Zehra, *İslâm Hukuk Metodolojisi (Fıkıh Usulü)*, çev. Abdulkadir Şener, 8. Baskı, Fecr Yayınevi, Ankara 2000, s. 39.

olması bakımından tatavvu' olarak da isimlendirilir. Nâfile ibâdetleri yerine getiren kimse sevap kazanır, yerine getirmeyen kimse ise ne günahkâr sayılır ne de kınanır.⁹⁵

Sünnet olan ibâdetlere nâfile de denilmekte olup; ikindi ve yatsı namazlarından önce kılınan dörder rekâtlık sünnet namazlar, Pazartesi ve Perşembe günü tutulan sünnet oruçlar nâfile olarak değerlendirilmektedir.⁹⁶

Haram, kesin bir şekilde yapılmaması istenen, terk edilmesi durumunda sevap, yapılması halinde ceza gerektiren fiildir. Bir fiilin haram kılınması, “haram kılındı”, “وَحُرْمٌ”, “öldürmeyin”, “وَلَا تَقْتُلُوا” “yaklaşmayın”, “وَلَا تَقْرَبُوا” gibi farklı ifadelerle olabilir.⁹⁷

Yasağın yasaklanan fiilin özü ile ilgili olup olmaması açısından liaynihi haram ve ligayrihi haram olmak üzere ikiye ayrılır. Liaynihî haramlar, özü itibariyle bir kötülük ve zarar içermesinden dolayı yapılmasının yasaklandığı fiillerdir. Adam öldürme, zinâ, hırsızlık ve murdar et satma gibi. Ligayrihî haramlar, aslında meşru olmakla birlikte haram kılınmasını gerektiren başka bir sebepten dolayı yapılması yasaklanan fiillerdir. Ramazan Bayramının ilk günü ve Kurban Bayramının ilk üç günü oruç tutmak gibi.⁹⁸

Mekrûh, kesin olmayan bir şekilde yapılması istenmeyen fiillerdir. Başka bir ifadeyle terk edilmesi yapılmasından daha iyi olan fiillerdir. Cumâ namazı vaktinde ezan okunurken alışveriş yapmak böyledir.⁹⁹

Mekrûh olan bir fiili yapan kişi, cezayı hak etmez ancak bazı durumlarda kınanmayı hak eder ve bu fiillerden uzak duran övgüye mazhar olur. Hanefilere göre mekrûh tahrîmen ve tenzîhen olmak üzere ikiye ayrılır.¹⁰⁰

Tahrîmen mekrûh, harama yakın olup, haramda olduğu gibi yapılması kesin olarak yasaklanan fiillerdir. Ancak bu yasaklar, haber-i vâhit gibi zann ifade eden bir delille sâbit olmuştur. Örneğin, kişinin yaptığı pazarlık üstüne pazarlık yapmak ve birinin evlilik teklif ettiği kimseye evlilik teklif etmek bu türden mekrûhlardır.¹⁰¹

⁹⁵ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, C. I, s. 79.

⁹⁶ Serahsî, *Usûl*, C. I, s. 115.

⁹⁷ Hallâf, *Usûlu'l-Fıkh*, s. 99.

⁹⁸ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, C. I, s. 52.

⁹⁹ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, C. I, s. 53.

¹⁰⁰ Zühaylî, *el-Vecîz*, s.133.

¹⁰¹ Hallâf, *Usûlu'l-Fıkh*, s.101.

Tenzihen mekrûh, helâle yakın mekruh olup, terk edilmesi, yapılmasından daha iyi olan davranışlardır. Câmiye soğan ve sarımsak yiyerek gitmek gibi.¹⁰²

Şâri'in yapılmasına ve terk edilmesine izin verdiği, mükellefi yapıp yapmama konusunda serbest bıraktığı fiillerdir. Mübâhı yapan veya terk eden için sevap ya da günah yoktur. Kişinin, yemesi, içmesi, alışveriş yapması mübâh olarak değerlendirilmiştir.¹⁰³

2.2. *el-Fusûl*'de Vâcip Kavramı

Vâcip kavramının anlaşılması bakımından “emir” konusu son derece önemlidir. Bu açıdan Cessâs'ın emirle vâcip arasında bağ kurma biçimi ehemmiyet arz etmektedir.

2.2.1. Emir ve Hükümleri

Cessâs'a göre emir, bir kimsenin bir başkasına, yerine getirmesini istediği şey için yap demesidir.¹⁰⁴

2.2.1.1. Vücûb

Cessâs'a göre emrin içerdiği yükümlülükler, Şâri'nin kastına göre değişmekte olup; bazı emirler, fiilin mutlaka yerine getirilmesinin gerekliliğini bildirir. “Allah'tan sakının”¹⁰⁵, “Namazı kılın, zekâtı verin”¹⁰⁶ şeklindeki âyetlerde geçen emirler vücûb türünden kabul edilmiş ve bu emirlerin gereği, farz ya da vâcip değerlendirilmiştir.¹⁰⁷

2.2.1.2. Nedb

Cessâs'a göre emir, bazı durumlarda mendûpluk, bağlayıcı olmayan, tavsiye ve teşvik ifade eder. Nedb, gönüllü olarak yerine getirilen, sevap amacı taşıyan fiillerdir. Cessâs'a göre, “İyilik yapın”¹⁰⁸ ve “İyilik yapın, Allah iyilik yapanları sever.”¹⁰⁹ âyetlerinde olduğu gibi bu tür emirler fiilin mendûp olduğunu göstermektedir.¹¹⁰

¹⁰² Zühaylî, *el-Vecîz*, s.134.

¹⁰³ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, C. I, s. 449.

¹⁰⁴ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 81.

¹⁰⁵ Bakara, 2/189.

¹⁰⁶ Bakara, 2/43.

¹⁰⁷ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 81.

¹⁰⁸ Hacc, 22/77.

¹⁰⁹ Bakara, 2/195.

¹¹⁰ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 81.

2.2.1.3. İbâha

Cessâs, bazı emirlerin mübâh hükmünde olduğunu ve kişinin fiili yerine getirip getirmemekte serbest olduğunu belirtmiştir. “(Cumâ) namazı bittiğinde yeryüzüne dağılın”¹¹¹ ve “İhramdan çıktığınızda avlanın”¹¹² âyetlerinde, namazdan sonra dağılmanın ve ihramdan sonra avlanmanın serbest olduğu ifade edilmektedir.¹¹³

2.2.1.4. İrşâd

Cessâs’a göre emirlerin taşıdığı bir başka hüküm ise müminleri iyiliğe ve doğru yola yönlendirmesi bakımından irşâdi olmasıdır. Alışveriş esnasında “Alışveriş yaptığınız zaman şahit tutun”¹¹⁴ emri irşâdidir. Benzer şekilde ric’î talak sonrası eşlerin, evliliklerini devam ettirmek için birbirine dönecekleri zaman, “İki âdil şahit tutun”¹¹⁵ âyeti de emrin irşât hükmünde kullanımının örneklerindedir.¹¹⁶

2.2.1.5. Tehdît ve Yıldırma

Cessâs’a göre emrin içerdiği hükümlerden biri de tehdit ve korkutmadır. Yüce Allah, “Dilediğinizi yapın”¹¹⁷ ve “Onlardan gücünün yettiği kimseleri davetinle şaşirt.”¹¹⁸ âyetlerinde inkârcılara korku salmayı hedeflemiştir.¹¹⁹ Emrin içerdiği bir başka hüküm ise yıldırma ve âciz bırakmaktır. Yüce Allah’ın “De ki: bir sûrenin benzerini getirin”¹²⁰ ve “Eğer sözlerinde sadık iseler bu sözün bir mislini getirsinler.”¹²¹ âyetleri buna örnek gösterilebilir. Cessâs’a göre âlimler, cezalandırma ve yıldırma şeklinde gelen emirlerin, vâcip olarak kabul edilemeyeceği hususunda ittifak etmişlerdir.¹²²

2.2.2. Emir-Vâcip İlişkisi

Cessâs, emrin içerdiği hükümleri aktardıktan sonra farz-vâcip ilişkisini yakın biçimde ele almış; farzı vâcip mertebesinin en üst seviyesinde değerlendirmiş ve

¹¹¹ Cum’a, 62/10.

¹¹² Mâide, 5/2.

¹¹³ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 81.

¹¹⁴ Bakara, 2/282.

¹¹⁵ Talak, 65/2.

¹¹⁶ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 81.

¹¹⁷ Fussilet 41/40.

¹¹⁸ İsrâ, 17/64.

¹¹⁹ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 81.

¹²⁰ Yunus, 10/38.

¹²¹ Tûr, 52/34.

¹²² Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 81.

her vâcibin farz olmadığını ifade etmiştir. Örneğin, vitir ve bayram namazlarını vâcip olarak değerlendirmiş ancak bu türden vâciplerin farz olmadığını belirtmiştir.¹²³

Cessâs, farz ve vâcibi yakın görmekle birlikte aynı olmadıklarını vurgulamış, bazı durumlarda farz yerine vâcip kelimesinin kullanılabileceğini ancak vâcip olan bazı durumlar da farz ifadesinin kullanılmayacağını belirtmiştir. O, “Allah’ın (cc) iyilik yapanları ödüllendirmesi vâciptir” denilebileceğini fakat “Allah’ın (cc) iyilik yapanları ödüllendirmesi farzdır” denilemeyeceğini savunmuştur.¹²⁴

Cessâs, gereklilik bildiren emirlerin vâcip türünden emir kabul edildiğini ancak emrin gereklilik bildirmeyip mendûp, mübâh veya irşât olarak gelmesi durumunda emir olarak isimlendirilip isimlendirilemeyeceği hususunda âlimlerin ihtilâf ettiklerini aktarmıştır. O, bazı âlimlerin bunu bağlayıcı olmayan emir şeklinde değerlendirdiklerini belirtmiştir. Bu grubu temsil eden âlimler, emrin mutlak olarak kullanıldığında vücûbiyete delâlet etmesi için özel bir sîğanın ve karinenin bulunması gerektiğini savunmuşlardır. Örneğin, bir kimsenin bir başka kimse için yap şeklindeki emrinin vücûbiyete delâlet etmesi için özel bir karinenin olması gerektiğini savunmuşlardır.¹²⁵

Cessâs, mübâh ve nâfileleri farz ve vâciplerden farklı biçimde değerlendirmiştir. Nâfile ve mübâh fiillerde emir söz konusu olmadığını, zira emre konu olan hitabın vücûp gerektirdiğini, vücûba konu olmayan emrin şekil olarak emir olsa da hakikatte emir olmadığını savunmuştur. Ona göre bir kimse: “Allah öğle namazını ve Ramazan orucunu farz kıldı” dese doğru söylemiş olur. Ancak “Allah bunları farz kılmadı” dese yalan söylemiş ve iman dairesinden çıkmış olur. Ona göre bir kimse başka kişiye: “Allah Cuma namazından sonra nâfile namazı, sadakayı ve alışverişi emretti” dese isabetli konuşmamış olur. Çünkü nâfileler biçim olarak emir cinsinden gelmiş olsa da vücûbiyyet taşımamaktadır.¹²⁶

Cessâs, vücûbiyete delâlet eden emre karşı gelmenin isyan olacağını, Arapların emri terk edenler için “âsi” ifadesini kullandıklarını ve zıddında isyan söz konusu olmayan fiillerin, vâcip olarak isimlendirilemeyeceğini savunmuştur. Yüce Allah’ın âyette, Hz. Musa’nın kardeşi için (أَفَعَصَيْتَ أَمْرِي) “Yoksa emrime isyan mı ettin?”¹²⁷

¹²³ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 81.

¹²⁴ Cessâs, *el-Fusûl*, C. III, s. 236.

¹²⁵ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 81.

¹²⁶ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 82.

¹²⁷ Taha, 20/93.

ifadesi buna delildir. “Benim emrime karşılık seni secde etmekten alıkoyan şey nedir?”¹²⁸ âyeti de buna delil getirilmiştir.¹²⁹

2.2.2.1. Vâcîp’te İbâha ve İlzâm

Cessâs, vâcibe dair açık delil olmaması halinde emr-i vâcibin özünde mübâh mı ilzâm mı olduğu hususunda âlimlerin ihtilâf ettiklerini aktarmıştır. Bazı âlimler, emir, muhatap için telaffuz edildiği zaman, delil bulunmadıkça mübâh veya vâcîp olarak isimlendirilemeyeceğini savunmuşlardır. Bazı âlimler ise mendûp veya vâcîp olduğuna dair kesin bir delil bulunmadıkça o emir, mübâhtır, görüşünü savunduklarını ifade etmiştir. Ebu’l-Hasan el-Kerhî ve Hanefî müçtehitlerinin de içinde olduğu bazı âlimler ise emrin mübâh veya mendûp olduğuna dair kesin bir delil bulunmadıkça vücûp ifade eder görüşünü savunduklarını belirtmiştir.¹³⁰

Cessâs, Hanefîlerin savundukları görüşü delil olarak Yüce Allah’ın şu âyetini delil getirmişlerdir:

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا لِمُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُّبِينًا

“Allah ve Resûlü bir iş hakkında hüküm verdikleri zaman, hiçbir mü’min erkek ve hiçbir mü’min kadın için kendi işleri konusunda tercih kullanma hakları yoktur. Kim Allah’a ve Resûlüne karşı gelirse, şüphesiz ki o apaçık bir şekilde sapmıştır.”¹³¹

Cessâs’a göre bu âyet iki yönüyle emrin vücûp ifade ettiğine delâlet eder:

1) Allah ve Resulünün hükmüne karşı tercihte bulunmanın yasak olması âyette açık bir şekilde ifade edilmiştir. Mutlak gelen emrin gönüllülük veya serbestlik içerdiğinin iddia edilmesi durumunda tercih hakkı doğmaktadır ki bu da âyete ters düşmektedir.¹³²

2) Yüce Allah’ın وَرَسُولُهُ أَمْرًا “Kim Allah’a ve Resulüne karşı gelirse” buyruğunda emre karşı gelmek “isyân” olarak nitelenmiş, isyân da ancak vâcîplerin terkinde kullanılmıştır.¹³³

Başka âyetlerde bu hususu desteklemektedir:

¹²⁸ Â’raf, 7/12.

¹²⁹ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 82.

¹³⁰ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 87.

¹³¹ Ahzâb, 33/36.

¹³² Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 87.

¹³³ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 87.

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

“Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da verdiği hükme, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar.”¹³⁴ Cessâs, âyette geçen (الْقَضَاءُ) “kaza”yı emr-i vâcib olarak değerlendirmiştir.¹³⁵

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا

“Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti.”¹³⁶

Cessâs’a göre âyette yer alan ifade, vâcibin kat’î olarak yerine getirilmesi gerektiğini göstermektedir.¹³⁷

فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

“O’nun emrine muhalefet edenler, başlarına bir belânın gelmesinden veya elem dolu bir azaba uğramaktan sakınsınlar.”¹³⁸

Cessâs, mendûp ve mübâhın terkinde ceza olmadığını, âyette ise emrin terk edilmesinin sonucunda ceza tehdidi bulunduğunu belirtmiştir. Ona göre bu durumda emrin içinde -başka bir delile gerek olmaksızın- gönüllülük ve serbestlik söz konusu olsaydı, âyette ceza tehdidi olmayacağını savunmuştur. Ona göre emir, başka bir hükme delâlet ettiğine dair açık bir karine bulunmadıkça vücûp gerektirmektedir.¹³⁹

2.2.2.2. Vâcibin Tekrarı

Cessâs, belli bir zamana, vasfa ve şarta bağlı olan emir ile mutlak emrin tekrarına gerek olup olmadığı hususunda âlimlerin ihtilâf ettiklerini belirtmiştir. Âlimlerin çoğunluğuna göre bir alâmet olmadıkça emrin tekrarına gerek olmadığı ifade edilmiştir. Emre muhatap olan kişinin, emri bir defa yerine getirmekle yükümlülüğü düşmüş olur. Cessâs, Ebu’l-Hasan el-Kerhî de emrin tekrarını gerektirecek bir lafız veya bir harf ya da başka bir alâmetin olmaması durumunda

¹³⁴ Nîsâ, 4/65.

¹³⁵ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 87.

¹³⁶ İsrâ, 17/23.

¹³⁷ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 87.

¹³⁸ Nûr, 24/63.

¹³⁹ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 87.

emrin tekrarına gerek olmadığını, emrin mutlak olması, şarta, vasfa veya zamana bağlı olması arasında fark olmadığını savunmuştur.¹⁴⁰

Cessâs, emrin tekrarına gerek olmadığını desteklemek için Hanefîlerin şu meseleyi örnek gösterdiklerini ifade etmiştir: Hanefîlere göre bir adam, karısına boşama yetkisi verse bunun bir boşama yetkisine karşılık geleceğini ve kadının kocasını üç defa boşayabilmesi için kocanın karısına üç boşama yetkisi vermesi gerektiğini savunmuşlardır. Benzer şekilde, bir adam kölesine evlenme izni vermesi halinde kölenin bir evlilik yapabileceğini, onun birden fazla evlilik yapabilmesi için efendisinin ona ayrı yetki vermesi gerektiğini savunmuşlardır. Cessâs da aynı düşünceleri savunarak emrin birden fazla yerine getirilmesi için başka işaretlerin gerekli olduğunu ifade etmiştir.¹⁴¹

إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ

“*Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve - başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın.*”¹⁴²

Cessâs, bu âyetin zâhirine göre emrin tekrarını gerektirmediği görüşündedir. Hanefîlere göre bir kimse karısına, “evin avlusuna geçecek olursan boş ol” derse, bunun üzerine kadın da avluya girse boşanma gerçekleşeceği görüşündedirler. Kadın avluya bir defa daha girse yeni bir boşama gerçekleşmeyeceğini ancak adamın karısına “sen her avluya geçtiğin zaman boş ol” derse, kadın her avluya girmesi durumunda boşamanın tekrar edeceğini savunmuşlardır. Zira burada emir, şarta bağlanmış ve durumun tekrar etmesiyle boşama tekrar etmiş olur.¹⁴³

2.2.2.3. Kâfirlerin Vâciplerden Sorumluluğu

Cessâs’a göre kâfirler, İslâm’la mükellef oldukları gibi İslâm’ın ahkâmıyla da mükelleftir. Ebu’l-Hasan el-Kerhî de kâfirlerin, İslâm hükümlerini yerine getirmemeleri sebebiyle Kur’ân’da çok yerde kınandıklarını, kınanmaları sebebiyle İslâm’ın hükümleriyle sorumlu olduklarını ifade etmiştir.¹⁴⁴ Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyurulmaktadır:

الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ

¹⁴⁰ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 142.

¹⁴¹ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 135.

¹⁴² Mâide, 5/6.

¹⁴³ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 144.

¹⁴⁴ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 158.

“Onlar zekâtı vermeyen kimselerdir. Onlar ahireti de inkâr ederler.”¹⁴⁵

Ahirette cehennem ehlinde bahsedilirken:

قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ

“Onlar şöyle derler: Biz namaz kılanlardan değildik.”¹⁴⁶

Cessâs’a göre bu âyet, namaz kılmayan, zekât vermeyen ve fakiri doyurmayan kâfirlerin âhiretteki durumlarından bahsetmektedir. Ona göre bu âyetler, inkârcıların emir ve yasaklarla mükellef olduklarını ve yerine getirmediği emirlerden dolayı cehennemle cezalandırılacaklarını belirtmektedir. Ona göre kâfirler, inkârlarıyla beraber sorumlu oldukları vâcpleri yapmamalarından dolayı cezaya müstehak görülmüşlerdir.¹⁴⁷

Cessâs, zimmilerin hırsızlık ve zina suçlarından ötürü had cezalarına çarptırılmaları sebebiyle onların vâciplerden mesûl olduklarını savunmuştur. Ona göre bütün bu deliller, kâfirlerin İslâm ahkâmına muhatap olduklarını ve bunlardan sorumlu olduklarını belirtmiştir.¹⁴⁸

2.2.3. Vâcip’in Çeşitleri

2.2.3.1. Muvakkat Vâcip

Cessâs, muvakkat vâcibi belli bir zaman dâhilinde yapılan ve vaktin sonuna kadar tehir edilebilen vâcip olarak tanımlamaktadır.¹⁴⁹

Cessâs, emrin hangi vakitte vâcip olacağı ve hangi vakte kadar ertelenebileceği hususunda âlimlerin ihtilâf ettiğini belirtmiştir. Bazı Hanefilere göre emir, başı ve sonu olan bir vakte bağlıysa böyle bir emir, vaktin başında geniş zamanlı vâcip olur. Eğer vaktin sonu gelmiş ve ancak farzı eda edecek kadar bir vakit kalmışsa bu da dar zamanlı vâcip olur.¹⁵⁰ Bu düşüneyi savunan âlimler, zekâta konu olan malın nisap miktarına ulaşması halinde geniş zamanlı vâcip olacağını, zekâtı verilecek malın üzerinden bir yıl geçmesi halinde ise dar zamanlı vâcip olacağını savunmuşlardır.¹⁵¹

Cessâs, Hanefî mezhebinden bazı âlimlerin ise geniş zamanlı olan vâciplerin vücûbiyetini vaktin sonuna bağlamış ve fiili vaktin sonunda vâcip kabul etmişlerdir. Bu âlimler, vaktin sonuna kadar bir şey yapma zorunluluğu olmadığını, vaktin

¹⁴⁵ Fussilet, 41/7.

¹⁴⁶ Müddessir, 74/43.

¹⁴⁷ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 158.

¹⁴⁸ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 159.

¹⁴⁹ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 123.

¹⁵⁰ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 123.

¹⁵¹ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 123.

başında eda edilen fiilin nâfile olacağını ve vaktin sonundaki vücûbiyeti düşüreceğini savunmuşlardır. Onlar, abdestini vaktinden önce alan kimsenin örneğini bu şekilde değerlendirmiş, vakitten önce alınan abdestin nâfile olacağını ve vakit için alınması farz olan abdestin yerine geçeceği görüşündedirler.¹⁵²

Cessâs, bu grupta olan Hanefî âlimlerin zekâtta nisâp miktarına ulaşmış malın üzerinden bir yıl geçmemiş olsa da malın zekâtı nisâba erişmesiyle verilir görüşünde olduklarını ifade etmiştir. Buna delil olarak Hanefîlerin ittifak ettikleri şu hususları örnek göstermişlerdir: Onlara göre bir kadın, vaktin sonunda hayız olmuş ve o vakte kadar namazı kılmamışsa namazı kaza etmez. Bir kimse vaktin sonunda yolculuğa çıkacak olsa farz namazları iki rekât olarak eda eder. Bir kadın vaktin sonunda hayızdan temizlense, ittifakla sabittir ki namazını vakit çıkmadan eda eder. Bir yolcu vaktin sonunda namazı kılmadan mukim olsa, namazını tam kılar. Bu örnekler vücûbiyetin vakti sonuna bağlı olduğunu göstermektedir.¹⁵³

Cessâs ve hocası Ebu'l-Hasan el-Kerhî'ye göre öğle namazının vâcip olduğu vakit, öğle namazının tüm vakti olup, öğle vakti içinde herhangi bir zamanda eda edilebilir. Ancak namaz, vaktin sonuna kadar ertelenmiş ise vaktin sonu mükellef için vâcip olur. Namaz, vaktin sonu gelmeden önce vaktin içinde kılınmış ise namazın eda edildiği vakit, namazın vücûp vakti olarak değerlendirilir. Cessâs'a göre bu durum, yemin kefâretine benzemektedir. Nitekim yemin kefâreti¹⁵⁴ farklı şekillerde îfa edilebilir. Kişinin onlardan birini tercih etmesiyle tercih ettiği şey kendisi için vâcip olur.¹⁵⁵

2.2.3.2. Muayyen Vâcip

Cessâs, muayyen vâcibi belli bir vakit içerisinde yapılması istenen ve o vakit dâhilinde başka bir fiilin yapılmasına imkân vermeyen vâcip olarak tanımlamaktadır. Ramazan orucu bu tür vâciplerden kabul edilmektedir. Ona göre bir fiil birden çok zaman diliminde îfa edilebilir olsa, kişi o fiili vaktin evvelinde yapması gerekir. Mükellef, hemen yapamadıysa en kısa zamanda kulluk borcunu yerine getirir. Eğer bir fiil, vaktin sonuna kadar tehir edilebilirse -öğlen namazında olduğu gibi- o fiili

¹⁵² Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 124.

¹⁵³ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 124.

¹⁵⁴ Yemin kefâreti, bir köle azat etmek ya da on fakiri giydirmek yada on fakiri sabah-akşam doyurmak bunlara gücü yetmiyorsa üç gün art arda oruç tutmak.

¹⁵⁵ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 125.

vaktin sonuna kadar erteleyebilir. Belli bir zamanda yapılması yasak olan bir fiil için vaktin bitmesiyle yasak da biter.¹⁵⁶

Cessâs, vakti belirlenmemiş olan vâcibin¹⁵⁷ vakti hususunda âlimlerin ihtilâf ettiğini ifade etmiştir. O, bazı âlimlerin vakti belirlenmemiş vâcibin yerine getirilemeyeceğinden korkulduğu bir vakte kadar ertelenebileceğini savunduklarını belirtmiştir. Bazı âlimlerin ise kişinin vâcibi en uygun ve en kısa zamanda yerine getirmesi gerektiği görüşünü savunduklarını aktarmıştır. Ebu'l-Hasan el-Kerhî ve Hanefî ulemasının ise hac farîzası örneği üzerinden, kişinin gücü yetmesi durumunda vâcibi geciktirmeden görevini yerine getirmesi gerektiğini savunmuşlardır.¹⁵⁸

Cessâs, emre muhatap olan kişinin emri en kısa zamanda yerine getirmesi gerektiğini belirtmiştir. O, kişinin emri vaktinde yerine getirememesi durumunda ikinci veya üçüncü bir vakitte ya da başka bir zamanda yerine getirmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre kişi emre muhatap olduğu zaman, vaktin evvelinde emri yerine getirememişse kendisinden sorumluluk düşmez ve şahıs emri uygun bir zamanda yerine getirir.¹⁵⁹

Cessâs'a göre bir kimsenin emri ilk anda yerine getirmemesi durumunda başka zamanda yerine getirmesi, emri geciktirmenin caiz olduğunu göstermez. Ona göre emri tehir etmek caiz olmasa da emir, bir borçtur ve en kısa zamanda ödenmesi gerekir.¹⁶⁰

Ona göre kişiler arasındaki borçlanma ve diğer hukuki işlemlerde eğer tehir şartı yoksa borcun hemen ödenmesi gerekir. Hak sahibi tehir mühleti tanımadıkça borçlunun borcunu geciktirmesi caiz değildir. Yüce Allah'ın kulları üzerindeki hakları da böyle olup, vaktinde ödenmelidir.¹⁶¹

2.2.3.3. Muhayyer Vâcip

Cessâs, mükellef, birden çok vâcip seçeneği içinden birisini seçmekle sorumlu olursa, seçeneklerden birini tercih ederek o şeyin kendisi için vâcip olacağını savunmuştur. Yemin kefâretinde durum böyle olup; mükellef için ayrı ayrı seçenekler sunulmuş ve bunlardan birini tercih etmesiyle seçtiği şey kendisine vâcip

¹⁵⁶ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 168.

¹⁵⁷ Gayr-ı Muayyen Vâcip.

¹⁵⁸ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 105.

¹⁵⁹ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 107.

¹⁶⁰ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 108.

¹⁶¹ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 108.

olmuştur. Cessâs, “seçeneklerin tümü vâciptir”, demenin isabetli olmadığı görüşündedir.¹⁶²

Cessâs’a göre “kefârette belirtilen seçeneklerin tümü vâciptir”, diyerek tümünü kefâret olarak yapan kimse, aslında vâcip olan emirlerden sadece birini yerine getirmiştir. Ona göre eğer seçeneklerin tümü vâciptir denilecek olsa, kefâret ödemek için hepsinin yapılması gerekir. Oysa tüm seçeneklerin vâcip olması muhâl olup, esas olan seçeneklerden birisinin yerine getirilmesidir. Aynı durum zekâtta da geçerli olup zekât verecek kimsenin onu fakirlere vermesi gerekir. Bu durumda fakirlerden birine verilen zekât, vâcibin edası için yeterli görülmüştür. Cessâs’a göre zekâtın fakirlere verilecek olmasından kasıt “tüm fakirlere ulaştırılmasıdır” demek yanlış olduğu gibi “kefâretin tüm seçenekleri vâciptir” demek de yanlıştır.¹⁶³

Cessâs’a göre bir kimse bir başka kişiyi, iki zorunlu işten birini yapmak hususunda serbest bıraksa o kişinin bir şeyi yapmasıyla diğer şeyin mesuliyeti üzerinden düşmüş olur. Yemin ve avlanma kefâretinde¹⁶⁴ olduğu gibi. Ancak bir kimseye iki iş yasak olsa, yasak olan işlerden birini yapmamasıyla diğer işin yasak olmasını değiştirmez. Yasak olan durumlar için her durum kendine özgü değerlendirilir. Vâciplerde ise tercih hakkı olunca birini yapmakla diğerlerinin vücûbiyeti düşer.¹⁶⁵

2.2.3.4. Kifâi Vâcip

Cessâs’a göre kifâi vâcip, emrin hitabı genel olmasına rağmen, bazı kimselerin emri yerine getirmesiyle genelin sorumluluktan kurtulmasıdır. Cihât, dini ilimlerle meşgul olma, cenazenin namazı, yıkanması ve defni gibi vâcipler kifâidir.¹⁶⁶

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَآفَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ

¹⁶² Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 149.

¹⁶³ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 149.

¹⁶⁴ Ey iman edenler! İhramlı iken (karada) av hayvanı öldürmeyin. Kim (ihramlı iken) onu kasten öldürürse (kendisine) bir ceza vardır. (Bu ceza), Kâ’be’ye ulaştırılmak üzere, öldürdüğünün dengi olup, içinizden iki âdil kimsenin takdir edeceği bir kurbanlık hayvan; veya yoksulları yedirmek sûretiyle keffaret; yahut onun dengi oruç tutmaktır. (Bu) yaptığı işin kötü sonucunu tatması içindir. Allah, geçmiştekileri affetmiştir. Fakat kim bir daha böyle yaparsa, Allah ondan intikam alır. Allah, mutlak güç sahibidir, intikam sahibidir. (Maide, 5/95)

¹⁶⁵ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 156.

¹⁶⁶ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 157.

“Öyleyse onların her kesiminden bir grup da din konusunda köklü ve derin bilgi sahibi olmak ve döndükleri zaman kavimlerini uyarmak için geri kalsa ya! Umulur ki sakınırlar.”¹⁶⁷

Cessâs’a göre Yüce Allah, bu âyette toptan cihâda çıkılmamasını, geride ilimle meşgul olacak kimselerin kalmasını emretmektedir. Ona göre cihat kat’î bir emir olup; böylesi önemli bir farz için Müslümanların, toptan cihâda çıkmaları durumunda dini işlerinden geri kalmaları söz konusudur. Ona göre her ne kadar cihât emrinin hitabı genel olsa da bu emir, Müslümanların bir kısmıyla sınırlandırılmış ve bir kesimin yerine getirmesiyle diğer mükelleflerin sorumlulukları düşmüştür. Cessâs, bu uygulamanın seleften günümüze kadar böyle süregeldiğini ifade etmiştir.¹⁶⁸

2.2.4. Sünnetin Vâciplere Etkisi

Cessâs’a göre sünnetin kelime anlamı “takip edilen yol” ve “cadde” anlamlarında olup; Hz. Peygamber’in devamlı yaptığı, ümmetin tâbi olduğu uygulama ve sözleridir.¹⁶⁹

Hz. Peygamber’in sünnetleri, kavî ve fiilî olarak taksim edilmiştir. Kavî sünnet, Hz. Peygamber’in emir ve yasaklarıdır. Fiilî sünnet ise uygulamalara yönelik sünnetleri olup, bunlar, Hz. Peygamber’in bizzat kendisinden sâdır olan, hükme delil teşkil eden ve yaptığı üzere yapılması gereken fiiller olarak ifade edilmiştir.¹⁷⁰

Cessâs’a göre bir fiilin, çirkin veya kötü olması hasebiyle terk edilmesi istenmiş ve bu durum vâcip hükmünde bildirilmişse o işi terk etmek vâcip olur. Fiilin mendûp olması durumunda da hüküm aynıdır. Eğer Hz. Peygamber’den sâdır olan bir fiil gönüllülük bildiriyorsa o fiil mendûptur. Dolayısıyla Hz. Peygamber’e ve getirdiği hükme muhâlif davranmak caiz değildir.¹⁷¹

Cessâs’a göre sünnetin hükümleri, yerine getirilmesi istenen fiiller bakımından farz, vâcip ve mendûp olmak üzere üçe ayrılır. Cessâs, mübah fiiller için sünnet denilemeyeceğini, sünnetin yapıldığında, söylendiğinde veya ona ittibâ edildiğinde

¹⁶⁷ Tevbe, 9/122.

¹⁶⁸ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s.157.

¹⁶⁹ Cessâs, *el-Fusûl*, C. III, s. 236.

¹⁷⁰ Cessâs, *el-Fusûl*, C. III, s. 236.

¹⁷¹ Cessâs, *el-Fusûl*, C. III, s. 236.

onunla sevap elde edilmesi gerektiğini ancak mübâh olan fiillerde bu tür özelliklerin olmadığını ifade etmiştir.¹⁷²

Cessâs, farzın yapılması gerekli ve sâbit olan fiiller seviyesinde en üst seviyede yer aldığını ifade etmiştir. Ona göre farz, bir nevi ölçü olup; yapılmasında mükafât, terkinde ceza barındırmaktadır. Miras ölçüleri, zekâta develerin, koyunların, altın ve gümüş vb. şeylerin ölçüleri farz olarak belirlenmiştir.¹⁷³

Cessâs, Hz. Peygamber'den nakledilen ve hükmü hakkında kesin bir delil olmayan hadis ve sünnetlerle ilgili âlimlerin düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

1) Bazı âlimler, Hz. Peygamberden hükmü kesin olmayan bir fiilin sâdir olması halinde o fiilin vâcip olmadığına dair kesin bir delil yoksa o fiili Hz. Peygamber'in yaptığı gibi yapmak vâcip kabul edilmiştir.

2) Bazı âlimler, Hz. Peygamber'den sâdir olan fiilin vücûbiyeti delile bağlanmadığı sürece o fiilin yapılması gerekmemektedir. Böyle bir fiil mübâh kabul edilmiştir.

3) Bazı âlimlere göre ise bu tür fiiller ne vâcip ne de mübah kabul edilir. Bu türden fiiller kesin bir delile dayandırılmadıkça uygulanmaz.¹⁷⁴

Cessâs ve Ebu'l-Hasan el-Kerhî'ye göre Hz. Peygamber'den nakledilen bilgi kesin bir şekilde yapılmasını lüzümlü kıldığına dair açık delâlet barındırmıyorsa kişiye vâcip olarak bir şey yapması gerekmez.¹⁷⁵

Cessâs, Hz. Peygamber'in sünnetlerinin çoğunun ahat haberlere dayandığını, ahat haberin de zannı gâlip içerdiğini ve kesin bilgi içermediğini aktarmıştır. Hanefiler dışındaki âlimler, kesin bilgi içermeyen haberlerin hükme delil olamayacağı görüşündedirler. Hanefî âlimler ise ahat haberlerde zannı gâlip durumunda râvilerin âdil ve zâbit olmaları, rivâyetlerine muhâlefet edilmemesi durumunda rivâyetlerinin kabul göreceğini savunmuşlardır. Ahat haberlerdeki zannı gâlibin râvilerin âdil ve zâbit olmalarına üstün gelmesi durumunda haberin kabul edilmeyeceğini savunmuşlardır.¹⁷⁶

¹⁷² Cessâs, *el-Fusûl*, C. III, s. 236.

¹⁷³ Cessâs, *el-Fusûl*, C. III, s. 236.

¹⁷⁴ Cessâs, *el-Fusûl*, C. III, s. 215.

¹⁷⁵ Cessâs, *el-Fusûl*, C. III, s. 215.

¹⁷⁶ Cessâs, *el-Fusûl*, C. III, s. 113.

Cessâs, Hanefilere göre ahat haberin reddini gerektiren bazı illetli durumları aktarmıştır:

1-) Kur'ân'a muhâlif olması

2-) Sâbit sünnete muhâlif olması

3-) Umumu'l-belvâ (geneli ilgilendiren durumlar) şeklinde rivâyet olmasına karşın, genelin bilgi sahibi olmaması veya sahabenin meşhur rivâyetlerine karşı haberin şazz gelmesi ve sahabe genelinin şazz habere muhâlif davranması.¹⁷⁷

Cessâs'a göre Kur'ân'a muhâlif ahat haberler, Ku'rân'da yer alan âmm âyetleri tahsis edemez ve ahat haberler âyetleri nesh edemez. Aşağıda zikredilen rivâyet, konunun anlaşılması bakımından önemli bir örnektir:

إِنَّ الْمَيِّتَ يُعَذَّبُ بِكُفَاةِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ

“Ölen bir kimsenin arkasından ailesinin ağlaması sebebiyle ölen kişiye azap edilir.”

Bu rivâyet Yüce Allah'ın:

وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى

“Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez.”¹⁷⁸ buyruğuna muhâliftir.¹⁷⁹

Cessâs'a göre umumu'l-belvâ kapsamında değerlendirilebilecek ahat haberler, geneli ilgilendirmesi ve içinde vâcip veya yasak hükümleri barındıran haberler olması hasebiyle önem arz etmektedir. Ona göre umumu ilgilendiren rivâyetlerin ferdi olarak sınırlı kalması düşünülemez. Bir yerde hilal tespit edilirken gökyüzünde hilale dair bir emare olmamasına rağmen hilalin görüldüğünü söyleyen birinin haberi ahat olup muteber değildir. Çünkü bu haber doğru olsaydı çoğunluğun tespit etmesi gerekirdi.¹⁸⁰

Bu konuyla alakalı olarak Ebû Hureyre'nin,

لا وضوء لمن لم يذكر اسم الله عليه

¹⁷⁷ Cessâs, *el-Fusûl*, C. III, s. 113.

¹⁷⁸ En'âm,6/164.

¹⁷⁹ Cessâs, *el-Fusûl*, C. III, s. 114.

¹⁸⁰ Cessâs, *el-Fusûl*, C. III, s. 115.

“Kim abdest alırken Allah’ın adını anmazsa abdesti geçerli olmaz.”¹⁸¹
Cessâs’a göre bu haber, abdestin geçerli olmasını Allah’ı anmaya bağlamıştır. Ancak böyle bir hüküm olsaydı diğer farzlarda olduğu gibi bunu da genelin bilmesi gerekirdi.¹⁸²

Başka bir rivayette Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

مَنْ غَسَلَ مَيِّتًا فَلْيَغْتَسِلْ، وَمَنْ حَمَلَهُ فَلْيَتَوَضَّأْ

“Kim bir ölüyü yıkarsa gusletsin kim de cenaze taşırsa abdest alsın.”¹⁸³

Cessâs’a göre bu hadis, kadının erkeğe ya da erkeğin kadına dokunmasıyla abdestin bozulduğunu, namazda besmeleyi açıktan okumak gerektiğini söylemeye benzemektedir. Çünkü bu nakiller sâbit olsaydı mutlaka umumun bilgisi dâhilinde olurdu.¹⁸⁴ Namazda rükûya eğilirken ellerin kaldırılmasının gerektiğini ifade eden hadis de benzer şekilde değerlendirilmiştir. Ona göre şayet bu rivâyetler sâbit olsaydı mutlaka mütevâtir derecesinde nakledilmesi gerekirdi.¹⁸⁵

Cessâs, ahat haberle sabit olması hasebiyle vitir namazının, gusulde ağza ve burna su verilmesinin, namazda tahrime okunmasının vücûbiyetine itiraz edildiğini belirtmiştir. Ancak bu vâciplerin sübutu zanni olsa da umum-u belvâya bağlı olarak delâleti kat’i olarak değerlendirilmiştir.¹⁸⁶

¹⁸¹ İbn-i Mâce, Tahâret, 41.

¹⁸² Cessâs, *el-Fusûl*, C. III, s. 115.

¹⁸³ Buhâri, Tahâret, 205..

¹⁸⁴ Cessâs, *el-Fusûl*, C. III, s. 115.

¹⁸⁵ Cessâs, *el-Fusûl*, C. III, s. 115.

¹⁸⁶ Cessâs, *el-Fusûl*, C. III, s. 116.

3. BÖLÜM: AHKÂMU'L-KURÂN'DA VÂCİP

Bu başlıkta vâcip kavramına ilişkin *Ahkâmu'l-Kur'ân*'dan tespit edilen, temizlik, ibâdetler, aile hukuku, miras hukuku ve ceza hukuku kapsamında Cessâs'ın ortaya koyduğu değerlendirmeler tahlil edilecektir.

3.1. Temizlik

Bu başlık altında Cessâs'ın vâcip bağlamında ele aldığı abdest ve teyemmüm aktarılacaktır.

3.1.1. Abdest

İslâm dini, ibâdetlerin düzenli ve tertipli eda edilmesini emrettiği gibi ibadetlerden önce maddi-manevi temizliği de emretmektedir. Abdest, su ile yapılan bir temizlenme şeklidir. Abdesti vâcip bağlamında değerlendiren Cessâs, konuya şu âyetle giriş yapmıştır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ
وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ

*“Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın).”*¹⁸⁷

Cessâs, âyetin zâhirinin, namaza kalkınca gerekli olan temizliğe işaret ettiğini belirtmiş ve abdesti namazın edası için şart olarak değerlendirmiştir.¹⁸⁸ Ancak o, âyette yer alan ifadenin mücmel olduğunu ve “namaza kalktığınızda” ibaresinin, “abdestsiz olduğunuz halde namaza kalktığınızda” şeklinde yorumlanması gerektiğini savunmuştur. Bu durumda her namaz için ayrı abdest almanın vâcip değil, sünnet olduğu savunulmuştur. Cessâs'a göre kişinin abdestsiz olması durumunda ise her namaz öncesi abdest alması vâciptir.¹⁸⁹

Cessâs'a göre *إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ* “*Namaza kalkacağınız zaman*” âyetinde geçen gizli ve mukadder bir ibâre mevcuttur. Bu ibâre, “uyku ve abdestsizlik halinde namaza kalkmak” şeklinde değerlendirilmiştir. Hükmi kirliliği ortadan kaldırmak için abdest almak gerektiğini belirten Cessâs, âyette geçen namaz (salât) kelimesinin

¹⁸⁷ Mâide 5/6.

¹⁸⁸ Ahmed b. Ali Ebû Bekr er-Râzî el-Cessâs, *Şerhu Muhtasaru't-Tahavî*, C. I. Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 2010, s. 347.

¹⁸⁹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. III, s. 330.

cins isim olduğunu, bu sebeple âyette yer alan vücûbiyetin farz ve nâfile bütün namazları kapsadığını aktarmıştır. Abdestle temizlenme, farz ve nâfile bütün namazların sıhhat şartı olarak değerlendirilmiş ve bu görüşe delil olarak “*Temizlik yapılmadan kılınan namazı Allah kabul etmez.*”¹⁹⁰ hadisine yer verilmiştir.¹⁹¹

3.1.2. Teyemmüm

Yüce Allah, ibadetlerin yerine getirilmeden önce kulların maddi manevi yönden temiz olmaları gerektiğini bildirmiştir.¹⁹² Temizliği ve arınmayı takva olarak niteleyen Yüce Allah, suyun bulunmaması durumunda kullarına teyemmüm ile temizlenmeyi vâcip kılmıştır.¹⁹³ Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulmaktadır:

فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا

“*Su bulamazsanız, o zaman temiz bir toprağa yönelin.*”¹⁹⁴

Cessâs, abdest için kullanılacak suyun, temizliğe yetecek kadar olması ve suyun kullanılması halinde herhangi bir zarara sebep olmaması gerektiğini belirtmiştir. Örneğin, kişinin yanında bir miktar su bulunmasına rağmen suyu abdest için kullanması halinde susuz kalması, içecek su bulamaması ve suyu çok pahalıya temin etmesi durumlarıyla karşı karşıya kalması halinde teyemmüm etmesi gerekir. Cessâs’a göre kişi, yanında su olmasına rağmen suyu kullanması halinde zarara uğrayacağından korkarsa aynı şekilde teyemmüm etme mâzeretine sahip olur.¹⁹⁵ Buna şu âyet delil getirilmiştir:

مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ

“*Allah, size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez. Fakat O, sizi tertemiz yapmak ister.*”¹⁹⁶

Cessâs, susuz kalmaktan veya zarara uğramaktan korkulması durumunda, suyu başka amaçla kullanmayı emretmek, insanlar için büyük sıkıntı teşkil edeceği görüşündedir. Bu sebeple Yüce Allah, kullarının zorda kalmasını ve sıkıntıya düşmesini istememekte ve kullarını teyemmüm ile kolaylığa yönlendirmektedir.¹⁹⁷

¹⁹⁰ Buhâri, Vüdû, 2.

¹⁹¹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. III, s. 330.

¹⁹² Mâide 5/6.

¹⁹³ Bakara, 2/222.

¹⁹⁴ Mâide 5/6.

¹⁹⁵ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. IV, s. 10.

¹⁹⁶ Mâide 5/6.

¹⁹⁷ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. IV, s. 10.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ

“Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi yıkayın...”¹⁹⁸ ve

فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا

“Su bulamazsanız, o zaman temiz bir toprağa yönelin.”¹⁹⁹

Cessâs’a göre bu âyetin başındaki ve sonundaki emir, su olması halinde onunla temizlenmeyi, suyun olmaması durumunda ise toprakla teyemmümü gerekli kılmaktadır. Ona göre Yüce Allah, teyemmümü suyun olmaması şartına bağlı kılmış ve teyemmümün vâcip olduğunu ifade etmiştir. Cessâs, su bulamayan kişinin teyemmüm etmesinin vâcip olduğunu ve teyemmüm etmeden kılacağı namazın sahih olmayacağı hususunda görüş birliği olduğunu aktarmıştır.²⁰⁰

3.2. İbâdetlerde Vâcip

Bu bölümde ibâdetlerle ilgili konular ele alınmış; namaz, oruç, zekât, hac, kurban, adak ve yeminlerle ilgili vâcipler aktarılmıştır.

3.2.1. Namaz

Bu başlıkta Cessâs’ın vâcip hüküm kategorisiyle irtibatlı olarak ele aldığı, namazın vücûbiyeti, namazda Allah adının anılması, namazda Fâtiha Sûresi’nin okunması, namazı tertip üzere kılmanın hükmü, tilâvet secdesi ve vitir namazı konuları âyet ve hadisler ekseninde delillendirilerek aktarılmıştır.

3.2.1.1. Namazın Vücûbiyeti

Namazı vücûp açısından değerlendirmeye tabi tutan Cessâs, Bakara Sûresi’nden şu âyeti delil getirmiştir:

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

“Onlar gayba inanırlar, namazı dosdoğru kılabilirler ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden de Allah yolunda harcarlar.”²⁰¹

¹⁹⁸ Mâide 5/6.

¹⁹⁹ Mâide 5/6.

²⁰⁰ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, C. IV, s. 11.

²⁰¹ Bakara, 2/3.

Cessâs, âyetin namaz kılma ve zekât verme emrini içerdiğini ve bu ibâdetlerin yerine getirilmesinin takvaya bağlı ameller olarak değerlendirildiğini ifade etmiştir.²⁰²

Cessâs'a göre âyette geçen ve "dosdoğru kılma" şeklinde tabir edilen namaz, düzenli ve doğru biçimde eda etme anlamlarına gelmektedir. Bu kelime (ikâme), namazı, içindeki kıyam, kıraât, rükû, secde ve diğer farzlarıyla birlikte eda edilmesi anlamına geldiği ifade edilmiştir.²⁰³

Başka bir âyette,

وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاٰكِعِيْنَ

"Rükû edenlerle birlikte sizde rükû edin."²⁰⁴ buyurulmaktadır.

Cessâs bu âyette namazın rükünlerinden olan rükûdan bahsedildiğini ve bahsi geçen rükûnün namazın vâciplerinden olduğunu belirtmiştir. Âyette ifade edilen vâcibin yerine getirilmesi gerektiğine göre (يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ) ifadesi, namaz kılarken kıyamda durmayı da gerekli kılmaktadır. Bu sebeple Cessâs, namazın rükünlerinden olan kıyam, rükû, secde ve son oturuşu vâcip olarak değerlendirmiştir.²⁰⁵

Cessâs, namazın vaktiyle ilgili olarak,

إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَّوْقُوتًا

"Namaz, mü'minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır."²⁰⁶ âyetinin namazın kendine özgü vakitte kılınmasının vücûbiyetine işâret ettiğini belirtmektedir.²⁰⁷

3.2.1.2. Namazda Allah'ın Adının Anılması

Cessâs, namazda Yüce Allah'ın adının zikredilmesinin vücûbiyetini şu âyetleri delil göstererek hükme bağlamıştır:

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى

"Arınan ve Rabbinin adını anıp, namaz kılan kimse mutlaka kurtuluşa ermiştir."²⁰⁸

²⁰² Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 28.

²⁰³ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 28.

²⁰⁴ Bakara, 2/43.

²⁰⁵ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 28.

²⁰⁶ Nîsa, 4/103.

²⁰⁷ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 28.

Cessâs'a göre âyette kişinin Rabbini andıktan sonra namazını kılmış olacağı belirtilmiştir. Ona göre âyette geçen, Rabbini andıktan sonra ifadesiyle iftitah tekbirinin kastedildiğini savunmuştur.²⁰⁹

Müzemmil Sûresi'nde geçen,

وَأَذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَيَّنَ إِلَيْهِ تَبَيَّنًا

“Rabbini adını an ve bütün benliğine O'na yönel.”²¹⁰ Cessâs'a göre bu âyet de iftitah tekbirine işaret etmektedir.²¹¹

Namaza Allah'ı anarak başlamanın vâcip olduğunu ifade eden Cessâs, hayvan keserken de besmele çekerek Yüce Allah'ı anmanın vâcip olduğunu şu âyetle delillendirmiştir:

وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ

“Üzerine Allah adı anılmayan (hayvan)lardan yemeyin. Çünkü böylesi bir davranış fasıklıktır.”²¹²

Cessâs, namaza başlarken ve kurban keserken Allah'ın adının anılmasını vâcip; abdest, gusül, yeme, içme ve diğer işleri yapmaya başlarken besmele çekmenin sünnet olduğunu ifade etmiştir.²¹³

3.2.1.3. Fâtiha Sûresi'nin Okunması

Hanefî âlimlerine göre namazların ilk iki rekâtında hem Fâtiha hem de zammı sûre okunur. Bir kişi Fâtiha'yı terk ederek başka bir sûre okursa iyi yapmamış olmakla birlikte, bu durum namazına zarar vermez ve namazı geçerli olur.²¹⁴

Mâlik b. Enes, namazda Fâtiha'nın okunmasıyla ilgili, bir kişi namazın ilk iki rekâtında Fâtiha okumadığı zaman, namazını yeniden kılar derken, Şâfiî de namazda kıraât yeterliliğinin alt sınırı olarak Fâtiha Sûresi'nin okunması gerektiği görüşündedir. Mâlik'e göre bu sûreden bir harfi dahi terk eden kimse namazdan çıkacak olursa namazını yeniden kılar.²¹⁵

²⁰⁸ A'lâ, 87/14-15.

²⁰⁹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 7.

²¹⁰ Müzemmil, 73/8.

²¹¹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 7.

²¹² En'âm, 6/121.

²¹³ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 7.

²¹⁴ Cessâs, *Şerhu Muhtasaru't-Tahavî*, C. I, s. 688.

²¹⁵ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 20.

Konuyla alakalı olarak, A'meş, Abbâd b. Rib'î'den rivâyetle Hz. Ömer'in şöyle dediğini nakletmiştir:

لَا صَلَاةَ لَا يُقْرَأُ فِيهَا بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ

“Fâtihatu'l-kitâp okumayanın namazı yoktur.”²¹⁶

İbn Aliyye, İmran b. Husayn'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: “Fâtiha ile birlikte iki veya daha fazla âyetin okunmadığı namaz geçerli olmaz.”²¹⁷

Hasan el-Basrî, İbrahim ve Şâ'bi de kişinin, namazda Fâtiha okumayı unutup başka bir sûre okuması durumunda namazının geçerli olduğu görüşündedirler.²¹⁸

Cessâs, Fâtiha Sûresi'ni ve iki veya daha fazla âyet okumadan namazın geçerli olmayacağını ifade eden Hz. Ömer ve İmrân b. Husayn rivâyetini, namazın tamamen geçerli olmayacağı şeklinde olmayıp, namazın mükemmel anlamda kılınmış sayılmayacağı manasında değerlendirmek gerektiğini savunmuştur.²¹⁹ Zira sadece Fâtiha okumakla da namazın sahih olacağı hususunda fakihler görüş birliği içindedirler.²²⁰

Fâtiha okunmadığında her ne kadar kötü bir şey yapılmış olsa da namazın geçerli olacağına şu âyet delil getirilmiştir:

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِلذُّلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ

“Güneşin zevalinden (öğle vaktinde batıya kaymasından) gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl. Bir de sabah namazını kıl.”²²¹

Cessâs'a göre âyette geçen وَقُرْآنَ الْفَجْرِ “sabah namazını da” ibaresinden kasıt, sabah namazında Kur'ân'ın okunmasıdır. Çünkü sabah namazı vaktinde Kur'ân okumanın farz olmadığı hususunda âlimler görüş birliği içindedirler.²²²

Cessâs'a göre âyette geçen emir, sabah namazı vaktiyle alakalı olmayıp; sabah namazında Kur'ân kıraâtıyla ilgilidir. Ona göre emrin mendûp oluşuna dair kesin delil bulunmadıkça emir, farz anlamında kullanılır.²²³ Âyetin zâhirine bakıldığında, namaz kılmakta olan kimsenin Kur'ân'dan herhangi bir yeri okuması halinde namazı

²¹⁶ Buhâri, Salât, 14.

²¹⁷ İbn Ebî Şeybe, Musannef, 317.

²¹⁸ Cessâs, Ahkâmu'l-Kur'ân, C. I, s. 20.

²¹⁹ Cessâs, Ahkâmu'l-Kur'ân, C. I, s. 20.

²²⁰ Cessâs, Şerhu Muhtasaru't-Tahavî, C. I, s. 692.

²²¹ İsrâ, 17/78.

²²² Cessâs, Ahkâmu'l-Kur'ân, C. I, s. 20.

²²³ Cessâs, Ahkâmu'l-Kur'ân, C. I, s. 20.

geçerli olacaktır. Çünkü bu âyette özellikle Kur'ân'ın belli başlı yerlerinin okunacağına dair kesin bir hüküm yoktur.²²⁴

Buna şu âyet de delil olarak gösterilmiştir:

فَاقْرَأْ مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ

“Artık Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun.”²²⁵

Cessâs, âyetin başında bahsi geçen namazın, gece namazı olduğu hususunda âlimlerin ihtilâfı olmadığını, “Artık Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun.”²²⁶ buyruğunun Hanefilere göre hem geceleyin hem de başka vakitlerde kılınan farz ve nâfile namazların hepsini ilgilendiren genel hüküm olduğunu belirtmiştir. Zira ona göre bu âyetin delâlet ettiği mana bütün namazları kapsamaktadır.²²⁷

Cessâs, Ebû Hureyre ve Rufaâ b. Râfi'den nakledilen bir habere göre Hz. Peygamber'in bir bedevinin namazı düzgün kılmadığını görmesi üzerine “Sana Kur'ân'dan kolay geleni oku”²²⁸ demesinin de Fâtiha'nın namazda okunmasının farz olmadığına delâlet ettiğini savunmuştur.²²⁹

Cessâs'a göre bu rivâyet, “Artık Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun” âyetinin bütün namazlar için genel bir hüküm taşıdığına ve bunun yanında Fâtiha'dan başka âyetlerin okunmasıyla da namazın geçerli olacağına delâlet etmektedir. Ona göre gece namazı hakkında inen âyet,²³⁰ bedevi ile ilgili hadisi desteklemiş olmasa dahi hem farzlarda hem de nâfilelerde Fâtiha'nın yerine başka âyetlerin de namazda okunmasının caizliği için yeterlidir.²³¹

Fâtiha'nın farz olmadığına hüküm gece namazı için sâbit olunca, diğer namazlarda gece namazı hükmünde kabul edilmiş ve aynı hükme bağlanmıştır. Farz namazlarda kıraât, rükû, secde ve namazın diğer hükümleri ne ise -kıyam dışından nâfile namazlarda da hüküm açısından aynıdır.²³²

Hanefiler, farz namazlarla nâfile namazları birbirinden ayırmamış, farz namazlarda Fâtiha okumayı vâcip kabul ettikleri gibi nâfile namazlarda da Fâtiha

²²⁴ Cessâs, *Şerhu Muhtasaru't-Tahavî*, C. I, s. 689.

²²⁵ Müzemmil, 73/20.

²²⁶ Müzemmil, 73/20.

²²⁷ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 20.

²²⁸ Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, 126.

²²⁹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 21.

²³⁰ Müzemmil, 73/20.

²³¹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 21.

²³² Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 20.

okumayı vâcip saymışlardır. Âyetin zâhirine göre Fâtiha okumaksızın başka âyetler okunarak kılınan farz namazlar geçerli olduğu gibi nâfile namazlar da geçerlidir.²³³

Cessâs, bir kimse *فَأَقْرُوا مَا نَيَّسَرَ مِنَ الْقُرْآنِ* “Artık Kur’ân’dan kolayınıza geleni okuyun.”²³⁴ âyetinin, Fâtiha Sûresi dışındaki âyet ve sûrelerle ilgili olduğunu, Fâtiha Sûresi’nin okunmaması gerektiği anlamına gelmeyeceğini savunması halinde şöyle cevap verilebileceğini ifade etmiştir:

1) Âyetteki “okuyun” emri, namazdaki okumayla ilgilidir. Buradaki okuma, mustakil bir okuma olmayıp namazın geçerli olması kendisine bağlı olan bir rükündür.

2) Âyetin zâhiri anlamı, kişinin namaz kılarken Kur’ân’dan dilediği yeri okuma tercihinin sahip olmasını gerektirir. Bu okuyuşun bazı âyet veya sûrelerle kısıtlanması caiz olmaz.²³⁵

3) *فَأَقْرُوا مَا نَيَّسَرَ مِنَ الْقُرْآنِ* “Artık Kur’ân’dan kolayınıza geleni okuyun.” ifadesi bir emir olup; vüçûp ifade etmektedir. Âyette geçen okuma emrini vüçûptan mendûbiyete çevirmek caiz olmaz.²³⁶

3.2.1.4. Vitr Namazı

Vitr namazı, üç rekât ve tek selamla eda edilir. Hanefî mezhebinde vitir namazı vâcip kabul edilmiştir.²³⁷ Vitr namazının hükmü kapsamında Cessâs, şu âyete yer vermektedir:

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ

“Namaza ve orta namaza devam edin. Allah’a gönülden boyun eğerek namaza durun.”²³⁸

Bazı âlimler, âyette geçen “orta namaz” ifadesini vitrin vâcip olmadığına delil göstermektedir. Onlara göre vitir, vâcip olsa kılınması farz olan günlük namazların sayısı altıya çıkacak, altı rakamının ortası olmayacağına göre vitir de vâcip olarak nitelendirilemeyecektir.²³⁹

²³³ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur’ân*, C. I, s. 20.

²³⁴ Müzemmil, 73/20.

²³⁵ Cessâs, *Şerhu Muhtasaru't-Tahavî*, C. I, s. 691.

²³⁶ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur’ân*, C. I, s. 21.

²³⁷ Cessâs, *Şerhu Muhtasaru't-Tahavî*, C. I, s. 677.

²³⁸ Bakara, 2/238.

²³⁹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur’ân*, C. I. s.156.

Cessâs, vitrin vâcip olmadığına bu delili ileri süren kimseye şöyle cevap vermiştir: Orta namaz, eğer ikinci namazı ise kılınması farz olan beş vakit namazın ortasında bulunmasından dolayıdır. Orta namaz, sadece gündüz namazları esas alınarak belirlenmiş ise âyete göre orta namaz, öğle namazı olup; sabah ile ikinci namazlarının ortasında bulunmasından dolayıdır. Bu da vitrin vâcip olmadığına delâlet etmez. Ayrıca farz namazların tam orta yerinde bulunmasından dolayı orta namaz öğle değil ikinci namazdır.²⁴⁰

Cessâs, vitrin vâcip kılınmasının beş vakit namazın farz kılınmasından sonra olduğunu belirtmiştir. Vitir namazının kılınması vâcip ise de farz namazlardan değildir.²⁴¹ O, vitir namazının nâfile olduğu, vitrin bir rekât, üç rekât ve beş rekât olarak eda edilebileceği düşüncesine karşı çıkmış, vitrin ilk zamanlarda bir rekât ve beş rekât olarak eda edildiğini ancak bir rekât ve beş rekât eda edilen vitrin neshedildiğini ve üç rekâtlı vitrin vâcip olduğunu ifade etmiştir.²⁴²

3.2.1.5. Tilâvet Secdesi

Kur'ân'da yer alan, okunduğu ve işitildiği zaman secde edilmesi gereken âyetlere tilâvet secdesi denir.²⁴³ Sayıları ve hükmü hakkında farklı düşüncelerin olduğu konu, Cessâs tarafından şu âyetle ele alınmaktadır:

وَإِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنُ لَا يَسْجُدُونَ

“Onlara Kur'ân okunduğu zaman secde etmiyorlar.”²⁴⁴

Bu âyet Kur'ân okunduğu ve işitildiği zaman secde etmeyenlerin ayıplanıp kınanması sebebiyle tilâvet secdesinin vâcipliğine delil gösterilmektedir.²⁴⁵

Cessâs'a göre âyetin zâhiri, Kur'ân'nın herhangi bir yeri okunduğu veya işitildiği zaman secde etmeyi gerektirmektedir. Ancak hüküm, sadece secde âyetlerini okuma ve dinlemeye tahsis edilmiştir.²⁴⁶

Hanefilere göre tilâvet secdesi, kaza namazlarına benzetilerek vâcip kabul edilmiştir. Tilâvet secdesi, ister namazda ister namaz dışında olsun, okunması ve işitilmesinden sonra îfa edilmemesi mekruh sayılmıştır. Zira Yüce Allah, Kur'ân'da

²⁴⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I. s.156.

²⁴¹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I. s.156.

²⁴² Cessâs, *Şerhu Muhtasaru't-Tahavî*, C. I, s. 677.

²⁴³ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. V, s. 371.

²⁴⁴ İnşikâk, 84/21.

²⁴⁵ Cessâs, *Şerhu Muhtasaru't-Tahavî*, C. VIII, s. 523.

²⁴⁶ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. V, s. 371.

müminlerin özelliklerinden bahsederken, “O müminler ki âyetlerimiz işitildiği zaman hemen secdeye kapanırlar”²⁴⁷ şeklinde tarif etmiştir. Cessâs, bütün bu delilleri aktardıktan sonra tilâvet secdesinin nâfile olduğunu iddia etmenin mümkün olmadığını savunmuştur.²⁴⁸

3.2.1.6. Sehib Secdesi

Sehib secdesi, namazda yanılma, unutma veya dalgınlık gibi durumlar sebebiyle namazın sonunda yapılan telâfi secdesidir. Namazda, unutarak bir rüknün geciktirilmesi, tekrarlanması veya öne alınması ya da bir vacibin terk edilmesi veya değiştirilmesi hâlinde eksikliğin telâfi edilmesi için sehib secdesi yapılması vâciptir.²⁴⁹

Hanefilere göre Fâtiha Sûresi'nin okunmaması, Fâtiha'dan sonra zamm-ı sûre okunmadan rükûya gidilmesi, unutulması Fâtiha'nın iki defa okunması, vitir namazlarının tekbir ve kunut duasının unutulması, dört rekâtli namazlarda iki rekât kılındıktan sonra oturmadan üçüncü rekâta kalkılması, tâdîl-i erkânın terkinde, bayram tekbirlerinin terki gibi durumlarda sehib secdesi vâciptir.²⁵⁰

Namaz içinde farzın geciktirilmesi, vâcibin terki veya tehiri durumlarında selam verdikten sonra iki secde ile eksiklik giderilir. Bu durumlarda sehib secdesi yapmak Hanefilere göre vâcip, diğer üç mezhebe göre sünnettir.²⁵¹

Cessâs'a göre farz ve vâciplerin kasten terk ve tehirinde sehib secdesi gerekmeyp sadece yanılma veya hata durumunda sehib secdesi gereklidir.²⁵²

3.2.1.7. Namazı Tertip Üzere Kılmanın Hükümü

Kazaya kalan namazın tertip üzere eda edilmesinin hükmüyle ilgili âlimler farklı görüşler belirtmişlerdir. Konuyla ilgili şu âyete yer verilmiştir:

إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي

“Şüphe yok ki ben Allah'im. Benden başka hiçbir ilah yoktur. O halde bana ibâdet et ve beni anmak için namaz kıl.”²⁵³

²⁴⁷ Secde, 32/15.

²⁴⁸ Cessâs, Şerhu Muhtasaru't-Tahavî, C. VIII, s. 523.

²⁴⁹ Cessâs, Ahkâmu'l-Kur'an, C.I II, s. 221.

²⁵⁰ Cessâs, Şerhu Muhtasaru't-Tahavî, C. VII, s. 11.

²⁵¹ Cessâs, Şerhu Muhtasaru't-Tahavî, C. VII, s. 13.

²⁵² Cessâs, Ahkâmu'l-Kur'an, C. III, s. 221.

²⁵³ Tâha, 20/14.

Cessâs'a göre âyetteki *وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي* “Beni anmak için namaz kıl” emri, vakti içinde kılınmayan namazın daha sonra kılınması gerektiğine delâlet etmektedir. Ona göre âyette bunun kastedilmiş olması başka âlimlerin yaptığı te’villerin de âyette kastedilmiş olmasına engel değildir. Çünkü o teviller buna zıt değildir.²⁵⁴

Cessâs, te’villerin birlikte değerlendirildiğinde, ‘Unuttuğun namazı hatırladığında, beni tesbih ve tazimle anmak için namaz kıl ki seni övgüyle anayım.’ gibi bir anlamın çıkacağını savunmuştur. O, unutulmuş namazın hatırlanması durumunda kaza edilmesi gerektiği hususunda fakihler arasında ihtilâf olmadığı görüşündedir.²⁵⁵ Bu hususla alakalı şöyle rivayet aktarılmıştır: Hemman b. Yahya’nın naklettiğine göre Enes (r.a), Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: “Bir namazı unutan, hatırladığında onu kılın” demesi üzerine şu âyeti okudu: “Beni anmak için namaz kıl.”²⁵⁶

Cessâs, Hz. Peygamberin bir kimseye kazaya kalan namazını hatırladığında *وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي* “Beni anmak için namaz kıl.” âyetini okuması, âyetin kastının, kazaya kalan namazın hatırlandığında kılınmasını gerektirdiğini savunmuştur.²⁵⁷ Bu da kaza namazlarında tertibe riâyet edilmesini gerektirmektedir. Çünkü kazaya kalan namazın hatırlandığında kılınması emredildiğine göre kazaya kalmış bir namaz, vakit namazından önce eda edilmesi gerekir. Cessâs’a göre kaza namazı, vaktin namazı eda edileceği esnada hatırlanırsa, kaza namazı bırakılıp, vakit namazının kılınması caiz değildir. Kaza namazından önce vakit namazı kılınırsa vaktin namazı fâsit olur. Ona göre vakit namazının kaza namazından önce kılınmasının yasaklanmış olması, vakit namazı kılındığı takdirde namazın fâsit olmasını gerektirir.²⁵⁸

Namazların tertip üzere kılınması konusunda fakihler farklı görüş belirtmişlerdir. Hanefî müçtehitler, kazaya kalan namazların sayısı bir gün ve bir gecenin namazları kadar veya daha az ise vakit de hem kaza namazlarını hem de vakit namazını kılmaya imkân veriyorsa, bu durumda kaza namazlarıyla vakit namazları arasında tertibe uymak vâciptir. Kazaya kalan namazların sayısı bir gün

²⁵⁴ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. V, s. 50.

²⁵⁵ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. V, s. 50.

²⁵⁶ Buhârî, *Mevâkit*, 37.

²⁵⁷ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. V, s. 50.

²⁵⁸ Cessâs, *Şerhu Muhtasaru't-Tahavî*, C. I, s. 708.

veya bir gecenin namazlarından fazla ise tertibe uymak vâcip değildir. Kişinin zimmetinde kaza namazlarının bulunduğunu unutması tertibi düşürür.²⁵⁹

Mâlik b. Enes'e göre kişinin, zimmetinde kaza namazlarının bulunduğunu unutması tertibe uymasının vücûbiyetini düşürmez. Ona göre kişi, kaza namazlarının sayısı çoksa önce vakit namazını sonra unutmuş olduğu kaza namazlarını kılar. Kazaya kalan namaz sayısı beş olup bunları sabah namazından önce hatırlarsa sabah namazının vakti çıkacak olsa bile kaza namazlarını sabah namazından önce kılar. Sabah namazından sonra, unuttuğu kaza namazlarını hatırlarsa, hatırladığı kaza namazlarını kılar sonra eğer vakit çıkmamışsa sabah namazını iade eder. Vakit çıkmışsa iade etmez.²⁶⁰

Sevrî, tertibin vâcip olduğunu söylemiş ancak kazaya kalan namazların sayısının az veya çok olması arasında bir fark belirtmemiştir.²⁶¹

Şâfiî'nin tercih edilen görüşüne göre kaza namazı bulunan kişinin kaza namazlarını kılmaya başlaması gerekir ancak böyle yapmayıp vakit namazlarını kılırsa namazı geçerli olur. Kazaya kalan namazların sayısının az veya çok olması arasında fark yoktur.²⁶²

Mâlik'in bildirdiğine göre Nâfi, İbn Ömer'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "İmama tabi olarak namaz kılmaktayken kazaya kalmış bir namazı olduğunu hatırlayan kimse imamla namaz kılmaya devam etsin. Bu namazı tamamladıktan sonra, unutmuş olduğu kaza namazını sonra da imamla birlikte kıldığını yeniden kılsın."²⁶³

Said b. Müseyyeb, Hasan el-Basrî ve Atâ da kaza namazları ile vakit namazları arasında tertibe uymanın vâcip olduğu görüşündedirler.²⁶⁴

Cessâs'a göre selef uleması, kaza namazları ile vakit namazları arasında tertibe uymanın vâcip olduğunu belirtmiştir. O, selef ulemasının tertibin vâcipliği hususunda icmâ ettiğini aktarmıştır.²⁶⁵

²⁵⁹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. V, s. 50.

²⁶⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. V, s. 50.

²⁶¹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. V, s. 50.

²⁶² Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. V, s. 51.

²⁶³ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. V, s. 51.

²⁶⁴ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. V, s. 51.

²⁶⁵ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. V, s. 51.

Cessâs'a göre kaza namazlarıyla vakit namazları arasında tertibe uymanın vâcpliğine şu rivâyet de delâlet etmektedir: Yahya b. Ebî Kesîr'in bildirdiğine göre Ebû Seleme, Câbir'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: *"Hendek savaşında Hz. Ömer Kureyş kâfirlerine söverek geldi ve 'Ey Allah'ın Resûlü, güneş batmak üzere. Ben henüz ikindi namazını kılamadım' dedi. Resûlullah da "Vallahi henüz ben de kılmış değilim dedi ve bineğinden inerek abdest alıp ardından akşam namazını kıldı."*²⁶⁶

Başka bir rivâyete göre Hendek savaşında Hz. Peygamber gece karanlığı çökünceye kadar dört vakit namazını kılamamış, o vakitten sonra öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazını sırayla kılmıştı. Cessâs'a göre bu rivâyet, tertibin vâcpliğine iki yönden delâlet etmektedir.

1) Hz. Peygamber, صَلَّى كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي *"Namazı, nasıl kıldığımı gördüyseniz öylece kılın"* buyurmuştur.²⁶⁷ Hz. Peygamber, kazaya kalan namazlarını kılarken tertibe uyduğuna göre bu, tertibe uymanın vâcip olmasını gerektirir.²⁶⁸

2) Namazın farz olması âyetle sabittir. Kaza namazlarında tertibe uymak ise namazın özelliklerinden olup; Hz. Peygamber'in kaza namazlarını tertibe göre kılması, tebyîn şeklinde olmuşsa onun bu fiili, mücmel olan bir farzı açıklaması demektir ki bu da kaza namazlarında tertibe uymanın vâcip olmasını gerektirir.²⁶⁹

Cessâs, kazaya kalan namazlar ile vakit namazlarının aynı günde sırayla kılınması gereken farz namazları gibi değerlendirmiştir. Bunlar Arafat'ta ve Müzdelife'de cem' edilerek kılınan namazlara benzetilmiştir. Bu yerlerde kılınan iki vaktin namazı arasında tertibe uymak nasıl vâcip ise kazaya kalan namazlarla vakit namazları arasında tertibe uymak da vâcip olarak değerlendirilmiştir.²⁷⁰

3.2.2.Oruç

Bu başlıkta orucun vücûbiyeti, oruca niyet, farz ve nâfile orucun kazası, vâcip kavramı bağlamında ele alınacaktır.

²⁶⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 413.

²⁶⁷ Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, 345.

²⁶⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. V, s. 51.

²⁶⁹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. V, s. 51.

²⁷⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. V, s. 51.

3.2.2.1. Orucun Vücûbiyeti

Oruç, kişinin Allah için kendisini imsâk ve iftar saatleri arasında yeme, içme ve cinsi münasebetten alıkoymasdır. Cessâs, orucun Müslümanlara şu âyetle vâcip kılındığını belirtmiştir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

“Ey iman edenler! Allah’a karşı gelemekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı.”²⁷¹ ve

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ

“(O sayılı günler) insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur’ân’ın kendisinde indirildiği ramazan ayıdır.”²⁷²

Cessâs’a göre âyette yer alan “üzerinize yazıldı” ifadesi, vücûbiyete delâlet etmektedir.²⁷³

Cessâs, Bakara Sûresi’nin 183. Âyetinde orucun farz olduğunu fakat orucun ne zaman ve nasıl eda edileceği ile ilgili hükümleri içermemesi sebebiyle âyetin mücmel kaldığını belirtmiştir. Ancak ona göre akabinde gelen âyetler, oruç tutulacak günlerin sayısını ve oruç tutulacak vakti açıklamış ve Ramazan ayında oruç tutulmasını emrettiğini ifade etmiştir.²⁷⁴

3.2.2.2. Niyet

Namaz, zekât, hac ve kefâretlerin geçerli olması için bu ibâdetlerin niyetle yapılmasının şart olduğu hususunda âlimler arasında ihtilâf yoktur. Fakat oruçta niyetin hükmü hakkında farklı düşünceler belirtilmiştir. Cessâs’a göre niyet, vâcip oruçların geçerlilik şartıdır.²⁷⁵ Ramazan orucu da bu hüküm kapsamında kabul edilmiştir. Ancak Züfer, Ramazan orucu için niyetin farz olmadığını savunmuş,

²⁷¹ Bakara, 2/183.

²⁷² Bakara, 2/185.

²⁷³ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C. I, s. 215.

²⁷⁴ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C. I, s. 216.

²⁷⁵ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C. I, s. 243.

orucu abdeste benzeterek, Ramazan orucu için de niyetin gerekmeyeceğini söylemiştir.²⁷⁶

Mâlik'e göre vâcipliği belli günlerle sınırlı olmayan oruç, gecedan niyet edilmemesi durumunda geçerli olmaz. Vâcipliği belli günlerle sınırlı olan oruca gelince kişi, o günlerde oruçlu olacağını bildiği için oruca niyet etmesine gerek yoktur. Örneğin, "Bir ay peş peşe oruç tutmayı adadım" diyen kişi, o ayın ilk gününde niyet ederek oruca başlar ve diğer günlerde niyet etmeden oruca devam ederse tuttuğu oruçlar geçerli olur.²⁷⁷

Şâfiî'ye göre de Ramazan orucu olsun başka oruçlar olsun, vâcip oruçlara gecedan niyet edilmesi gerekir. Ona göre nafîle oruçlar için zevalden önce niyet edilmesi yeterli olur.²⁷⁸

Cessâs'a göre Ramazan orucu için ilk oruç gününde yapılan bir niyetin ayın tamamı için yeterli olduğunu söyleyenlerin görüşü isabetli değildir. Çünkü birinci günün orucu tamamlandıktan sonra ertesi günün orucuna başlanması için yeni bir niyet gerekli olur. Şu halde ilk günde olduğu gibi, ikinci günde de oruca başlayabilmek için niyetin olması gerekir. Ona göre ramazan orucu da olsa her gün niyet edilmesi vâciptir.²⁷⁹

3.2.2.3. Farz Orucun Kazası

Oruç, mâhiyet ve şekil bakımından farklı olsa da önceki ümmetlere farz kılındığı gibi Müslümanlara da farz kılınmıştır.²⁸⁰ Cessâs'a göre kişinin tutamadığı oruçları sonradan kaza etmesi şu âyetle sabit olmuştur:

فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ

*"Tutamadığı günler sayısınca başka günlerde oruç tutsun"*²⁸¹

Cessâs'a göre bu âyet, tutulamayan Ramazan orucunun kazasının vâcip olduğunu göstermektedir. Ayrıca âyet, kaza edilen oruç için fidye ödenmesinin gerekli olmadığına da delâlet etmektedir.²⁸² Ona göre orucun kaza edilmesinin yanında fidye verilmesi gerektiğini söylemek, nassa ilave yapmak demektir ki nassa

²⁷⁶ Cessâs, *Şerhu Muhtasaru't-Tahavî*, C. II, s. 301.

²⁷⁷ Cessâs, *Şerhu Muhtasaru't-Tahavî*, C. II, s. 302.

²⁷⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C. I, s.245.

²⁷⁹ Cessâs, *Şerhu Muhtasaru't-Tahavî*, C. II, s. 301.

²⁸⁰ Bakara, 2/183.

²⁸¹ Bakara, 2/184.

²⁸² Cessâs, *Şerhu Muhtasaru't-Tahavî*, C. II, s. 441.

ilave yapmak da kendisinin misli nass olmadıkça caiz değildir. Fakihlerin üzerinde ittifak ettikleri görüşe göre orucun kazası, senenin sonuna kadar ertelenmesi durumunda fidye gerekmez.²⁸³

Cessâs'a göre Ramazan'da tutulmayan günler sayısınca orucun kaza edilmesi âyet ile vâcip kılınmıştır. Ona göre fidyenin kaza edilecek oruçlardan bir kısmı için gerekli görülürken bir kısmı için gerekli görülmemesi bu düşünceyi tutarsız kılmaktadır.²⁸⁴

3.2.2.4. Nâfile Orucun Kazası

Yüce Allah'ı yüceltmek kastıyla yapılan ibadetler, ister farz ister nâfile olsun eksiksiz biçimde yapılması gerekir. Yüce Allah konuyla ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır:

ثُمَّ أَتَمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ

“Sonra da akşama kadar orucu tam tutun.”²⁸⁵

Cessâs'a göre bu âyet, nâfile oruca başlayan kimsenin başladığı orucu tamamlaması gerektiğine delâlet etmektedir.²⁸⁶ Ona göre âyet, nâfile olarak başlanan orucun mazeretli veya mazeretsiz bozulması durumunda kaza edilmesini gerektirmektedir. Çünkü ona göre nâfile oruca başlandıktan sonra orucun tamamlanması vâciptir.²⁸⁷

Başlanan nâfile ibâdetin tamamlanmasının vâcip olduğuna delil olarak şu âyet de getirilmiştir:

وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً وَرَهَابِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاَهَا عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا

“Kendisine uyanların kalplerine şefkat ve merhamet duygusu koyduk. Kendi yanlarından uydurdıkları ruhbanlığa gelince; biz onu onlara farz kılmamıştık. Allah'ın rızasını kazanmak için onu kendileri icat etmişlerdi. Fakat ona da gereği gibi uymadılar.”²⁸⁸

²⁸³ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 262.

²⁸⁴ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 262.

²⁸⁵ Bakara, 2/187.

²⁸⁶ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 291.

²⁸⁷ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 292.

²⁸⁸ Hadid, 57/27.

Cessâs'a göre kişi, sorumlu olmadığı bir şeyi bazen fiil bazen de sözle kendine vâcip hale getirebilir. Ona göre Yüce Allah, ruhbanlığı icat ettikten sonra gereğini yapmayıp onu terk eden Hristiyanları kınamıştır. Buna binâen bir kimse, yükümlü olmadığı bir ibâdeti yapmaya başlar veya onu kendine vâcip kılacak bir şey söylerse ibâdeti tamamlamakla yükümlüdür. O, Hristiyanların ruhbanlığı icat ettiklerini ve onun gereğini yapmadıkları için kınandıklarını, kınamanın da ancak vâciplerin terkinde olabileceğini savunmuştur.²⁸⁹

Bu hususla ilgili olarak şu âyet de delil olarak gösterilmiştir.

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَفَّسَتْ عَنْهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَاتًا

*“İpliğini iyice eğirip büktükten sonra tekrar çözüp bozan kadın gibi olmayın.”*²⁹⁰

Cessâs'a göre bu âyet, Allah'a söz veren veya Allah adına yemin eden ve sonrasında gereğini yapmayanlar hakkında örnek verilmiştir. O, bu âyetin nâfile ibâdete başlayan herkes hakkında genel hüküm içerdiği görüşündedir. Ona göre nâfile ibâdetin yarıda bırakılması âyetle yasaklanmış, ibâdetini yarıda bırakan kişi, “ipliğini çözüp bozan kadın” gibi değerlendirilmiştir.²⁹¹

Cessâs, nâfile ibâdetin bozulması durumunda kaza edilmesi gerektiğini belirtmiş ve *“Amellerinizi boşa çıkarmayın.”*²⁹² âyetini delil göstermiştir. Ona göre orucun geçerli olması tam gün tutulmasını, namazın sahîh olması da en az iki rekât kılınmasını gerektirmektedir.²⁹³

Cessâs'a göre nâfile de olsa yapılan ibâdetin geçerli olması için kendi içindeki farzlarının yerine getirilmesi gerekir. Ona göre nâfile oruç, yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durmak bakımından farz oruç gibidir.²⁹⁴

Cessâs, nâfile ibâdete başlayan kimsenin ibâdetini bozması halinde sevabından mahrum kalacağını söylemiştir. Zira o, Yüce Allah'ın *“Amellerinizi boşa*

²⁸⁹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 292.

²⁹⁰ Nahl, 16/92.

²⁹¹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C.I, s. 292.

²⁹² Muhammed, 47/33.

²⁹³ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 292.

²⁹⁴ Cessâs, *Ahkâmul-Kur'ân*, C. I, s. 292.

çıkarmayın”²⁹⁵ buyruğunu ibâdetin tamamlanması gerektiğine delil olarak göstermiştir.²⁹⁶

Cessâs, “Hz. Peygamber, vitrin bir rekât olarak kılınmasını yasaklamış ve tam olarak kılınmasını emretmiştir.”²⁹⁷ rivâyetini de başlanan nâfile ibâdetin tamamlanması gerektiğine delil olarak sunmuştur.²⁹⁸

3.2.3. Zekât

Bu bölümde Cessâs’ın vâcip bağlamında ele aldığı zekâtın vücûbiyeti ve fitır sadakası aktarılacaktır.

3.2.3.1. Zekâtın Vücûbiyeti

Cessâs, zekâtın temizlenmek ve arınmak anlamlarına geldiğini ve zekâtın vâcip olan emir kapsamında olduğunu belirtmiştir.²⁹⁹ Zekât, Kur’ân-ı Kerîm’in birçok yerinde namazla beraber anılmakta ve zekâtın yerine getirilmesi takva ile ilintilenmektedir. Bu husus âyette şöyle işlenmektedir:

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

“(Onlar) gayba iman ederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar.”³⁰⁰

Cessâs’a göre âyetteki infâk vâcip olup, bu infâk zekât ve fitır sadakasıdır.³⁰¹

وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ

“(Mallarınızı) Allah yolunda harcadığınız.”³⁰² ve

وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ

“Onlar ki altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamazlar.”³⁰³

Cessâs’a göre bu âyetlerde yer alan mallar, zekât verilmesi gereken mallardır. Çünkü “(Onlar) gayba iman ederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiklerimizden

²⁹⁵ Muhammed, 47/33.

²⁹⁶ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 292.

²⁹⁷ Müslim, *Salât*, 153.

²⁹⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 292.

²⁹⁹ Cessâs, *Şerhu Muhtasaru't-Tahavî*, C. II, s. 264.

³⁰⁰ Bakara, 2/3.

³⁰¹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 28.

³⁰² Bakara, 2/195.

³⁰³ Tevbe, 9/34.

hayra harcarlar.”³⁰⁴ âyetinde görüldüğü gibi infâkta bulunma emri, namaz kılmak, Allah’a ve Kitab’a iman etmekle birlikte zikredilmiştir. Ayrıca ona göre infâkta bulunmak takva sahibi olmanın şartı ve Allah’tan sakınmanın gereği olarak belirtilmektedir.³⁰⁵

Cessâs, zekâtın verileceği yerlerin de âyetle sabit olduğunu ifade etmiş ve şu âyeti nakletmiştir:

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ
وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah’ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir.”

Cessâs, zekâtın Yüce Allah’ın âyetle belirlediği kimselere verilebileceğini, bunların haricindeki kimselere verilmesinin caiz olmadığını savunmuştur.³⁰⁶

3.2.3.2. Fıtır Sadakası

Fıtır sadakası, dinen zengin sayılan kimselerin kendileri ve bakmakla yükümlü oldukları kimseler için vermiş oldukları sadakadır.³⁰⁷

Hz. Peygamber, köle-hür, büyük-küçük, kadın-erkek her müslümanın fitre vermesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁰⁸

Başka bir rivâyette ise Kays b. Sa’d’tan şöyle nakledilmiştir: “Zekâtın farz kılınmasından önce Hz. Peygamber fıtır sadakasının verilmesini emretti. Zekât farz kılınca, Müslümanların fıtır sadakasını vermelerini ne emretti ne de yasakladı. Ama onlar yine de bu sadakayı veriyorlardı.”³⁰⁹

Kay’s b. Sa’d’ın rivayetini esas alan kimi âlimler fıtır sadakasının sünnet olduğunu ve vücûbiyetinin neshedildiğini savunmuşlardır. Cessâs ise bu rivâyetin sahih olması durumunda fıtır sadakasının neshedildiğine delâlet etmeyeceğini savunmuştur. Ona göre zekâtın farz oluşu, fıtır sadakasının vâcip kalmasına engel

³⁰⁴ Bakara, 2/3.

³⁰⁵ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C. I, s. 28.

³⁰⁶ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C. IV, s. 333.

³⁰⁷ Cessâs, *Şerhu Muhtasarı’t-Tahavî*, C. II, s. 349.

³⁰⁸ Ebû Dâvûd, Zekât, 20

³⁰⁹ Nesâî, Zekât, 35.

değildir. Zekâtın farz kılınması, fitir sadakasının vâcip kılınmasından öncedir.³¹⁰
Âyette şöyle buyrulmaktadır:

وَوَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ

“Allah’a ortak koşanların vay haline! Onlar zekâtı vermeyen kimselerdir.
Onlar âhireti de inkâr ederler.”³¹¹

Cessâs’a göre fitir sadakasının Medine’de emredilmiş olması, zekâtтан sonra vâcip olduğunu göstermektedir. Ona göre bu durumda zekâtla fitir sadakasının neshedildiği düşünülemez.³¹²

Cessâs’a göre fitir sadakasının îfa edilmesini gerektiren nakiller, onun vâcip olduğunu göstermektedir. Ona göre fitir sadakasının subûtu zannî olsa da delâlet ettiği mananın kat’î olması onun vâcip olmasını gerektirmektedir.³¹³

3.2.4. Hacc

Bu başlık altında haccın vücûbiyeti, ihram, ziyâret tavafı, Arafat vakfesi, sa’y ve Müzdilife vakfesi ele alınarak, Cessâs’ın hacca bağlı vâcip anlayışı aktarılacaktır.

3.2.4.1. Haccın Vücûbiyeti

Hac, Yüce Allah’ın mali ve bedeni olarak gücü yeten kullarından yerine getirmelerini istediği ibadettir. Kur’ân-ı Kerîm’de bu husus şöyle anlatılmaktadır:

وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا

“Gitmeye gücü yetenlerin o evi ziyâret etmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.”³¹⁴

Cessâs’a göre bu âyet, şartların bulunması halinde haccın vâcip olduğunu göstermektedir. Ona göre hac ibadetinin yapılacağı yerlere ulaşma imkânı bulan ve o yolculuğa güç yetirebilen kimsenin haccetmesi gerekir. O, âyette geçen, “yolculuğa gücü yeten” ifadesiyle, oraya gitme imkânı bulan kimselere işaret ettiğini, “sebil” kelimesiyle de ulaşma manasının kastedildiğini savunmuştur.³¹⁵

³¹⁰ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C. I. s.163.

³¹¹ Fussilet, 41/6-7.

³¹² Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C. I. s.163.

³¹³ Cessâs, *Şerhu Muhtasarı’t-Tahavî*, C. II, s.349.

³¹⁴ Âli İmrân, 3/97.

³¹⁵ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C. II, s. 307.

Hiz. Peygamber'den rivâyet edilen bir hadiste “Kendisini Allah'ın evine ulaştıracak binek ve azığa sahip olduğu halde hacetmeyen kimsenin Yahudi veya Hiristiyan olarak ölmesi arasında bir fark yoktur. Zira Yüce Allah Kur'ân'da: ‘Gitmeye gücü yetenlerin hacetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.’ buyurmaktadır”³¹⁶

Cessâs'a göre Hiz. Peygamber'in hadisinde hac yolculuğuna güç yetirebilmek için azık ve bineğin mevcut olmasının şart olduğu belirtilmiştir. Ancak ona göre güç yetirme hali azık ve binekle sınırlı değildir. Zira o, hasta, korku, yolculuğa çıkamayacak kadar yaşlı, kötürüm ve Mekke'ye ulaşımında güçlük çeken kimselerin azık ve binek bulsa bile hac yoluna güç yetiremeyeceği görüşündedir.³¹⁷

3.2.4.2. İhrâm

İhrâm, normal şartlarda helal olan bir takım davranışların hac veya umreye niyet edilmesiyle haram olmasıdır. Cessâs, haccın kat'î vâciplerini ihram, ziyâret tavafı ve Arafat vakfesi olarak tespit etmiştir.³¹⁸

Cessâs, ihramın vücûbiyetine şu âyeti delil göstermiştir:

فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ

“Kim o aylarda hacca başlarsa”³¹⁹

Cessâs'a göre âyette zikredilen “başlarsa” ifadesi, ihrama girerek hacca başlamak anlamına gelmektedir. Çünkü haccın diğer fiilleri ancak ihrama girdikten sonra yapılabilir. Ona göre âyette ihrama girerek hacca başlamak için belli bir vakit belirtilmemesine rağmen haccın diğer fiilleri için belli vakit tayin edilmiştir. Ona göre âyette sözü edilen farz kılma, yani ihrama girme haccın kendisi değildir. Cessâs'a göre hacca başlamak, vakit sınırlandırması olmayan ihrama girmek olduğuna göre hac aylarından önce de ihrama girilebilir.³²⁰

Cessâs, bu âyetin zahirinin, hac aylarından önce veya hac aylarında ihrama girmekle hac fiillerinin yapılmasını gerektirdiği görüşündedir. Ona göre âyette geçen

³¹⁶ Tirmîzî, Hacc, 3.

³¹⁷ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. II, s. 308.

³¹⁸ Cessâs, *Şerhu Muhtasaru't-Tahavî*, C. II, s. 546.

³¹⁹ Bakara, 2/197.

³²⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 382.

lafzın manası, her iki durumda da yani haccdan önce ve hacc esnasında girilebileceğini göstermektedir.³²¹

3.2.4.3. Ziyâret Tavafı

Haccın kat'î vâciplerinden olan ziyâret tavafı, izâfe tavafı olarak da isimlendirilmektedir.³²² Cessâs, ziyâret tavafının vücûbiyetine delil olarak şu âyeti getirmiştir:

ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلِيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلِيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ

“Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atîk’i (Kâbe’yi) tavaf etsinler.”³²³

Hasan-ı Basrî ve Mücahit, âyette geçen (وَلِيُوفُوا) “yerine getirsinler” ifadesiyle ziyâret tavafının kastedildiğini, bu tavafın da vâcip olduğunu savunmuşlardır.³²⁴

Cessâs’a göre âyetin başında geçen ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفَثَهُمْ “Sonra kirlerini gidersinler” emri gereklilik ifade etmektedir. Ona göre Kurban Bayramının birinci gününde ziyâret tavafından başka yapılacak bir tavaf yoktur. O, âyette geçen ifadenin ziyâret tavafına delâlet ettiği görüşündedir.³²⁵

Âyette kastedilen tavafın ziyâret tavafı olmadığını, kudûm tavafı olabileceğini iddia eden kimseye karşı Cessâs şöyle cevap vermiştir:

Mezkûr âyette kudûm tavafının kastedilmiş olması birkaç sebepten ötürü mümkün değildir:

1) Ziyâret tavafının eda edilmesi kurban (hedy) kesiminden sonra emredilmiştir. Kurban ibadeti ise kesim günlerinde eda edilir.³²⁶

Zira yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِّنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلِيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلِيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ

“Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği (kurbanlık) hayvanlar üzerine belli günlerde Allah’ın adını ansınlar. Artık onlardan siz de yiyin, yoksula fakire de

³²¹ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C. I, s. 382.

³²² Cessâs, *Şerhu Muhtasaru’t-Tahavî*, C. II, s.538.

³²³ Hacc, 22/29.

³²⁴ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C. V, s. 74.

³²⁵ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C. V, s. 74.

³²⁶ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C. V, s. 74.

yedirin. Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atık'ı tavaf etsinler.³²⁷

Cessâs'a göre âyette geçen (ثُمَّ) “sonra” edatı, sıra ve sonralık manasına gelmektedir ki kudûm tavafı, Kurban Bayramından önce yapılır. Bu sebeple ona göre âyette geçen tavafla kudûm tavafının kastedilmediği ispatlanmış olur.³²⁸

2) وَلَيَطُوفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ “Beyt-i Atık'ı tavaf etsinler.”³²⁹ ibâresi emir olup; emir ise mendûpluğuna dair bir delil bulunmadıkça vücûp ifade eder. Âyetteki tavafı, kudûm tavafı olarak isimlendirmek sözü gerçek anlamından saptırmak olur.³³⁰

3) Âyetteki tavaf ile Mekke'ye geldiklerinde Hz. Peygamber'in ashâbına yapmalarını emrettiği tavaf kastedilmiş ise o tavaf neshedilmiştir. Çünkü haccdan ayrılmaları için o tavafı yapmakla emrolunmuşlardı. O da şu âyetle neshedilmiştir:

وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ

“Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın.”³³¹

Cessâs'a göre bu âyet, ziyâret tavafının vücûbunun katî olduğuna delâlet etmektedir. Ona göre ziyâret tavafını yapmayan kimse için hacın yasakları devam etmekte ve ziyâret tavafını eda edene kadar haccı tamamlanmamış sayılmaktadır. Bu durumda ziyâret tavafı kat'î vâcib hükmünde kabul edilmiştir.³³²

3.2.4.4. Arafat Vakfesi

Arafat vakfesi, hacın kat'î vâciplerinden birisidir. Hz. Peygamber, “*Hac Arafat'tır.*”³³³ buyurarak, hacın vakfesiz olamayacağını ifade etmiştir. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade edilmiştir:

فَإِذَا أَقَضْتُمْ مِنْ عَرَافَاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ

“Arafattan ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde, Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin.”³³⁴

³²⁷ Hacc, 22/28-29.

³²⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C. V, s. 74.

³²⁹ Hacc, 22/29.

³³⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C. V, s. 74.

³³¹ Bakara, 2/196.

³³² Cessâs, *Şerhu Muhtasaru't-Tahavî*, C. II, s. 544.

³³³ Tirmîzi, *Tefsir*, 2.

³³⁴ Bakara, 2/198.

Cessâs'a göre bu âyet, Arafat vakfesinin hac görevlerinden olduğuna delâlet etse de zahirde vücûbiyetine işaret eden bir anlam yoktur. Ancak âyetin devamında Yüce Allah'ın (تُمْ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ) “*Sonra insanların akın ettiği yerden siz de akın edin.*”³³⁵ buyruğu, Arafat vakfesi yapmanın vücûp ve gerekliliğini bildirmektedir. Ona göre âyette bahsi geçen Arafat'tan inme emrinin mümkün olabilmesi için orada bulunmak gerekir. Bu sebeple Cessâs âyetin bağlamında Arafat'ta vakfe yapmayı vâcip olarak değerlendirmiştir.³³⁶

Cessâs'a göre âlimlerin çoğunluğu, Arafat'ta vakfe yapılmaması durumunda haccın geçersiz olacağı görüşündedirler. Cessâs da çoğunluğun görüşünü paylaşarak Arafat'da vakfe yapmanın haccın kat'î vâciblerinden olduğunu belirtmiştir.³³⁷

3.2.4.5. Müzdelife Vakfesi

Âlimlerin vâcip mi sünnet mi olduğu hususunda ihtilaf ettikleri Müzdelife vakfesine Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle yer verilmiştir:

فَإِذَا أَقَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ

“*Arafattan ayrılıp (sel gibi Müzdelife 'ye) akın ettiğinizde, Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin ve Onu (Allah'ı), size gösterdiği gibi zikredin.*”³³⁸

Cessâs, âyette geçen “meş'ar-i haram”ın Müzdelife olduğu hususunda âlimler arasında ihtilaf olmadığını belirtmiştir. Ona göre bazı âlimler, meş'ar-i haramdaki zikrin, Müzdelife'de birleştirilerek kılınan akşam ve yatsı namazları olduğunu savunmuşlardır. Bu sebeple o, Müzdelife'nin cem' olarak da isimlendirildiğini ifade etmiştir.³³⁹

Cessâs'a göre âyetin devamında yer alan وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ “*Onu (Allah'ı), size gösterdiği gibi zikredin.*”³⁴⁰ ifadesiyle vakfede yapılan zikir olduğu, âyette geçen ikinci zikir kelimesiyle akşam namazının kastedildiğini belirtmiştir. Böylelikle o, âyette yer alan iki zikir kelimesinin boşuna telafuz edilmediğini, birinin diğerinden farklı olduğunu ifade etmiştir.³⁴¹

³³⁵ Bakara, 2/199.

³³⁶ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 386.

³³⁷ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 386.

³³⁸ Bakara, 2/198.

³³⁹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 390.

³⁴⁰ Bakara, 2/198.

³⁴¹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 390.

Cessâs, “Meş’ar-i Haram’da Allah’ı zikredin.”³⁴² âyetinin emir olduğunu ve vücûp gerektirdiğini savunmuştur. O, Müzdelife vakfesi esnasında zikir yapmanın vâcip olmadığını, fakihlerin bu konuda görüş birliği içinde olduğunu aktarmıştır.³⁴³

3.2.4.6. Sa’y

Sa’yın hükmü hakkında muhtelif yaklaşımlar söz konusudur. Kimi âlimler sa’yın hükmünü farz, kimi vâcip, kimi de mendûp olarak değerlendirmiştir.³⁴⁴ Konuyla ilgili Yüce Allah âyette şöyle buyurmaktadır:

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ

“Şüphesiz, Safâ ile Merve Allah’ın nişanelerindedir. Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe’yi ziyâret eder ve onları da tavaf ederse bunda bir günah yoktur. Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse şüphesiz Allah onu bilir, karşılığını verir.”³⁴⁵

Sa’y yapmanın hükmü konusunda farklı görüşler rivâyet edilmiştir:

Urve ve İbn Ebî Melike, Hz. Âişe’nin şöyle dediğini rivâyet etmişler: “Hz. Peygamber, Safâ ile Merve arasında sa’y yapmayan kimsenin ne haccını ne de umresini tamam saymıştır.”³⁴⁶

Hz. Aişe’den rivayetle: Rasulullah, Safa ve Merve arasında sa’y etmiştir. Müslümanlar da aynı şekilde sa’y ettiler. Böylece sa’y sünnet olmuştur.³⁴⁷

Hanefî müçtehitler, hac ve umrede sa’y yapmanın vâcip olduğunu söylemişlerdir. Cessâs, sa’yın yapılmaması durumunda meydana gelen eksikliğin bir kurban kesilerek telâfi edilebileceği görüşündedir. Şâfiî ise eksikliğin kurban kesmekle telâfi edilemeyeceğini, sa’yın yapılması gerektiğini söylemiştir.³⁴⁸

Cessâs’ın belirttiği üzere Hanefilere göre sa’y, haccın aslî rükünlerine bağlı görevlerdendir. Onlara göre sa’yı yapmadan evine dönen kimsenin sa’y yerine

³⁴² Bakara, 2/198.

³⁴³ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C. I, s. 390.

³⁴⁴ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C. I, s. 118.

³⁴⁵ Bakara, 2/158.

³⁴⁶ Müslim, Hacc, 260.

³⁴⁷ Müslim, Hacc, 261.

³⁴⁸ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C. I, s. 118.

kurban kesmesi yeterlidir. Aynı durum Müzdelife vakfesi, cemerâtta taşlama ve veda tavafında da geçerlidir.³⁴⁹

Buna karşı *فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا* “Onları da tavaf (sa’y) ederse bunda günah yoktur”³⁵⁰ âyeti gereğince sa’yın vâcip ve sünnet değil gönüllülük esasına göre yapılan ve yapılması durumunda da sevap kazandıran bir amel olması gerekir, düşüncesine karşı şöyle cevap verilmiştir:

Cessâs, âyetin zâhirî bu ifadeyi gerektirse de Hz. Peygamber, sa’yı haccın farzlarını tamamlayan bir görev olarak eda etmiştir. Cessâs, Kur’ân-ı Kerîm’de haccın farzlarının mücmel olduğunu belirtmiş, Hz. Peygamber’in yaptığı sa’yı da âyette yer alan mücmel olanı tebyin olarak değerlendirmiş ve bunun vücûbiyete delâlet ettiğini savunmuştur. Buna göre sa’y, haccın farzını tamamlayıcı bir unsur olarak vâcip kabul edilmiştir.³⁵¹

Cessâs’a göre Hz. Peygamber’in Safâ ve Merve arasında yapmış olduğu sa’yın mendûbiyetine dair açık emare olmadığı sürece Hz. Peygamber’in uygulaması vâcip hükmündedir. Ona göre sa’y, hac ve umrenin ana rükünlerinden tavafa bağlı bir ibâdet olup; tavaf haccın bir parçası, sa’y da tavafın bir parçasıdır.³⁵²

Cessâs, bazı âlimlerin Hz. Peygamberden rivâyet edilen: “Sa’y yapmanız size farz kılındı. Öyleyse sa’y yapın.”³⁵³ hadisinden hareketle sa’yın farz olduğunu savunduklarını belirtmiştir. Ona göre hadiste geçen “sa’y yapın” ifadesi, tavafı ve tavafta hızlı yürüme dediğimiz remeli kastetmektedir. Çünkü Arapça’da yürümeye de sa’y denir. Ona göre *فَاسْعُوا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ* “Allah’ın zikrine gidin.”³⁵⁴ âyette geçen *فَاسْعُوا* kelimesiyle koşmak veya hızlı yürümek değil, namaz kılınacak yere varmak kastedilmiştir.³⁵⁵

Cessâs’a göre Hz. Peygamber’in “Sa’y yapmanız farz kılındı. Öyleyse sa’y yapın” ifadesinde Kâbe’yi tavaf etmeyi veya tavafta remel yapmayı kastetmiş olması

³⁴⁹ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C. I, s. 118.

³⁵⁰ Bakara, 2/158.

³⁵¹ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C. I, s. 119.

³⁵² Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C. I, s. 119.

³⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 421.

³⁵⁴ Cum’a, 62/9.

³⁵⁵ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C. I, s.119.

mümkündür. Ona göre hadisin zâhirine bakıldığında Hz. Peygamber, sa'y kelimesiyle tavafta yapılan remeli kastetmiştir.³⁵⁶

3.2.5. Kurban

Yükümlülük şartlarını taşıyan kimselerin kurban kesmeleri; İbrahim en-Nehaî, Ebû Hanife, Evzâî, Züfer, Leys b.Sa'd, İmam Muhammed ve bir rivayete göre Ebû Yusuf'a göre vâciptir.³⁵⁷

Ebû Hanife, Muhammed ve Züfer, seferi olmayan, şehir ve köylerde yaşayan, varlıklı kimselerin, kurban kesmesi vâcip görüşündedirler. Onlara göre seferi kimseler, varlıklı olsalar da kurban kesmekle yükümlü değildirler.³⁵⁸

Mâlik b. Enes'e göre kişi, ister mukîm olsun ister seferi olsun, kurban kesmekle yükümlüdür. O, mazereti olmadığı halde kurban kesmeyenlerin kötü bir iş yaptığı görüşündedir.³⁵⁹

Sevrî ve Şâfiî, kurban kesmenin vâcip olmadığı görüşündedir. Sevrî, kurban kesmemekte bir sakınca olmadığını da söylemiştir.³⁶⁰

Cessâs, kurban kesmenin vâcip olduğunu savunanların şu âyeti delil olarak getirdiklerini aktarmıştır:

قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ

*“De ki: Şüphesiz benim namazım da diğer ibâdetlerim de yaşamam da ölümüm de âlemlerin Rabbi Allah içindir. O'nun hiçbir ortağı yoktur. İşte ben bununla emrolundum.”*³⁶¹

Cessâs'a göre bu âyet, kurban kesme emrini içermekte olup; burada geçen “nüsük” kelimesi ile Kurban Bayramı kastedilmiştir. Ona göre şu rivâyet de buna delâlet etmektedir:

Said b. Cübeyr'in bildirdiğine göre İmrân b. Husayn, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir:

³⁵⁶ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C. I, s. 119.

³⁵⁷ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C. V, s. 85.

³⁵⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C. V, s. 85.

³⁵⁹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C. V, s. 85.

³⁶⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C. V, s. 85.

³⁶¹ En'âm, 6/162-163.

قَالَ يَا فَاطِمَةُ اشْهَدِي أُضْحِيَّتَكَ فَإِنَّهُ يُغْفِرُ لَكَ بِأَوَّلِ قَطْرَةٍ مِنْ دَمِهَا كُلُّ ذَنْبٍ عَمِلْتَنِيهِ وَقَوْلِي إِنَّ صَلَاتِي
وَأُسْكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

“Ey Fatıma, kalk kurbanının yanında dur. Çünkü onun kanından yere düşen ilk damla sebebiyle işlediğin bütün günahların silinir. Ve şunu da söyle: ‘Şüphesiz benim namazım da diğer ibâdetlerim de yaşamam da ölümüm de âlemlerin Rabbi Allah içindir.’”³⁶²

Kurban kesmenin vâcipliğine şu âyet de delil getirilmiştir:

فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَأَنْحِرْ

“Rabbın için namaz kıl ve kurban kes.”³⁶³

Cessâs’a göre âyetteki namaz ile bayram namazı, boğazlama (nahr) ifadesiyle kurban kastedilmiştir. Ona göre âyette belirtilen emir dâhilinde kurban kesmek, Hz. Peygamber’e vâcip kılınmış, ona vâcip kılınan bize de vâciptir. Çünkü yüce Allah ona uymamız gerektiğini şu âyetle bize bildirmiştir:

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ

“Andolsun ki, Allah’ın Resulünde sizin için özel bir örneklik vardır.”³⁶⁴

Kurbanın vâcip olduğu görüşünde olanların delillerinden biri de şu hadistir: Ebû Remle el-Hanefî’nin naklettiğine göre Mihnef b. Süleym, Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir:

عَلَى كُلِّ أَهْلِ بَيْتٍ فِي عَامِ أُضْحِيَّةٍ وَعَتِيرَةٍ

“Her ev halkının yılda bir kurban ve atire kurbanı kesmesi gerekir.”³⁶⁵

Cessâs’ın ifade ettiğine göre İslâmiyet’in ilk yıllarında Recep ayında Müslümanlar oruç tutar, oruçtan sonra da kurban keserlerdi. Bu kurbanı “Recebiye” ismi yanında atire kurbanı da denmekteydi. Ona göre recebiye kurbanının neshinin ittifakla sâbit olmasına karşılık udhiye kurbanının neshedildiğine dair bir delil yoktur. Dolayısıyla hadisten sâdir olan hükme göre udhiye kurbanı vâciptir.³⁶⁶

Kurbanın vâcip olmadığını savunanların ileri sürdükleri delillerden biri şudur:

³⁶² Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, 238.

³⁶³ Kevser, 108/2.

³⁶⁴ Ahzab, 33/21.

³⁶⁵ İbn-i Mâce, *Edâhi*, 2.

³⁶⁶ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. V, s.86.

Abdübâki b. Kâni'nin naklettiğine göre İbn Abbâs, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir:

ثَلَاثٌ هُنَّ عَلَيَّ فَرِيضَةٌ وَلَكُمْ تَطَوُّعُ الْأَضْحَى وَالْوَيْتُرُ وَالضُّحَى

“Üç şey bana farz, size nâfiledir: Kurban, kuşluk namazı ve vitir namazı.”³⁶⁷

Cessâs'a göre bu rivâyetler kurbanın vâcip olmadığını ispatlamak için delil olarak kullanılmıştır. Ona göre kurbanın vücûbiyetine delil olarak kullanılan rivâyetler tearuz ettiğinde öncelikle vücûbiyete dair delillerin kabul edilmesi iki sebepten ötürü gereklidir:

1) Kurban kesmenin vâcip olması, kesmemenin mübahlığından sonra gelmektedir.

2) Kurban kesmenin vâcipliğinde, kesmemenin haram oluşu varken; kurban kesmenin vâcip olmama durumunda ise mübahlık vardır. Zıddında haramlık içeren hükümlerin uygulanması, mübahlık içeren hükümlerin uygulanmasından evladır.³⁶⁸

3.2.6. Adak ve Yeminler

Bir kimsenin yemin etmesi, adakta bulunması ya da bir şeyi yapacağını şart koşması halinde yeminini, adağını ve şart koştuğu şeyi yerine getirmesi vâcip midir?

Cessâs'a göre yapılması vâcip olmayan bir şey, adandıktan sonra yapılması vâcip hale gelir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

أَوْفُوا بِالْعُقُودِ “Akitlerinizi yerine getirin.”³⁶⁹ ve أَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ “Antlaşma yaptığınız zaman, Allah'a karşı verdiğiniz sözü yerine getirin.”³⁷⁰

Cessâs, âyette adaklarını yerine getirmeyenlerin kınandığını, ibâdet cinsinden yapılan adakların aynıyle yerine getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁷¹

Cessâs'a göre mübâh bir şey adakla vâcip hale gelmez. Ona göre böyle bir şeyi adayan kimse, yemin kastetmiş ve adağını yerine getirmemişse yemin kefareti ödemelidir.³⁷² Örneğin, bir kimse, “Zeyd ile konuşmak veya pazara gitmek Allah için

³⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 231.

³⁶⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C.V, s.88.

³⁶⁹ Mâide, 5/1.

³⁷⁰ Nahl, 16/91.

³⁷¹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C. III, s. 287.

³⁷² Cessâs, *Şerhu Muhtasaru't-Tahavî*, C. IIV, s.419.

üzerime vâcip olsun” derse, bunlar mübâh işler olması bakımından adanmış olsa da vâcip hale gelmez. Çünkü bu adaklar, ibadet türünden olmayan fiillerdir.³⁷³

Cessâs’a göre haram cinsinden adakların yapılması caiz değildir. Bir kimse, “Falanı öldürmek, içki içmek veya falanın malını gasp etmek üzerime borç olsun ya da adağım olsun” derse, bu tür işler, Allah’a karşı masiyet ve günah olmaları bakımından bunların adak olarak yapılmaları caiz değildir. Cessâs, bunları adayan kişinin yemin kastetmesi halinde yemininin gerçekleşeceğini ve yeminin gereğini yapmadığı için de kefâret ödeyeceğini vurgulamıştır.³⁷⁴

Cessâs’a göre adaklar gibi yeminler de ibâdetler, mübâhlar ve günah olan işler üzerine yapılabilir. Yemin, ibâdet cinsinden bir şey üzerine edilirse o şey, yemin sebebiyle vâcip hale gelmez. Ancak yapılmasına yemin edilince de kişinin o şeyi yapması gerekir. Aksi halde yemini bozulur ve kefâret ödemesi gerekir. Bu sebeple Hanefî müçtehitlerine göre bir kimse “vallahi yarın oruç tutacağım” der ve sonrasında oruç tutmazsa bu kişiye gereken kaza değil yemin kefâretidir.³⁷⁵

Cessâs, yeminlerin mübâh bir şey üzerine yapılabileceğini ifade etmiştir. O, ibâdetler ve mübâh işler üzerine edilen yeminlerin gereğini yapmanın zorunlu olmadığı görüşündedir. Ona göre yemin eden kişi dilerse yeminin gereğini yapar, dilerse yapmayıp yeminini bozar ve kefareti öder.³⁷⁶

Cessâs’a göre, arzu edilen bir şey olmasa da mâsiyet ve günah işlemek üzerine de yemin edilebilir. Ona göre günah işlemeye yemin eden kimsenin yemininin gereğini yapması caiz olmayıp bu kişinin yeminini bozup kefareti ödemesi gerekir. Zira Hz. Peygamber “*Bir şeye yemin edip de başka bir işi daha hayırlı bulan kişi, hayırlı bulunduğu işi yapsın ve yemininden dolayı kefareti versin*”³⁷⁷ buyurmuştur.³⁷⁸

3.2.7. Allah Yolunda Cihat Etmek

Cihat, Allah yolunda sarf edilen bütün mücadelelerin ortak adıdır. Allah’ın dini yücelsin diye Müslümanların başta canları, malları ve diğer imkânlarıyla ortaya

³⁷³ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C. III, s. 287.

³⁷⁴ Cessâs, *Şerhu Muhtasaru’t-Tahavî*, C. IIV, s. 419.

³⁷⁵ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C. III, s. 287.

³⁷⁶ Cessâs, *Şerhu Muhtasaru’t-Tahavî*, C. IIV, s. 428.

³⁷⁷ Müslim, *Eymân*, 3.

³⁷⁸ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C. III, s. 288.

koydukları gayrettir. Allah yolunda cihadı kifâi vâcip olarak değerlendiren Cessâs, şu âyetleri delil getirmiştir:³⁷⁹

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

“Sizinle savaşınlara karşı siz de Allah yolunda savaşın. Ancak aşırı gitmeyin çünkü Allah aşırı gidenlerivsevmez.”³⁸⁰

وَأَقْتُلُواهُمْ حَيْثُ تَقْتُلُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجْتُمْ وَأَلْفَنْتَهُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ

“Onları her nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Zulüm ve baskı adam öldürmekten daha ağırdır.”³⁸¹

Cessâs, hicretten önce savaşın yasak olduğu hususunda âlimler arasında ihtilaf olmadığını belirtmiş³⁸² ve buna delil olarak şu âyeti göstermiştir: “Kötülüğü en güzel şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir.”³⁸³

Cessâs, “Sizinle savaşınlara karşı siz de Allah yolunda savaşın.” âyetinin “Onları her nerede yakalarsanız öldürün.” âyetini nesh ettiğini, savaşın ancak Müslümanlara bir düşmanlık veya savaş durumunda emredildiğini, Müslümanlarla savaşımayan ve onlara düşmanlık etmeyen gayr-ı müslimlerle savaşmanın haddi aşmak olduğunu ve bu durumun âyetle kınandığını ifade etmektedir. Bu durumda Müslümanlara savaş açılması veya yurtlarından çıkarılma tehlikesine karşı Yüce Allah, cihadı vâcip kılmıştır.³⁸⁴

3.2.8. İyiliği Tavsiye Edip Kötülükten Sakındırmak

İslâm dini, iyiliğin yayılması ve kötülüğün engellenmesini hedeflemiştir. Bu görevi de müminlerden bir kısmına vâcip kılmıştır. Cessâs, buna delil olarak şu âyeti getirmiştir:

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.”³⁸⁵

³⁷⁹ Cessâs, Şerhu Muhtasaru 't-Tahavî, C. IIV, s.8.

³⁸⁰ Bakara, 2/190.

³⁸¹ Bakara, 2/191.

³⁸² Cessâs, Ahkâmu 'l-Kur 'ân, C. I, s. 319.

³⁸³ Fussilet, 41/35.

³⁸⁴ Cessâs, Ahkâmu 'l-Kur 'ân, C. I, s. 319.

³⁸⁵ Âli İmrân, 3/104.

Cessâs, bu âyetin iki anlama gelebileceğini söylemiştir: Birinci anlam, iyiliği tavsiye edip kötülükten sakındırmanın herkesi kapsayan vâcip olmasıdır. İkinci anlam ise herkes için farz-ı ayn olmayıp farz-ı kifâye olmasıdır. O, bu âyetten ikinci anlamın daha isabetli olacağını savunmuştur.³⁸⁶

Cessâs, Yüce Allah'ın mezkûr âyette, “Sizden bir topluluk yapsın” buyruğuyla, bu görevi herkesin değil, bazı kimselerin yerine getirmesiyle emrin tamam olacağı kana3atindedir. O, bazı âlimlerin iyiliği tavsiye edip kötülükten sakındırmanın herkes için farz-ı ayn olduğu görüşünü benimsediklerini belirtmiştir. Bu âlimler, âyette geçen belli bir topluluğa hitabı mecaz olarak kabul etmişler ve herkesin bu görevle yükümlü olduğunu savunmuşlardır.³⁸⁷

Cessâs, iyiliği tavsiye edip kötülükten sakındırmanın farz-ı kifâye olduğu görüşünün doğruluğunu, bu görevi birilerinin yerine getirmesiyle diğerlerinin yükümlülükten kurtulduğunu; cihat etme, cenazeyi yıkama, kefenleme, namazını kılma ve defnetme gibi görevlerin de bunun gibi olduğunu belirtmiştir. Bu görevlerin farz-ı kifâye kabul edilmemesi durumunda, birilerinin bu görevleri yerine getirmesiyle diğerlerinin yükümlülükten kurtulması mümkün değildir.³⁸⁸

Nitekim

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ

“Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten sakındırırsınız.”³⁸⁹ şeklindeki âyet bu görüşün delili olarak ifade edilmiştir.

3.3. Aile Hukukunda Vâcip: Mehir

Vâcip hüküm kategorisi bağlamında Cessâs'ın *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ında aile hukuku kapsamında mehir konusunu işlediği görülmektedir. Konu şu âyetlerle ele alınmaktadır:

فَاتَّخِذُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَأَتُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ

“Sahiplerinin izniyle onlarla evlenin, mehirlerini verin.”³⁹⁰

³⁸⁶ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. II, s. 315.

³⁸⁷ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. II, s. 315.

³⁸⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. II, s. 316.

³⁸⁹ Âli İmrân, 3/110.

³⁹⁰ Nisâ, 4/25.

Cessâs'a göre âyet, vâcip bir şeyi mendûp bir şeye bağlamanın caiz olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü o, evlenmenin mendûp olduğunu ancak farz olmadığını, evlenilecek kadına mehir vermenin ise vâcip olduğunu belirtmiştir.³⁹¹

وَأَجَلٌ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ

“Bunların dışında kalanlar ise mallarınızla (mehirlerini verip) istemeniz size helal kılındı.”³⁹²

Cessâs, mezkûr âyette erkeğin kadından yararlanmasının mehir şartına bağlandığını, bunun da iki manaya delâlet ettiğini belirtmiştir:

1) Mehir, mal cinsinden bir şey olmalıdır.

2) Kadının mehri, teslim edilebilir olmalıdır.³⁹³

Cessâs'a göre “Bunların dışında kalanları ise mallarınızla (mehirlerini verip) istemeniz size helal kılındı.”³⁹⁴ âyeti, mal sayılmayan şeyin mehir olmayacağını, bir şeyin mehir sayılabilmesi için mal olmasının şart olduğunu göstermektedir. Ona göre âyetten anlaşılan, bir veya iki dirhem mal olarak kabul edilemeyeceğidir. Cessâs, mehrin en az on dirhem olması gerektiğini, bir veya iki dirhemlik paranın mehir olarak belirlenmesinin sahih olmadığını savunmuştur.³⁹⁵

3.4. Miras Hukukunda Vâcip

Bu bölümde vâcip olan miras payları ve vasiyet konuları ele alınacaktır.

3.4.1. Miras Payları

Cessâs, cahiliye dönemi insanların nesep ve sebep olmak üzere iki şekilde mirasa hak kazandıklarını, nesep hak edilen mirastan kadın ve çocuklara pay verilmediğini belirtmiştir.³⁹⁶

İslâmiyet'in ilk zamanlarında, evlat edinme, anlaşma (ahitleşme) ve hicretle tesis edilen kardeşliğe bağlı miras hakkı bulunmaktaydı. Genel kabûle göre miras âyetleri, evlat edinme, anlaşma ve hicret sebebiyle mirasçı olmayı neshetmiştir. Cessâs, anlaşma sebebiyle mirasa hak kazanmanın neshedilmediğini, ancak akrabalık

³⁹¹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C. III, s. 86.

³⁹² Nîsâ, 4/24.

³⁹³ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C. III, s. 86.

³⁹⁴ Nîsâ, 4/24.

³⁹⁵ Cessâs, *Şerhu Muhtasaru't-Tahavî*, C. I, s. 473.

³⁹⁶ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C. III, s. 3.

bağının bundan daha öncelikli olduğunu, ölenin akrabası yoksa kendisiyle anlaşma yapılan kimsenin mirasçı olacağını savunmuştur.³⁹⁷

Mirasa hak kazanmanın bir diğer yolu akrabalık (nesep) bağıdır. Bu kısım üç gruba ayrılmaktadır: Ashâbu'l-ferâiz (belli payların sahibi), asabeler ve zevi'l-erhâmıdır.³⁹⁸ Bu durum Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle anlatılmaktadır:

لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ
نَصِيبًا مَّفْرُوضًا

*“Ana, baba ve akrabaların (miras olarak) bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır. Ana, baba ve akrabaların bıraktıklarından kadınlara, azından da çoğundan da bir pay vardır.”*³⁹⁹

Cessâs, âyette geçen (نَصِيبًا مَّفْرُوضًا) “farz kılınmış birer hisse” ifadesinin şu âyette açıklandığını ifade etmiştir:

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ

*“Allah size çocuklarınız hakkında erkeğe, iki kadının payı kadar (vermenizi) emreder.”*⁴⁰⁰

Yüce Allah, Nîsa Suresi'nde miras paylarını geniş bir biçimde açıkladıktan sonra şöyle buyurmuştur:

تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ
وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ

*“İşte bu (hükümler) Allah'ın koyduğu sınırlardır. Kim Allah'a ve Peygamber'ine itaat ederse, Allah onu içinden ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetlere sokar. İşte bu büyük başarıdır. Kim de Allah'a ve Peygamber'ine isyan eder ve onun koyduğu sınırları aşarsa, Allah onu ebedi kalacağı cehennem ateşine sokar. Onun için alçaltıcı bir azap vardır.”*⁴⁰¹

Cessâs, âyette belirtilen paylar için tavsiye ifadesi kullanılmış olsa da emir telakki edilmesi gerektiğini, bu durumda mirasın paydaşlara belirtilen şekilde

³⁹⁷ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. III, s. 7.

³⁹⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. III, s. 7.

³⁹⁹ Nîsa, 4/7.

⁴⁰⁰ Nîsa, 4/11.

⁴⁰¹ Nîsa, 4/13-14.

dağıtılmasının vâcip olduğunu, aksi durumda Allah'ın azabıyla karşı karşıya kalınacağını ifade etmiştir.⁴⁰²

3.4.2. Vasiyet

Ölmeden önce kişinin ardında bırakacağı mülkü için vasiyette bulunması vâcip olarak değerlendirilmiştir. Cessâs konuya şu âyetle giriş yapmaktadır:

علي كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا
الْمُتَّقِينَ

*“Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması - Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak- size farz kılındı.”*⁴⁰³

Cessâs'a göre selef âlimleri, âyette geçen (خَيْرًا) “hayır” kelimesiyle “mal” lafzının kastedildiğini savunmuşlardır. Âyette geçen vasiyetin vâcip olup olmadığı hususunda âlimler farklı görüş ortaya koymuşlardır. Ona göre bazı âlimler, vasiyetin vâcip olmayıp, mendûp ve irşâdî olduğunu, bazı âlimler ise vasiyetin daha önce vâcip olduğunu ancak sonra neshedildiğini söylemişlerdir.⁴⁰⁴

Cessâs, Allah'a karşı gelmekten sakınanlara vâcip olduğuna göre başkalarının da vasiyette bulunmasının vâcip olduğu görüşündedir. Cessâs'a göre vasiyetin yapılmasını emreden âyette Allah'tan sakınan kimselerin özellikle zikredilmiş olmasından anlaşılmaktadır ki Allah'a karşı gelmekten sakınmanın (takvâli olmanın) göstergesi olan vasiyet vâciptir.⁴⁰⁵

Cessâs yukarıdaki âyete göre ilk dönemlerde vasiyette bulunmanın vâcip olduğunu daha sonra vâcip olan vasiyetin miras âyetleriyle neshedildiğini savunmuştur. O, Hz. Peygamber'den nakledilen *“Mirasçıya vasiyet yoktur.”*⁴⁰⁶ rivâyetinin de bunu desteklediği görüşündedir.⁴⁰⁷

Cessâs, Hz. Peygamber'den nakledilen ve mirasçıya vasiyetin caiz olmayacağını bildiren rivâyetin birçok tarikle aktarıldığını söylemiştir. O, bu rivâyetin âlimler arasında meşhûr ve yaygın olduğunu, fakihler tarafından geçerli bir

⁴⁰² Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. III, s. 8.

⁴⁰³ Bakara, 2/180.

⁴⁰⁴ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 202.

⁴⁰⁵ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 202.

⁴⁰⁶ Tirmizi, *Vesâye*, 5.

⁴⁰⁷ Cessâs, *Şerhu Muhtasaru't-Tahavî*, C. IV, s. 154.

delil olarak kullanıldığını, bu sebeple tevâtür derecesine ulaştığını ifade etmiştir. Cessâs'a göre bu gibi rivâyetlerle Kur'ân âyetlerinin neshedilmesi caizdir. Çünkü bu tür rivâyetler, âyetler gibi amel edilmesi vâcip bilgi kaynaklarıdır.⁴⁰⁸

3.5. Ceza Hukukunda Vâcip

Ahkâmu'l-Kur'ân'da vâcip bağlamında Cessâs'ın kısas, kazif, zina, hırsızlık suçu ve cezalarına dair değerlendirmeleri müşahade edilmektedir. Burada ceza hukuku kapsamında bu konular sırayla ele alınacaktır.

3.5.1. Kısas

Cessâs'a göre öldürme dört şekilde olabilir: vacip öldürme, mubah öldürme, haram öldürme, hata ile öldürme.⁴⁰⁹

Cessâs'a göre öldürülmesi vâcip olanlar, esir düşmeden, eman dilemeden veya anlaşma yapmadan Müslümanlarla savaş halinde olan kimselerdir. Ona göre bu hüküm, erkekler hakkında olup; savaşmayan kadın ve çocuklar için geçerli değildir. O, Müslümanlarla savaşan âsilerin, öldürülmesi haram olan bir insanı öldüren kimsenin ve sihirbazların öldürülmesini vâcip olarak değerlendirmiştir. Ona göre evliyken zina eden kimsenin de recmedilerek öldürülmesi gerekir. O, had sonucunda uygulanması gereken her öldürme şeklinin de vâcip öldürmeye dâhil olduğu kanaâtindedir.⁴¹⁰

Cessâs'a göre mübâh öldürme, kısasa hüküm verildikten sonra öldürülenin velisi, kâtili öldürtmek veya affetmek seçeneklerinden birini tercih etmesiyle olur. Ona göre bu durumda öldürmek mübâhtır, vâcip değildir. Müslümanlara karşı savaşanların da yakalanmaları halinde öldürülmeleri mübâhtır.⁴¹¹

Haram öldürme kısımlara ayrılır:

a) Kısası gerektiren haram öldürme

Bu herhangi bir şüphe durumu yokken Müslüman birinin kasten öldürülmesidir. Bu durumda kâtile kısas uygulamak gerekir.⁴¹²

b) Diyet ödemeyi gerektiren haram öldürme

⁴⁰⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 203.

⁴⁰⁹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. III, s. 220.

⁴¹⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. III, s. 220.

⁴¹¹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. III, s. 220.

⁴¹² Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. III, s. 220.

Kasta benzer öldürme, babanın kendi oğlunu öldürmesi ve şüpheli bir durum sebebiyle birini öldürme buna örnektir. Bu ölümlerde kısas uygulanmaz diyet ödenmesi gerekir.⁴¹³

c) Cezai ve hukuki yaptırım gerektirmeyen öldürme

Dâru'l-harpte İslâm'a giren ama İslâm topraklarına hicret etmeyen bir Müslümanın öldürülmesi, dâru'l-harpte esir düşen müslümanın öldürülmesi ve efendinin kölesini öldürmesi buna örnek gösterilebilir.⁴¹⁴

Hatâen (ne vâcip ne mübâh ne de haram olan) öldürmeye gelince bu; yanılan, dalgın olan, uyuyan, deli ve çocuğun öldürmesidir.⁴¹⁵

Bu çerçevede kısasa delil olarak şu âyete yer verilmiştir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَىٰ بِالْأُنثَىٰ

“Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın.”⁴¹⁶

Cessâs, âyetin zâhirine dayalı olarak bütün öldürmelerde müminlere kısas uygulamanın farz olduğu görüşündedir.⁴¹⁷

Cessâs'a göre kısas, fâile, yaptığı fiilin mislinin uygulanması demektir. Bu âyet, öldürdükleri kimseler için müminlere kısas uygulamanın farz olduğunu belirtmektedir. Ona göre öldürülen kimse, köle veya zımmî, erkek ya da kadın olsun hüküm aynı olup; kısas âyetinin müminlere hitap etmesi, tahsise dair bir delil bulunmadıkça, kısasın uygulanması için öldürülen kimsenin mümin olmasının şart olduğunu göstermez.⁴¹⁸

Kisasın uygulanma şekliyle ilgili Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ

“Eğer ceza verecekseniz, size yapılanın misliyle cezalandırın.”⁴¹⁹

⁴¹³ Cessâs, Şerhu Muhtasaru't-Tahavî, C. V, s. 377.

⁴¹⁴ Cessâs, Ahkâmu'l-Kur'ân, C. III, s. 220.

⁴¹⁵ Cessâs, Şerhu Muhtasaru't-Tahavî, C. V, s. 364.

⁴¹⁶ Bakara, 2/178.

⁴¹⁷ Cessâs, Ahkâmu'l-Kur'ân, C. I, s. 164.

⁴¹⁸ Cessâs, Ahkâmu'l-Kur'ân, C. I, s. 164.

⁴¹⁹ Nahl, 16/126.

Cessâs'a göre Yüce Allah, bu âyetlerle, cezalandırmanın misliyle yapılmasını vâcip kılmış; kısası uygulamakla görevli olan kimsenin veya maktûlün velisinin katile yaptığından fazla acı çektirmesine izin vermemiştir.⁴²⁰

Cessâs'a göre "Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı."⁴²¹ ve "Yaralar da kısasa tâbidir."⁴²² âyetleri haddi aşmadan kısas yapılmasını emrettiğine göre kısas uygulamasında kâtilin yaptığından fazlasını yapmak caiz olmaz. Zira âyette, "Bundan sonra tecâvüzde bulunana elem dolu azap vardır."⁴²³ buyurulmaktadır.

3.5.2. İffete İftira Suçu (Kazif)

Yüce Allah, insanın canını ve kanını koruma altına aldığı gibi insanın şeref ve onurunu da koruma altına almıştır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْتَدُوا لَهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً

"Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun."⁴²⁴

Cessâs'ın göre bu âyet, her ne kadar iffetli kadınlara mahsus görünsede kadınlar gibi iffetli erkekleri de kapsamaktadır. İffetli kadına zina iftirasında bulunan kimseye kazf (iftira) haddi uygulanması vâcip olduğu gibi iffetli erkeğe zina iftirasında bulunan kimseye de uygulanması vâciptir.⁴²⁵

3.6. *el-Fusûl* ve *Ahkâmu'l-Kur'ân*'daki Verilerin Usûl-Fürû Tutarlılık Analizi

Bu bölüme kadar Cessâs'ın *el-Fusûl* ve *Ahkâmu'l-Kur'ân* eserlerinde vâcip bağlamında işlenen görüş ve tespitler aktarılmıştır. Cessâs, *el-Fusûl* eserinde vâcibi ele alırken emir konusu dâhilinde işlemiştir. Yüce Allah'ın kullarından yerine getirmelerini istediği fiiller, emir başlığı altında tasnif edilerek işlenmiş ve emrin işaret ettiği hükümler aktarılmıştır. Bu kapsamda konumuzun merkezinde olan vâcibin sınırı ve diğer yapılması istenen emirlerle yakından olan münasebeti bu tasnif dâhilinde aktarılmıştır.⁴²⁶

⁴²⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 167.

⁴²¹ Bakara, 2/178.

⁴²² Mâide, 5/45.

⁴²³ Bakara, 2/178.

⁴²⁴ Nûr, 24/4.

⁴²⁵ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. V, s. 110.

⁴²⁶ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 81.

3.6.1. Sünnetten Kaynaklanan Vâcipler

Kur'ân ve Sünnet vacibin temel kaynaklarıdır. Vâciplere kaynak olan sünnetin sübûtu kat'î olabileceği gibi zannî de olabilir. Kitâb'ın sübûtu kat'î, delâleti ise bazen kat'î bazen zannîdir. Sünnete bakıldığında, sübûtunun ve delâletinin zannî ya da kat'î olabileceği sübûtunun zannî olmasına karşılık delâletinin kat'î olması veya sübûtunun kat'î olması karşılık delâletinin zanni olması ahat haberler için mümkün olduğu görülür.⁴²⁷

Sünnet, vacibe kaynaklık etmesi bakımından usûlde önemli bir yer tutar. Bu bakımdan Cessâs da *el-Fusûl*'de buna geniş yer ayırmıştır.⁴²⁸ Nitekim Cessâs'ın *el-Fusûl*'de belirttiğine göre Hz. Peygamberden nakledilen rivâyet, bir şeyin kesin şekilde yapılmasını lüzumlu kıldığına dair açık delâlet yoksa kişi için vâcipten söz edilemez.⁴²⁹

Ahkâmu'l-Kur'ân'da da sünnet deliline dayalı değerlendirmeler yapan Cessâs, Fâtiha Sûresi'nin okunmasının gerekliliğine işâret eden, "*Fâtihatu'l-kitabı okumayanın namazı yoktur.*"⁴³⁰ hadisini kaynak göstererek namazda Fâtiha okumanın vücûbiyetini belirtmiştir.⁴³¹

Benzer biçimde, bozulan nâfile ibâdetin tamamlanmasının vâcip olduğunu, "*Hz. Peygamber, vitrin bir rekât olarak kılınmasını yasaklamış ve vitrin tam olarak kılınmasını emretmiştir.*"⁴³² rivâyetiyle desteklemiş ve sünnetin vâcibe olan kaynaklığını yansıtmıştır.

Müellif namazı tertip üzere kılmanın hükmünü, Hz. Peygamber'in Hendek savaşında kılmadığı namazı kaza ederken tertibe riâyet ettiğini bildiren nakille desteklemiştir.⁴³³ Bunlar sünnetin vaciplere kaynak olması hususunda usûlde verilen temel bilginin fûrûdaki görünümleri niteliğindedir.

Hac menâsikinden sa'yın ve ziyâret tavafının vücûbu aktarılırken, Hz. Âişe'den nakledilen, "*Rasulullah, Safa ve Merve arasında sa'y ederdi.*"⁴³⁴ rivâyeti ve

⁴²⁷ Cessâs, *el-Fusûl*, C. III, s. 113.

⁴²⁸ Cessâs, *el-Fusûl*, C. III, s. 112.

⁴²⁹ Cessâs, *el-Fusûl*, C. III, s. 215.

⁴³⁰ Buhâri, Salât, 14.

⁴³¹ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 81.

⁴³² Müslim, Salât, 153.

⁴³³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 413.

⁴³⁴ Müslim, Hacc, 261.

ziyâret tavafı ile ilgili nakiller, sünnetin vâciplere kaynaklığını gösteren diğer örneklerdir.⁴³⁵

Kurbanın vâcip olması ile alakalı olarak Hz. Peygamber'den nakledilen, “*Her ev halkının yılda bir kurban ve atire kurbanı kesmesi gerekir.*”⁴³⁶ hadisi ve fitır sadakasının vücûbiyetine işâret eden nakiller⁴³⁷ sünnetin vâcip bakımından kaynak değerini göstermektedir.

Ahkâmu'l-Kur'ân'da yer verilen bu örnekler Cessâs'ın usûlde üzerinde ehemmiyetle durduğu sünnete fûrûda da aynı ihtimamı göstermiş olduğunu ve konuyla ilgili usûlde ortaya koyduğu yaklaşımla fûrûdaki tahlillerinin tutarlılığını göstermektedir.

3.6.2. Emir Vücûp İlişkisi

Cessâs *el-Fusûl*'de emrin mutlak gelmesi durumunda mendûp veya mübâh olduğuna dair açık bir delil olmaması halinde, o emrin vücûba delâlet ettiğini savunmuştur. Bu bağlamda Cessâs, vâcibi zannilik kat'îlik noktasında işleyerek farz-vâcip ayırımına gitmiştir. O, sübût ve delâlet bakımından kesin olan emirleri kat'î vâcip olarak tespit etmiştir. Binâen aleyh o, namazı, namazı tamamlayıcı unsurlar olan rûkûnleri, orucu, zekâtı ve haccı farz anlamında kat'î vâcip olarak değerlendirmiştir.⁴³⁸

Cessâs, zannî vâcibi ise sübût veya delâlet noktasında zann içermesi olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda *Ahkâmu'l-Kur'ân* eserinde vâcip kapsamında işlenen konulardan birisi de Fâtiha Sûresi'nin namazda okunmasıdır. Cessâs, *el-Fusûl*'de vâcibe dair çizdiği usûl kâidelerini aktarmış ve fûrûda Fâtiha Sûresi'nin namazda okunmasını âyet ve hadisler ışığında usûl kaidelerine uyarlayarak hükme bağlamıştır.⁴³⁹

Cessâs, emir, vücûp ifade eder dedikten sonra Fâtiha Sûresi'nin okunmasıyla alâkalı olarak delil getirilen, “*Artık Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun.*”⁴⁴⁰ ve “*Fâtihatu'l-kitabı okumayanın namazı yoktur.*”⁴⁴¹ hadisini âyetle ilişkilendirerek

⁴³⁵ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. V, s. 74.

⁴³⁶ İbn-i Mâce, Edâhi, 2.

⁴³⁷ Ebû Davud, Zekât, 20.

⁴³⁸ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 87.

⁴³⁹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 20.

⁴⁴⁰ Müzemmil, 73/20.

⁴⁴¹ Buhâri, Salât, 14.

namazda Fâtiha okunmasının vâcip olduğunu usûlde belirlemiş olduğu kaideler çerçevesinde tespit etmiştir. O, hadisi esas alarak namazda Fâtiha Sûresi'nin okunmasının farz olduğunu savunanlara, “*Artık Kur’ân’dan kolayınıza geleni okuyun.*”⁴⁴² âyetini delil getirerek, namazda belli bir yerin okunmasının farz olduğu düşüncesine karşı çıkmıştır. Zira ona göre âyetin işâret ettiği hüküm öncelikli görülmüş ve hadiste geçen “*Fâtiha’sız namaz geçerli olmaz.*” ifadesini, kılınan namazın tam geçerli olmayacağı şeklinde yorumlamıştır.⁴⁴³ Cessâs *el-Fusûl*’de emrin hükümlerini açıklarken başta farz ve vâcibe delâlet ettiğini belirtmiştir. Âyetin genel hükmünü sınırlandırması bakımından, Fâtiha’nın okunması ile ilgili hadiste geçen ifade farz yerine vâcip olarak değerlendirilmiştir.⁴⁴⁴

Cessâs, kazaya kalan namazların tertip üzere kılınmasının vâcip olduğunu ve Kur’ânda yer alan “*O halde bana ibâdet et ve beni anmak için namaz kıl.*”⁴⁴⁵ âyetinin buna delâlet ettiğini savunmuştur. Ona göre âyette geçen emir mutlak olup; delâlet noktasında zann barındırmaktadır. O, âyette geçen ifadenin kaza namazına delâlet ettiğini, Hendek Savaşında Hz. Peygamber’in ve sahabilerin kılamadıkları namazı tertip üzere kaza ettiklerini⁴⁴⁶ belirtmiştir. Bu durumun hadislerle de desteklendiğini savunan Cessâs, âyetin delâleti bakımından zanni olması, emrin vâcip olduğu gerçeğini değiştirmedeğini ifade ederek usûlde geliştirilmiş olduğu emir, vücûbu gerektirir düşüncesini⁴⁴⁷ fûrûda da aynıyle uygulamıştır.⁴⁴⁸

Cessâs, “*Onlara Kur’ân okunduğu zaman secde etmiyorlar.*”⁴⁴⁹ âyetini delil göstererek secde ayetlerinin, okunması ve işitilmesi halinde tilâvet secdesi yapılmasının vâcip olduğunu savunmuştur.⁴⁵⁰ Ona göre âyette bahsi geçen secde âyetleri hususunda kat’îyyet bulunmamakla birlikte nassın delâlet ettiği mananın secde ayetleri olarak anlaşılması esastır. O, âyette geçen “*secde etmiyorlar*” ibâresinin ayıplama ve kınama ifade ettiğini, usûlde de ayıplama ve kınamanın

⁴⁴² Müzemmil, 73/20.

⁴⁴³ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C.I, s. 20.

⁴⁴⁴ Cessâs, *el-Fusûl*, C.II, s. 81.

⁴⁴⁵ Tâha, 20/14.

⁴⁴⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 413.

⁴⁴⁷ Cessâs, *el-Fusûl*, C.II, s. 81.

⁴⁴⁸ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C.V, s. 51.

⁴⁴⁹ İnşikâk, 84/21.

⁴⁵⁰ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C.V, s. 371.

yalnızca vâciplerde mümkün olduğunu belirterek usû ve fûrûda aynı konuda tutarlı bir yaklaşım sergilemiştir. ⁴⁵¹

Vitir namazı da Cessâs'ın vâcip bağlamında irdelediği bir konudur. O, Kur'ân'da ifade edilen “*Namaza ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun.*”⁴⁵² âyetinin vitir namazına işaret ettiğini, âyetin delâleti zanni olması bakımından, vitir namazının farz olmadığını vâcip olduğunu savunmuştur.⁴⁵³ O, âyette geçen emrin belli bir zamana ve vasfa delâletinin kat'î olmadığını belirtmiş, âyetin vitir namazına işaret ettiğini savunmuş, emrin vücûp ifade ettiğini belirtmiş usûlde emir konusu bağlamında ortaya koyduğu kuralı fûrûda herhangi bir tutarsızlık söz konusu olmaksızın uygulamıştır.⁴⁵⁴

Cessâs'ın *Ahkâmu'l-Kur'ân*'da namazla ilgili konuları, emrin vücûp ifade etmesi üzerine tahlili de aynı konunun örneklerindedir.

Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*'da yer verdiği oruçta niyet konusunu vücûp noktasında irdelemiştir. O, ramazan orucunda niyetin, amellerde özel bir yeri olduğunu vurgulamış, ramazan orucu için her güne niyet edilmesini emrin dâhilinde görmüş, emrin vücûba delâlet etmesi bakımından, niyetin vâcip olduğunu fûrûda yansıtmıştır.⁴⁵⁵

Cessâs, başlanan nâfile orucun tamamlanmasının vâcip olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁵⁶ O, vücûp ihtiva etmeyen amellerin nâfile olarak değerlendirdiğini *el-Fusûl* eserinde net bir şekilde ifade etmiştir.⁴⁵⁷ Ancak ona göre kişinin nâfile oruca başlaması halinde onu tamamlaması vâciptir.⁴⁵⁸ Buna delil olarak da “*İpliğini iyice eğirip büktükten sonra tekrar çözüp bozan kadın gibi olmayın.*”⁴⁵⁹ Şeklindeki âyeti zikreden Cessâs, kadının başlangıçta üzerine vâcip olmadığı halde kendine vâcip kıldığı işi tamamlamaması nedeniyle kınandığını belirtmektedir. Usûlde kınama ve ayıplamanın ancak vâciplerde söz konusu olduğunu⁴⁶⁰ ifade eden Cessâs, bunun

⁴⁵¹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I. s. 292.

⁴⁵² Bakara, 2/238.

⁴⁵³ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 156.

⁴⁵⁴ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 156.

⁴⁵⁵ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 243.

⁴⁵⁶ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 291.

⁴⁵⁷ Cessâs, *el-Fusûl*, C.II, s. 81.

⁴⁵⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I. s.292.

⁴⁵⁹ Nahl, 16/92.

⁴⁶⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I. s. 292.

yansıması olarak fūrûda, başlanan nâfile ibâdetin tamamlanmasının vâcip olduğunu söylemektedir.⁴⁶¹

Cessâs, usûlde emrin işaret ettiği hükümlere yer verirken, bazı emirlerin kesin bir biçimde yerine getirilmesi gerektiğini ifade etmiş, bu türden emirlerin ya farz ya da vâcip olarak isimlendirildiğini aktarmıştır.⁴⁶² Cessâs fūrû da “*Tutamadığı günler sayısınca başka günlerde oruç tutsun*”⁴⁶³ âyetini bu türden emir olarak değerlendirmiş, gereklilik ve lüzûm ifade etmesi bakımından orucun kazasının farziyetini vâcip kavramıyla ifade etmiştir.⁴⁶⁴

Cessâs vâcip kavramını bazen müstakil bir hükümden ayrı olarak lüzum, gereklilik anlamlarında farza karşılık gelecek biçimde kullanmıştır.⁴⁶⁵ Bunun alt yapısını usûlde gösterdiği gibi fūrûda da örnekler üzerinde göstermiştir. Cessâs *Ahkâmu'l-Kur'an*'da abdesti, suyun olmaması durumunda teyemmümü, beş vakit namazı, Cuma namazını, namaza bağlı rükünleri, zekâtı, haccı, hacda ihrâmı, ziyâret tavafını, Arefat vakfesini, kısas ve iffete iftira suçunun hükmünü bu biçimde işlemiş ve farz manasında kat'î vâcip olarak değerlendirmiştir.⁴⁶⁶

Cessâs, sa'y yapmayı da vâcip olarak değerlendirmiş, ayette geçen “*Şüphesiz, Safâ ile Merve Allah'ın nişanelerindedir.*”⁴⁶⁷ ifadesini vücup ifade eden bir emir olarak değerlendirmiştir.⁴⁶⁸ Ancak âyetin sonunda yer alan “*Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse şüphesiz Allah onu bilir, karşılığını verir.*”⁴⁶⁹ ifadesini delâlette zann olarak değerlendirmiş, sa'yı farz kapsamından çıkarmış ve vâcip olarak değerlendirmiştir.⁴⁷⁰ Cessâs, emrin vücup ifade ettiğini usûlünde kaidelendirmiş ve fūrûda yer alan kurban kesmeyi,⁴⁷¹ fitır sadakası vermeyi,⁴⁷² Müzdelife vakfesini, veda tavafını, adağın yerine getirilmesini,⁴⁷³ benzer şekilde

⁴⁶¹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C. I. s. 292.

⁴⁶² Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 81.

⁴⁶³ Bakara, 2/184.

⁴⁶⁴ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C. I, s. 262.

⁴⁶⁵ Cessâs, *el-Fusûl*, C.II, s. 82.

⁴⁶⁶ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C. III, s. 220.

⁴⁶⁷ Bakara, 2/158.

⁴⁶⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C. I, s. 118.

⁴⁶⁹ Bakara, 2/158.

⁴⁷⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C. I, s. 119.

⁴⁷¹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C. V, s. 85.

⁴⁷² Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C. I, s. 163.

⁴⁷³ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C. III, s. 287.

sonradan hükmü nesh edilmiş olsa da ilk zamanlarda vasiyeti aynı usûl çerçevesinde vâcip olarak değerlendirmiştir.⁴⁷⁴

Mutlak anlamda kullanılan emrin vâcip olduğu hususunu usûlde de fûrûda da geniş biçimde işleyen Cessâs usûlde ortaya koyduğu yaklaşım biçimini fûrûda da aynıyla muhâfaza etmiştir.

3.6.3. Müvassâ Vâcip

Cessâs *el-Fusûl*'de vakti tayin edilmemiş vâcpleri mükellefin en kısa zamanda yerine getirmekle yükümlü olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷⁵ Müellifin *Ahkâmu'l-Kur'ân*'da yer verdiği nâfilenin kazası,⁴⁷⁶ beş vakti geçmeyen kazaların tertip üzere kılınması,⁴⁷⁷ adak ve yeminlerin îfası,⁴⁷⁸ mehrin ödenmesi,⁴⁷⁹ kısasın uygulanması, gibi yükümlülükler geniş vakitli vâciplerdendir. Cessâs, usûlde olduğu fûrûda da bunların imkân ölçüsünde derhal yerine getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁸⁰

3.6.4. Muvakkat Vâcip

Cessâs, belli bir zaman dâhilinde yapılan, vaktin sonuna kadar ertelenebilen vâciplere muvakkat vâcip denildiğini ifade etmiştir.⁴⁸¹

Cessâs, *el-Fusûl*'de öğle namazı vaktinden ikinci vaktine kadar öğle namazının vâcip olduğunu ertelenen namazda ise edanın vâcip zamanının vaktin sonu olduğunu ifade etmiştir. *Ahkâmu'l-Kur'ân*'da yer verilen vâcipler, vakit yönünden incelendiğinde Cessâs'ın usûlde geliştirmiş olduğu kâideye fûrûda da yer verdiği, vakit namazlarının, cumâ namazının, vitir namazının, oruçta niyetin, hacta say'ın, veda tavafının, kurban kesmenin ve fitir sadakası vermenin muvakkat vâcip olarak bu kapsamda değerlendirildiği görülmektedir.

Nitekim Cessâs, muvakkat vâciplerin vaktin herhangi bir zamanında eda edilebileceğini, vitir namazının sabah namazına kadar kılınabileceğini, sabah namazı vaktinden önceki ânın vitrin vâcip vakti olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde ikinci

⁴⁷⁴ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 202.

⁴⁷⁵ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s. 105.

⁴⁷⁶ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. I, s. 262.

⁴⁷⁷ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C.V, s. 50.

⁴⁷⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. III, s. 287.

⁴⁷⁹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. III, s. 86.

⁴⁸⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. V, s. 86.

⁴⁸¹ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s.123.

namazından imsâk vaktine kadar oruca niyet edilebileceğini, niyetin imsâk vaktiyle vâcip olduğunu aktarmıştır.⁴⁸²

Müellif kurbanın bayram namazından bayramın üçüncü günü ikindi vaktine kadar kesilebileceğini, üçüncü günün ikindi namazından önceki son anlarda vâcip olacağını ifade etmek suretiyle *el-Fusûl*'de geniş vakitli vâciplere dair ortaya koyduğu yaklaşıma muvâfık biçimde fûrûa dair değerlendirmeler yapmıştır. Cessâs'ın fitir sadakasının ramazan boyunca eda edilebileceğini ve bayram namazının kılınmasıyla vâcip hale geldiğini ifade etmesi de bu konuya ilişkin başka bir tutarlılık görünümüdür.⁴⁸³

3.6.5. Muhayyer Vâcip

Cessâs, *el-Fusûl* isimli eserinde kişinin, birden çok vâcip seçeneği içinden birisini seçmekle sorumlu olması ve bunlardan birini tercih etmesiyle seçtiği yükümlülüğün o kişiye vâcip olacağını ifade etmiştir.⁴⁸⁴

Ahkâmu'l-Kur'ân'da da buna değinen Cessâs, yeminin kefâretinde kişinin, bir köle azat etmesi, on fakiri yedirmesi veya on fakiri giydirmesi veya üç gün peş peşe oruç tutması seçeneklerinden birini tercih etmesiyle o şeyin, mükellefe vâcip olacağını ifade etmiştir. O, *Ahkâmu'l-Kur'ân*'da kasten öldürme suçuna bağlı olarak mağdur veya yakınları tarafından kısas yerine diyetin tercih edilebileceğini, tercih edilen yaptırımın vâcip olacağını belirtmiş, usûlde belirttiği kuralı herhangi bir tutarsızlık söz konusu olmaksızın fûrûda uygulamıştır.⁴⁸⁵

Usul-fûrû tutarlılığı bağlamında muhayyer vâciple ilgili yaklaşımın tahlili bakımından mehir konusundaki değerlendirmeler de örnek teşkil etmektedir. Nitekim Cessâs, tarafların müeccel veya muaccel mehir üzerine anlaşılacaklarını, hangisine karar kırlarsa onu mükellef için vâcip olacağını ifade etmiştir.⁴⁸⁶

3.6.6. Kâfirlerin Vâciplerden Sorumluluğu

Usûl fûrû muvâfakati bakımından ele alınabilecek bir diğer konu inkârcıların vâciplerden sorumluluğu meselesidir. Nitekim Cessâs, *el-Fusûl*'de kâfirlerin inkârcı olmalarına rağmen İslâm ahkâmıyla sorumlu olduklarını ifade etmiştir. Aynı

⁴⁸² Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s.124.

⁴⁸³ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s.123.

⁴⁸⁴ Cessâs, *el-Fusûl*, C. II, s.156.

⁴⁸⁵ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. III, s. 288.

⁴⁸⁶ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. III, s. 86.

meseleyi *Ahkâmu'l-Kur'ân*'da ele alan Cessâs, inkârcıların hukukun ibadetler dışında yüklediği diğer sorumlulukları yerine getirmekle mükellef olduklarını belirtmiş, usûlde ortaya koyduğu kuralı fûrûda tatbik etmiştir.⁴⁸⁷

⁴⁸⁷ Cessâs, *el-Fusûl*, C.II, s. 158.

SONUÇ

İslâm hukuk metodolojisi (fıkıh usûlü) Dünya hukuk birikimine İslâm hukukçularının kazandırdığı sistematik bir ilim dalıdır. İslâm tarihi boyunca gerek Hanefî gerek mütekellimîn ve gerekse memzûc metotla çok sayıda usûl eseri telif edilmiş olup bütün bu eserler İslâm hukukunun orijinal yanlarından birini temsil etmektedir.

Böylesine müstesna bir yere sahip olan usûl eserlerinin, bunların tatbiki niteliğindeki fûrû eserleriyle tutarlılığı ve bu iki eser türü arasındaki muvâfakat İslamî ilimler geleneği ve hassaten fıkıh birikimine yönelik güvenin teyidi bakımından özel önem arz etmektedir. Çünkü fûrû anlamını usûlde bulmakta, usûl fûrûun mevcudiyet zemini olarak değer taşımaktadır.

Bu perspektifle usûl-fûrû tutarlılığını tahlil etmek, usûldeki verilerle fûrûdaki değerlendirmelerin muvâfakatini araştırmak amacıyla ortaya konulan bu çalışmada, vâcip kavramına odaklanılmış, Cessâs'ın vâcip kavramına ilişkin *el-Fusûl*'de yaptığı izâhlar ve verdiği bilgilerle *Ahkâmu'l-Kur'an*'daki izâhlar ve bilgiler karşılaştırılmış, iki farklı kaynaktaki bilgiler tutarlılık analizine tâbî tutulmuştur.

Esasında bu çalışmanın amacı Cessâs'ın vâcip kavramını nasıl kullandığını ortaya koymak, Cessâs'ın vâcip anlayışını tespit etmek değil, vâcip kavramı örneğinde iki eserin çelişmediğini, verilerin birbirine muvâfakatini tespit etmek ve aralarında tutarlılığı ortaya koymaktır.

Bu doğrultuda hem *el-Fusûl* hem de *Ahkâmu'l-Kur'an*'da yer alan sünnetten kaynaklanan vâcip, emir-vücûb ilişkisi, müvessâ, muvakkat ve muhayyer vâcip gibi konulara ilişkin verilerin birbirine muvâfık olduğu, eserler arasında tutarlılığın bulunduğu, doğrudan ya da dolaylı biçimde çelişki olarak nitelendirilebilecek bir durumun bulunmadığı açık bir şekilde görülmektedir.

Nitekim müellif sünnetten kaynaklanan vâcip hususunda *el-Fusûl*'de ne söylemişse *Ahkâmu'l-Kur'an*'da bunun uygulaması niteliğinde tahliller yapmıştır. Aynı durum ele alınan diğer başlıklar bakımından da tespit edilmektedir.

Sonuç olarak Cessâs'ın eserleri üzerinden ortaya konacak bir tümevarımla, usûl eserleri ile fûrû eserleri arasında tam bir muvâfakat, tutarlılığın var olduğu, bu

yargıyı güçlendirmek için başka kavram ve eserler üzerinden benzer çalışmaların yapılmasının gerekli olduğu ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

Ak, Ayhan, *İbn Rüşd'e Kadar İslam Hukuku'nda Farz ve Vâcip Kavramlarının Gelişimi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

_____“İbn Hazm’ın Teklifi Hüküm Anlayışı”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. XII, S.II, ss.23-44.

Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü*, İFAV Yayınları, İstanbul 2013.

Aydın, Hakkı, “Cessâs ve Debûsi’nin Usûllerindeki Metodları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.IV, 2000 ss. 11-60.

Bardakoğlu, Ali, *İslami Kavramlar*, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, Ankara 1997.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, DİB Yayınları, Ankara 1962.

_____ *Hukuku İslâmiyye ve Istilahatı Fıkhiyye*, (8 Cilt), Bilmen Yayınevi, İstanbul 1985.

Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (12 Cilt) thk. Ebû Abdillâh Abdusselâm, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2004.

Bozkurt, Nahide, “Abbâsiler”, *İslâm Tarihi*, ed. Eyüp Baş, Grafiker Yayınları, İstanbul 2013, s. 487.

Buhârî, *Sahîhi Buhârî*, el-Kütübü's-sitte, Daru's-Selâm, İstanbul 2000.

el-Cessâs, Ahmed b.Ali Ebû Bekr er-Râzî el-Hanefî, *Ahkâmu'l-Ku'rân*, (5 Cilt), nşr. Muhammed Sâdık el-Kamhâvi, Dâru İhyau't-Türâs el-Arabî, Beyrût 1405.

_____ *el-Fusûl fi'l-Usûl*, (4 Cilt), Mektebetü'l-İrşâd, İstanbul 1994.

_____ *Şerhu Muhtasarı't-Tahavî*, (8 Cilt), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 2010.

Çakan, İsmail Lütfü, *Hadislerle Gerçekler*, 7. Basım, İFAV Yayınları, İstanbul 2017.

Çetiner, Bedrettin, “Ahkâmu'l-Ku'rân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. I, İstanbul 1988, ss. 551-552.

Dalgın, Nihat, “Hüküm, Hükümün Konusu ve Hükümün Muhatabı” *Fıkıh Usûlü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013.

ed-Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsâ, *Takvîmu'l-Edille fi Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Kutub'il-İlmiyye, Beyrût 2001.

Dönmez, İbrahim Kâfi, “Farz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XII, İstanbul 1995, ss. 184.

Ebû Dâvud es-Sicistânî, Süleyman b. Eş'âs b. İshâk el-Ezdî, *Sünen-i Ebû Dâvud*, el-Kütübü's-sitte, Daru's-Selâm, İstanbul 2000.

Ebû Zehra, *İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Abdulkadir Şener, Fon Matbaası, Ankara 1971.

_____ Muhammed, *Ebû Hanife*, çev. Osman Keskiöğlü, Can Kitapevi, Konya 1989.

_____ *İslâm Hukuk Metodolojisi (Fıkıh Usulü)*, çev. Abdulkadir Şener, 8. Baskı, Fecr Yayınevi, Ankara 2000.

Ersöz, İsmet, “Ahkâmu'l-Ku'rân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. I, İstanbul 1988, s. 552.

Güngör, Mevlüt, *Cessâs ve Ahkâmu'l-Kur'an'ı*, Fecr Yayınları, Ankara 1989.

Hakîm et-Tirmîzî, Ebû Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Hasan, *Sünen-i Tirmîzî*, el-Kütübü's-sitte, Daru's-Selâm, İstanbul 2000.

Hallâf, Abdulvahhab, *Ulumu Usûlu'l-Fıkh*, Müessesetu er-Risâle, Dımeşk 1436.

el-Hayyân, Mevlâ el-Hasan b. El-Hüseyin, “Ahkâmu'l-Kurân İlmi: Doğuşu, Gelişimi, ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma”, çev. Mustafa Şentürk, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2013, S. 22, ss. 457-491.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-A'zamî, el-Mektebetu'l İslâmî, Beyrût 1983.

İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muahmmmed eş-Şeybânî, *el-Müsned*, (8 Cilt), Beytu'l-Efkârî ed-Düveliyye, Riyad 2005.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem b. Ali Ebu'l-Fadl Cemele'd-Din, *Lisânu'l-Arab el-Garîb ve'l-Mu'âcem ve'l-Luğa el-Fıkh*, (15 Cilt), Dâr Sâdır, Beyrût 1414.

Kahraman, Abdullah, “Şer'i Deliller”, *İslâm Hukuku*, ed. Tâlip Türcan, Grafiker Yayınları, Ankara 2013.

Kal'acî, Muhammed Revvâs, *Fıkh Lugatı*, çev. Ayhan Ak, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2012.

el-Karadavî, Yusuf, *Sünneti Anlamada Yöntem*, çev. Bünyamin Erul, Nida Yayıncılık, İstanbul 2011.

Karakaya, Hasan, *Fıkh Usûlü*, Bekâ Yayınevi, İstanbul 2013.

Keskioğlu, Osman, *Fıkh Tarihi ve İslâm Hukuku*, DİB Yayınları, Ankara 1984.

Köse, Saffet, *İslam Hukukuna Giriş*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2013.

Müslim, Ebu'l Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisâbîrî Müslim el-Haccac, *Sahih-i Müslim*, el-Kütübü's-sitte, Daru's-Selâm, İstanbul 2000.

Nesâî, Ebû Aburrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Sünen-i Nesâî*, el-Kütübü's-sitte, Daru's-Selâm, İstanbul 2000.

Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkh Âlimleri*, Genç Büro Matbaası, Ankara 1990.

Pezdevî, Ebû'l-Hasan b. Ali b. Muhammed, *el-Usûl*, nşr. Muhammed el-Mu'tasıbillâh el-Bağdâdî, Beyrût 1417.

Şâ'ban, Zekiyuddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, 19 Basım, Ankara 2014.

es-Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ali Sehl Şemsu'l-eimme, *Usûlu's-Serahsî*, (2 Cilt), Daru'l-Ma'rife, Beyrût 1372.

eş-Şâfiî, Muhammed b. İdris, *er-Risâle*, çev. Abdulkadir Şener, TDV Yayınları, Ankara 1996.

Şahinoğlu, M. Naif, “Ahkâmu'l-Ku'rân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. I, İstanbul 1988, ss. 552-553.

Şener Abdulkadir, “Dini Konularda Toplumun Aydınlatılması ve Dinin Farklı Yorumlanmasından Kaynaklanan Problemler ve Çözüm Yolları”, *DİB II. Din Şurası*, Ankara, 23-27 Kasım 1998, ss. 117-119.

Yaman, Ahmet, Çalış, Halit, *İslâm Hukukuna Giriş*, İFAV Yayınları, İstanbul 2013.

Yavuz, Yunus Vehbi, “Ahkâmu'l-Ku'rân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. I, İstanbul 1988, s. 553.

Yılmaz, Hakkı Dursun, “Abbâsiler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. I, İstanbul 1988, ss. 31-48.

Zühaylî, Vehbe, *el-Vecîz fî Usûlu'l-Fıkh*, Dâru'l-Fıkr, Dımeşk 1419.

ez-Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedre'd-in Muhammed b. Abdullah b. Bahâdır, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (3 Cilt), thk. Muhammed Ebû Fadl İbrahim, Dâru İhyâi'l-Kutub, Beyrût h.1376.

Zeydan, Abdulkerîm, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, Mektebetü'l-İslâmî, İstanbul 1979.

